

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIOGRÁFIA, MŰVÉSZET

Buda Ferenc, Háy János,
Villányi László versei

Zelei Miklós drámája

Deczki Sarolta, Sinkovicz László,
Seres Lili Hanna Tar Sándorról

Lak Róbert festményei

Ferencz-Fehér Dorottya tanulmánya

2021

FEBRUÁR

forrás

53. ÉVFOLYAM 2021. 2. SZÁM

<i>Buda Ferenc</i>	3	Füstjel; Fogadd el (<i>versek</i>)
<i>Zelei Miklós</i>	5	Egy igazlító és a gazfickók (<i>Tragikus farce szünet nélkül</i>)
<i>Villányi László</i>	31	Kérdés; Buszon; Jövő (<i>versek</i>)
<i>Kontra Ferenc</i>	32	Levéltitok
<i>Háy János</i>	36	Minden; Lehelet; Szép halott; Vizsgálat; Már nem fogom; Már nem fogja (<i>versek</i>)
<i>Orosz István</i>	39	Emlékek apámról IV.
<i>Lengyel András</i>	55	Érintkezés és áramlás (<i>Network-elemzés II.</i>)
<i>Ferencz-Fehér Dorottya</i>	64	Az embertelen megragadására tett kísérlet (<i>Széljegyzetek Lak Róbert képi világához</i>)

- Deczki Sarolta 83 „Össznépi szinten úzött pop-art”
(Narratológiai megoldások Tar Sándor novelláiban)
- Sinkovicz László 97 Jánoskám, egyetlenem még inkább sokféle
(Tar Sándor Rináldó és Esterházy Péter Fuharosok
című szövegeinek párhuzamos olvasási kísérlete)
- Seres Lili Hanna 112 A „melós író”, a „vesztesek krónikása”,
az „iskolázatlan tökéletesség”
(Tar Sándor-olvasatok és -félreolvasatok)
- Bánki Éva 125 Vidékek, világok, bálványok
(Mohai V. Lajos: Szabadon és kötelezően)

Lak Róbert festményei

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét,
Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.
forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés:
VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila,
(szerkesztő) Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget
Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. •
A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéz-
íratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. •
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendel-
hető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban ([https://
eshop.posta.hu/storefront/](https://eshop.posta.hu/storefront/)), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-
nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest,
06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index:
25947 • HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

Füstjel

*Mongólia, Mongólia
kifakult kőfennsíkjai,
hétezer fényes csillaga!
Láttam kiszikkadt tájait,
árként özönlő nyárait,
s mi mindent még, Te jó Atya!*

De nem jutottam el a Góbiba!

*Akármiként is forgatom,
ez pótolhatatlan hiba:
új utat nem remélhetek
sem más tájakra, sem oda.*

*Mint béna, öreg indián,
időnként egy-két füstjelet
olykor még fölregetek.
Jön-e vagy nem jön felelet?
Megérem-e? Lehet. Talán.*

*Álmomban útnak eredek:
mögöttem zúgó rengeteg,
elöl a Góbi sivatag,
s túlnan a messzi Óceán,
mit soha el nem érhetek.*

Fogadd el

*Könyvek, újságok, jegyzetek,
gyógyszerek – stabil társaság.
Szétzilált céduláimon
töredékek: az életem,
s nem tudom, mi lesz még velem.
Lesz-e, lehet még valami,
vagy letörök, mint odvas ág.
Néha furcsa neszt hallani
hasam felől: a sztómazsák
szörtyögve színig megtelik.
Üríts, ragassz! Üríts, ragassz!
Töröld le. Dobd ki. Moss kezet
s aludj. Vagy töprengj reggelig
s fogadd el már, hogy van vigasz
s hogy némi dolgod is akad,
hisz düllöngő betűid felől
még hiányzik egy-két ékezet.*

Zelei Miklós

Egy igazlító és a gazfickók

Tragikus farce szünet nélkül

*„Nem igaz, hogy a rács a rabság,
hanem az ígás szolga-szégyen,
hogy csövön kopogsz és ülsz a priccsen,
mert távíród, se könyved nincsen,
az atomszázad közepében.*

*Nem is a rácsban van a rabság,
hanem az ember szégyenében,
hogy poklokra szállott az Éden.
Ki tudja, hányszor kaszabolta
kis zsuppjainkat tatár-horda,
vityillónk omlott szellőtől gyakran,
de áll időn át moccanatlan
börtönök béna rendje.*

*Nem is a rácsban van a rabság,
hanem a gondolatban,
belül a szürke agyban
felismerés, ó már te ködlesz,
hogy amíg vályogot vetsz,
azt hiszed, házad épül,
ámde végül
az is bitorló börtönöd lesz.*

*Nem is a rácsban van a rabság,
a kintiekre gondolásban.
akik ölelnek és aratnak –
nem a rácsban, hanem a gondban,
hogy a rabok, jaj, kint maradtak.*

*Nem is a rácsban van a rabság,
hanem hogy ember lehull,
s így kell, hogy éljen,
szűkölve féljen,
munkátlanul.
Tunyuló észre, s ölbe tett kézre
ítéltetett,*

*ő, aki földből,
Isten javából,
izmos erőből,
munka porából,
úgy vétetett.*

*Nem is a rácsban van a rabság,
nem is a hajtépésben,
céltalan sok lépésben,
falhoz forduló imában,
nem is a múltban és a mában,
okoskodásban, a kerekben,
nem is az idegingerekben,
hanem az indulatban
felugró vad tudatban,
hogy jaj, az a boldog, aki tudatlan!*

*Nem is a rácsban, nem a falakba
vággyunkkal vésett nőalakba,
hanem szép eszünk tengelyében,
ekörül forgunk este, délben
s ez a bolyongás el sose ül.
Rabság helyett, nem a szabadság,
hanem a szebbnek tűnő rabság
csalogat minket már egyedül,
s a hitetlenség tengelyére,
mint könnyű légy a lágy fogóra
ráragadunk, s nincs olyan óra,
hogy ne donognánk – jövőtlenül!”*

Páskándi Géza: Nem igaz!

Történik a 20. század 60-as éveinek elején egy magyar börtönben.¹

A főszereplő Nagy úr alakjának mintája valós történelmi személy: Nagy Szedor István (1907. március 8. Kiskunhalas–1994. július 26. Kiskunhalas) a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt politikusa, országgyűlési képviselő, kiskunhalasi pártelnök, országos nagyválasztmányi tag, építész- és földmérő mérnök, helytörténeti kutató. Életének és politikai munkásságának történetét *A halasi norma*. Nagy Szedor István regényes élete című szociográfikus monográfiámban dolgoztam föl, amely a GM&Társai Könyvkiadónál jelent meg 2003-ban. A könyv egy-egy részletét szövegszerűen is fölhasználtam.

¹ A szövegkönyv megírását támogatta az Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért.

Forgatókönyvírója voltam a *Mese a demokráciáról* című, Nagy Szederre emlékező dokumentumfilmnek, amelyet a FórumFilm Alapítvány készített 2002-ben, rendezte El Eini Sonia.

Az *Egy igazlító és a gazfickók* című tragikus farce szöveggönyve Nagy Szeder István életének valós eseményeire írt fikció. Megfelel a valóságnak, hogy Nagy Szeder javaslatára 1956. november 1-jén referendum jellegű szavazást tartottak szülővárosában. Nem személyekre, hanem a négy koalíciós pártra: a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártra, a Magyar Dolgozók Pártjára, a Szociáldemokrata Pártra és a Nemzeti Parasztpártra szavaztak. Mintegy 16 000 választásra jogosult szavazott. Több mint 12 000 választó az FKGP-re adta voksát. Az SZDP körülbelül 15, az NPP 6, az MDP 4 százalékot kapott. Ez a 4 százalék volt Nagy Szeder bűne, '56 utáni elítélésének és bebörtönzésének oka. Demokratikus, békés úton mutatta ki, hogy a kommunista párt senkinek nem kell.

Nagy Szeder István több, mint negyven magyar börtönben raboskodott. Vele, a fogolymérnökkel ellenőriztették a börtönök tatarozási terveit, költségvetéseit. Sok visszásságra, visszaélésre bukkant, amelyeket *kérlelhetetlenül föltárt*, megakadályozva a lopást, sikkasztást.

Főlelevenítem a darabban az '56 utáni rabvilág egyik kifejezését, a sárga csikót. Így nevezték azokat a rabokat, akiket jogerős bírói ítélet után új eljárásban ismét elítéltek, mint például a Baross téri felkelők parancsnokát, Nickelsburg Lászlót, akit először 1957-ben életfogytiglanra ítélték, majd 1961-ben a Legfelsőbb Bíróság népbírói tanácsa halálra ítélte, és kivégezték. Fornszek Sándor 1848-as huszár-őrnagy történetét Nemeskürty István „*Kik érted haltak, szent Világ szabadság!*” című könyvéből idézem.

Rabok és örök:

Nagy úr, építész mérnök, a 30 577-es számú polfogoly
Czéfó Lackó, cigány fiatalember, a lakatok, záruk, falak angyala
Músznyek, rendőrőrnagy
Csíder börtönparancsnok, majd volt parancsnok
Smasszerek

Smasszerek kórusa (nem jelenik meg a színen, csak halljuk őket)
Sötét van. Nehéz ajtók csapódnak, csizmadobogás, disznóvisítás. Csíder börtönparancsnok hatalmas kulcscsomóját csörgetve rohangászik.

Csíder parancsnok: – Az akasztófa! Lemosva? Tiszta a kivégző helyiség? A konyha?

Smasszerek kórusa: Jelentem, igen. Tiszta a bitó. A kivégző, mint a patika. A konyha kisuvickolva. Csupa csill. Csupa vill. Ragyog. Ragyog. Ragyog.

Smirglizés, csiszolás hangjai.

Csíder parancsnok: – Ellenőr jön. Ellenőr. Fényesítsék a rácsokat! Rajta! Gyerünk, gyerünk! Ragyogjanak, mint a Salamon töke!

Smasszerek kórusa: Súroltatunk. Sikáltatunk. Dörzsöltetünk. Dolgoztatunk. Smirgliztetünk. Vakartatunk. Dörgöltetünk. Dögöltetünk.

Csíder parancsnok: – Gyorsabban! Gyorsabban!

Smasszerek kórusa: Már fölseperve a börtönudvar. Föl. Föl. Ti rabjai...
(Beszűrődnek az Internacionálé kezdő hangjai.)

Csíder parancsnok: – Súlyba a pofát!

Smasszerek kórusa: Értettem. Polírozás. Vikszelés. Vakszolás.

Csíder parancsnok: – Mért jön ellenőr? Sokat akasztok? Keveset akasztok? Mit fog mondani? Mit fog? Mit fog? Megint forradalom? Megint ellenforradalom? Mi lesz? Semmi se legyen. Az a jó. Ellenőr. Ellenőr. Mit kell majd mondani? Az ENSZ ellenőríz? A rabok ellátása példás. Édes, drága rabocskáim, még egy kis mézet a teába? A menü? B menü? *Inkább à la carte?* A pörköltet nokedlivel vagy főtt krumplival? Mind a kettőre jelentkezik igény? Akkor úgy lesz. A szovjetek jönnek? Ezek itt mind lógni fognak! Lógni! Lógni! Kit zárjak be? Kit engedjek ki? Jaj, Istenem, hova álljak? Én csak jól akarok keresni. Ellenőr. Ellenőr. A kivégzettek névsora! Ha a szovjetek jönnek beszorzom tízzel. Ha az ENSZ, eldugjuk az akasztófát. Mért ellenőriznek? Miért? Miért? Leváltakak? Kitüntettek? Ellenőr. Ellenőr.

Fölerősödik a disznóvisítás.

Csíder parancsnok: – Minden nap disznót vágunk a raboknak. Kettőt is! Hogy legalább ebédre visszajöjjenek. Addig sétálgatnak a városban. Nézegetik a múzeumokat. Ezekkel a disznókkal zabáltatjuk föl a sok mocskos ellenforradalmárt kockára vágva. Csihuhu, csihuhu, füstölt sonka Moszkvába.

Dörömbölés a börtön kapuján. Néma csönd lesz. Csak a dörömbölés hallatszik.

Csíder parancsnok: – Az ellenőr.

Smasszerek kórusa: A kivégző helyiségben fölmosattuk a követ. Lemosattuk az akasztófát.

Csíder parancsnok: – Lehet, hogy nincs is nálunk akasztófa. Kuss legyen!

Musznyek őrnagy hangja: Hogy mer ilyen hangon fogadni minket?

Még erőteljesebb dörömbölés.

Csíder parancsnok: – A disznókat etetjük. Velük beszélgetek. Mint a naposcsibékkal. Pi, pi, pi, rőfikéim, pi, pi, pi. (Lábujjhegyen a kapuhoz settenkedik, kiles a kulcslyukon.) Csak egy rabot hoztak. Nem az ellenőr. (Kinyitja a kaput.)

Nagy úr rabruhában, kezében ócska táskával bejön. Mögötte Musznyek őrnagy némán tiszteleg.

Musznyek őrnagy rámutat Nagy úrra: – Az ellenőr.

Csíder parancsnok: – Egy rab az ellenőr?

Nagy úr: – Jó napot.

Csíder parancsnok: – Magának nem jó. Ellenőrzés előtt még egy kicsit fölakasztjuk.

Smasszerek kórusa: Hháppp! Új a kötél. Itt a hóhér. Van látszata a munkájának. Lógnak, jajgatnak. Jajgatnak, lógnak. Hháppp! Hháppp! Hháppp! Inkább lógnak, mint jajgassanak.

Csíder parancsnok: – A sok elfoglalt ember, körmenetben jönnek befelé. Jaj, meghalni sincs idejük. Itt aztán gyorsan kiderül, hogy van. A börtönben csak a rabok akadályozzák a kiváló munkát, jobb, ha fognak. Mutassa a nyakát! És ugyan mit ellenőriz?

Musznyek őrnagy: – A tatarozási költségeket.

Csíder parancsnok: – Röhögjem körbe! Egy kötélre való ellenforradalmár.

Nagy úr: – Örüljön neki, hogy itt vagyok.

Csíder parancsnok: – Örülök is.

Nagy úr: – Munkát adok magának. Megél belőlem, tisztelettel. Nem is akárhogy.

Musznyek őrnagy: – Éppen erről van szó. A számlákat fogjuk áttekinteni. A két hete befejezett tatarozás, tetőjavítás, udvarkövezés, festés, mázolás számláit.

Nagy úr: – Nagy István, a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával elítélt, 30 577-es számú polfogoly, hatóságilag engedélyezett építésügyi szakértő, építészmérnök tisztelettel.

Csíder parancsnok: – A közügyektől maga el van tiltva.

Nagy úr: – Tisztelettel jelentem, nem vagyok.

Csíder parancsnok: – Átkozott liberalizmus. Hogy egy rab ellenőrizze a börtönt. Akasztottak köztársasága. Ebből nem esznek. Hogy nézegesse a tervrajzokat. Megszöktesse a sok mocskos ellenforradalmárt.

Musznyek őrnagy: – Teljes körű meghatalmazásom van. (Csíder orra alá tol egy papírt.) A miniszter aláírása, pecsétje.

Csíder el akarja venni a dokumentumot.

Musznyek őrnagy elrántja a papírját: – Maga nem tudja azt, hogy kinek az okmányait szabad elvennie?

Czéfó Lackó mögöttük csöndben kihajol a falból.

Csíder parancsnok: – Na és? Engem meg a miniszterelnök nevezett ki ide, hogy sírba tegyem ezeket. Kiténtetés jár nekem. Nem ellenőrzés. Hatalom, jutalom.

Czéfó Lackó nagy kokit nyom Csíder fejére.

Csíder parancsnok: – Hú, a fejemre esett...

Musznyek őrnagy: – Az meg? Most volt kitararozva.

Csíder parancsnok: – Nem is történt semmi.

Kap még egyet.

Musznyek őrnagy: – Rend lesz itt.

Csíder parancsnok: – Az biztos. Itt a stukker, itt a rend! Azokban lehet megbízni, akiknek pisztolytáska van az oldalukon. Fegyverrel osztjuk az áldást, őrnagy elvtárs.

Smasszerek kórusa: Hol gyűlölet, ott félelem. Hol félelem, ott kuss. Hol kuss, ott rend. Hol az ész? Itt az ész. Te meg mész. A pi, pi, pi, rőf, rőf, rőf. Fegyvercsőből jön az ész. Durrr! Pi, pi, pi, rőf, rőf, rőf.

Csíder parancsnok: – Hallották. És itt nagy a rend, mert én vagyok a főnök. Az úristen a helyettesem. Ha nem tartja be, 30 577-es polfogoly, amit parancsolok, akkor azokat fogja irigyelni, akik már a rabtemetőben rohadnak. Egyetértésben növekszik ott létszám. Béke téesz. Érti, ellenőr? Úgy megkeserítem az életét, hogy beledöglik. Mert egy okos ember mindenhol elég. Itt én vagyok az okos és mindenki más hülye. Úgyhogy itt én ellenőrzök. És ha támadnak, akkor én visszatámadok.

Nagy úr: – Értem, parancsnok úr, tisztelettel.

Csíder parancsnok: – Ajánlom is. Majd ebből is kivágom magam. Nem estem a fejem lágyára. (Kimegy.) Megúszom ezt is.

Musznyek őrnagy: – Meg van ez rekedve, Nagy úr, ne törődjön vele. Más idők jönnek, nem az már az irányvonal, ahogyan ő beszél. Egészen más. Ez objek-

tív, tudja? Persze hogy tudja. Ő ütni akar, én a meggyőzés eszközeivel élek. Kedvezményeket akarok nyújtani. Hát én is magyar vagyok. Tudom, mi a szabadság! Csak rám kell hallgatni, csak ne legyen ellentmondás. Maga szereti a munkáját. Én szeretem, ahogy dolgozik. Fogjunk össze. És megtisztul az ország.

Nagy úr: – Ha az olyanokat, mint én, mind fölakasztják.

Musznyek őrnagy: – Ugyan már. Úgy beszél, mint a parancsnok? A céljainkhoz szükségünk van a szakértelmére. Vegyük az én példámat? Vegyük. Én, aki például nem tanulhatott. De tudom, hogy kell a szaktudás, a becsület. A raboknak szükségük van a tisztaságra.

Nagy úr: – Tiszta börtön, rendes ország.

Musznyek őrnagy: – Egyetértés kell hozzá.

Nagy úr: – Miben?

Musznyek őrnagy: – Maga keresni akar egy kis pénzt, hogy spájzolhasson. Igaz? Igaz. Én meg azt akarom, hogy ezt tisztességes munkával keresse meg. Ne lehessen megvesztegetni. És ha ez sikerül nekünk, akkor én jó leszek magához, hogy jól érezze magát.

Nagy úr: – A pálinkaszagú börtönparancsnokok karmai között.

Musznyek őrnagy: – Nekem dolgozik. És én igazi értelmiségi munkahelyet varázsolok magának.

Világosabb lesz. Vastag rácsok az ablakon. Oldalt priccok, fölötte aprócska, rozoga polc. A háttérben a falon sarlókalapáccsal, vörös csillagokkal kifestett nagy tábla, rajta lángoló, vörös betűkkel:

A politikai foglyot ne csak őrizd, gyűlöld is!

Musznyek őrnagy: – Délutánonként majd a priccra is ledőlhet egy kicsit.

Nagy úr: – Ünnepe lesz itt a munka.

Musznyek őrnagy: – Nagy úr, hát maga ügyis előrenéz. Nem a tábla felé, amikor dolgozik. Mert a fény is úgy esik. Igaz? Igaz.

Nagy úr: – A fény?

Musznyek őrnagy: – A fény.

Nagy úr: – A fény.

Musznyek őrnagy: – Muszáj annak a táblának itt lenni. De nem számít, hogy itt van! Higgye el.

Nagy úr: – A fény miatt kell majd egy lámpa az asztalra, őrnagy úr. De még asztal sincs.

Musznyek őrnagy kiordít a folyosóra: – Hol van itt egy asztal?

Smasszer hangja: – Sehol, jelentem.

Musznyek őrnagy: – Keressenek!

Smasszer hangja: – Asztal! Asztal!

Smasszer2 hangja: – Keressük, jelentem!

Smasszer hangja: – Asztal! Asztal!

Smasszer2 hangja: – Keressük.

Smasszer hangja: – Asztaaal! Asztaaal!

Smasszer2 hangja: – A kivégzőben van egy.

Smasszer hangja: – Ott van! Ott ni! Asztal, jelentem! Asztal! Asztal!

Smasszer hangja: – Azon a kivégzési jegyzőkönyveket írjuk!

Musznyek őrnagy: – Futólépés!

Smasszer2 hangja: – Hozzuk már!

A két smasszer a gyatra és kicsi asztallal törekszik befelé.

Smasszer: – Itt van.

Czéfó Lackó hirtelen elgáncsolja az egyik cipekedő smasszert, aki az asztallal együtt ráesik a másikra.

Smasszer: – De ügyetlen vagy.

Musznyek őrnagy: – Marhák!

Smasszer2: – Ó rántott magára, jelentem.

Smasszer: – Én?

Smasszer2: – Te.

Czéfó Lackó belerúg az egyik föltápáskodó smasszerbe.

Smasszer2: – Jaj, a lába, hogy megütött.

Kap mégegyet.

Smasszer2: – A másik lába is.

Fölállnak nagy nehezen.

Smasszer: – Hol legyen?

Musznyek őrnagy: – Hol legyen?

Smasszer2: – Hol legyen?

Nagy úr: – Ahol tér.

Musznyek őrnagy: – De hol?

Smasszer: – De hol?

Smasszer2: – De hol?

Nagy úr: – Itt.

Musznyek őrnagy: – Itt.

Nagy úr: – Vagy itt.

Smasszer2: – Vagy itt?

Smasszer: – Vagy itt!

Musznyek őrnagy: – Emitt.

Nagy úr: – Vagy mégis itt.

A smasszerek a priccs végénél a fal mellé teszik az asztalt.

Csíder parancsnok becsörtet. Hóhérkötelet hoz. Mesterséges tápláláshoz szolgáló tölcsér, gumicső van nála.

Csíder parancsnok: – Mi ez?

Nagy úr: – Asztal.

Csíder parancsnok: – Asztal?

Smasszer: – Jelentem asztal!

Csíder parancsnok: – Asztal.

Smasszer2: – Ez asztal itt.

Smasszer: – Asztal.

Smasszer2: – Asztal, asztal.

Musznyek őrnagy: – Az én parancsomra.

Csíder parancsnok: – Mert ha nem parancsolja, nem asztal. Tudok én kivégezni asztal nélkül is. Minek ez ide? Annyi papírmunka minek? Följelentések ellenem?

A kivételezett rab. A saját cellájában akasztom föl. 30 577-es, a rácson akar lógni? A kilincsen? Fejjel a budiban? Vagy döfjem a torkába a tölcser? Maga két hete éhségstrájkol! Magán segíteni kell. Az én jószágomba beledöglöttek már mások is.

Musznyek őrnagy: – A kivégzés szünetel.

Csíder parancsnok: – Veszélyezteteti a törvényes eljárások szabad folyását.

Musznyek őrnagy: – Veszélyeztetem a lopást.

Csíder parancsnok: – Most lopatta el az asztalunkat.

Musznyek őrnagy: – Lefoglaltam. Népgazdasági érdek. Majd visszavisszük, amikor kell.

Csíder parancsnok: – Az ítéletek végrehajtása meg a szocializmus építésének az érdeke. Maga miatt kell őket halogatni. Majd tudom én, hogy kihez fordulok. (Elrohan.)

Musznyek őrnagy: – Látja, mit csinálna magával, ha nem állnék itt. De így nem teheti.

Nagy úr: – Dehogynem.

Musznyek őrnagy: – Lámpa is lesz. Minden lesz. Lesz. Lesz. Lesz. Csak menjen az ellenőrzés.

Nagy úr: – Beszélő a feleségemmel. Még az se lett. Már mióta.

Musznyek őrnagy: – Elintézem, Nagy úr, elintézem. Meglesz az is, csak menjen az ipar. Ez a parancsnok, ez a Csíder, ez úgy lop, a nép vagyónát, a köztulajdont, hogy szétlopná a börtönt. Csak elkaphassuk!

Nagy úr: – Hogy vinné a falait.

Musznyek őrnagy: – De nem hagyom. Megfogom én. Meg én.

Nagy úr: – Polc is van. Asztal is van.

Musznyek őrnagy: – Beszélő is lesz, nyugalom.

Nagy úr: – Teljes dokumentáció. Minden terv, kimutatás, számla. És bejárás. Hogy a valósággal a számlákat egybenézzem.

Musznyek őrnagy: – Meglesznek. A lámpa is. (Kimegy.)

Nagy úr: – Remélem, tényleg hozza. A börtönben rá vagy szorulva az óröd-re. Alig várod, hogy jöjjön. Ha nem jönne, itt hálnál éhen, szomjan, bezárva a bűzben. Ők az apád, az anyád. Enni, inni adnak, megfürdetnek, ruhát kapsz. A gondoskodó állam. (A táskájából az asztalra teszi a rajzeszközöket, vonalzókat, ceruzát, rádiót, papírt és a priccs fölötti polcra teszi a táskát.)

Disznóvisítás hallatszik. Czéfó Lackó kilép a falból.

Czéfó Lackó nézegeti az írószereket: – Ember, itt ilyesmik senkinek nincsenek.

Nagy úr: – Hát maga?

Czéfó Lackó: – Czéfó Lackó, csácsó rom, belevaló cigány gyerek vagyok. Itt úgy mondják, a faljáró.

Nagy úr: – Nagy István vagyok, belevaló börtönjáró, itt úgy mondják, a demok-rata.

Czéfó Lackó: – Az meg mi? Valami betörő?

Nagy úr: – Valami nagy álmodozó, aki azért él...

Czéfó Lackó: – Jós!

Nagy úr: – Úgy is lehet mondani.

Czéfó Lackó: – Jól adja. Gádzsó létire. Na, mi lesz velem? (Mutatja a bal tenyerét.)

Nagy úr: – Még itt a bilincs nyoma.

Czéfó Lackó: – Leszedtem azt is. Csak amíg látta az ór, addig volt rajtam. Itt a sebhely. Itt van a vasfű a tenyerembe forrasztva. Leszedek én láncot, lakatot, átmék a falon, kimék a rácson.

Nagy úr: – A szabadság angyala. Mért nem pucol?

Czéfó Lackó: – Behozták a családot helyettem. Meg a szeretőmet. Varázsfű nem lehet akárminek a tenyerében. Kijárok hozzájuk, amikor akarok. Hozok cigit magának.

Nagy úr: – Nem kérek. A cigarettázók többet szenvednek. Aki nem dohányzik, jobban tűr a rabéletben. Ne függj semmitől.

Czéfó Lackó: – Ember! Tud cserélni.

Nagy úr: – Mért csukták le?

Czéfó Lackó: – Borjásztam.

Nagy úr: – Hányat?

Czéfó Lackó: – Amennyi vacsorára köllött. Csak egyet. Meg még egyet. Amit eladtam. De a rendőrök az összes tehenet elhajtották a parasztoktól. Elvitték a búzájukat, lisztet, krumplit. Raboltak örökké. Egyet se csuktak le közülük. Mi soha nem csinálunk ilyet. Annyit hozunk el, amennyire szükségünk van. Mégis mink vagyunk idebent, a rendőrök meg odakint.

Nagy úr: – Mikor megy ki?

Czéfó Lackó: – Akármikor.

Nagy úr: – Mikor szabadul?

Czéfó Lackó: – Egy év múlva. Ha föl nem akasztanak. De leszedem én a hurkot is.

Nagy úr: – Azt én is megnézném.

Czéfó Lackó: – A fölakasztásomat?

Nagy úr: – A hurokleszedést.

Czéfó Lackó: – Oszt rá a hóhér nyakára. Lógjon ő. Hát micsináltam én? A hóhér meg gyilkol örökké. Maga látott már kivégzést?

Nagy úr: – Nem, hál' Istennek.

Czéfó Lackó: – Akiket fölakasztottak, azok se csináltak semmit. Akkor meg engem is. Figyelek is mindig. Álmomban is. És magát? Fölakasztják?

Nagy úr: – Úgy tudom, nem.

Czéfó Lackó: – Mit mondtak?

Nagy úr: – Papagájuk van. Ami a vádpontok közül az egyik rabnak tizenötöt húzott ki, a másiknak kettőt, a harmadiknak ötöt, kinek hogy. Nem volt érdekes, hogy az igaz, vagy nem igaz. Annak alapján ők törvényesen járnak el, és nem úgy van most már, mint a Rákosi alatt. Mégis ugyanaz.

Czéfó Lackó: – Dik má, ezt mind behozta?

Nagy úr: – Nem csempészholmi. A munkámhoz kell.

Czéfó Lackó: – Ezeknek dolgozik?

Nagy úr: – Ez a legnagyobb probléma.

Czéfó Lackó: – Az milyen foglalkozás? A probléma. Az előbb demokrata. Aztán jós. Most probléma. Nem hiszek én magának.

Nagy úr: – Pedig hihet. Építész mérnök vagyok. Házakat építék.

Czéfó Lackó: – Vályogvető. Téglát égetni tud-e?

Nagy úr: – Az én munkám akkor kezdődik, amikor kész a vályog meg a téglá. Én rajzolom le a házépítőknak, a kőműveseknek, hogy építsék föl a házat.

Czéfó Lackó: – És hol lesz itt a ház? Mer nem fér sehova. Már az udvaron is van egy. Abba akasztanak.

Nagy úr: – Ahol most vagyok, ez a negyvenkettedik börtön.

Czéfó Lackó: – Akkor én is demokrata leszek. Előbb-utóbb. Ember, maga is cigány? Fehér cigány.

Nagy úr: – Építész vagyok. Ha megvizsgálok egy falat, tudom, hogy miből épült, mennyibe került, kicsalták-e belőle az anyagot.

Czéfó Lackó: – Gógyis.

Nagy úr: – A negyvenegyedikben, onnan hozott ide a Musznyek őrnagy, a vécét szereltük be a cellákba. Kübli ki, vízöblítés be. Ha nem dolgozok ezeknek, a sok rab marad a küblin, a búzben, víz nélkül. Nem is tudnám elmondani, milyen állapot volt az, ahogy trotyogtak. Megszűnt a dézsarendszer, a kübli, vízhez is jutottunk meg vécéhez is. Mert a vécétartályból mindig lehet ivóvizet lopni. Nem voltunk rászorulva arra, amit az örök adtak naponta egyszer. A mosdáshoz napi egy kanna vizet, aztán kuss. De főntről, a vécétartályból ezután lopkodhattunk annyi vizet, amennyi tetszett. Én is az egyik főkanalas voltam. Főálltam, egyik leste, hogy jön-e az ör, s bögrével telemeregettem a lavórt. Megmosakodhattunk reggel-este. Nagy szó. Közben a padlókat is kicseréltük hézagmentesre. Megszűnt a poloskák hemzsegése. Tetű, poloska ki! Vécé be! Ez mind a rabok érdekében volt. Azzal, hogy ezeknek dolgoztam.

Czéfó Lackó: – A rabok érdeke, hogy kieresszék őket.

Nagy úr: – A rablógyilkost is.

Czéfó Lackó: – Meg itt má benn a budi.

Nagy úr: – Itt a tatarozást ellenőrzöm.

Czéfó Lackó: – Az hogy megy?

Nagy úr: – Minden le van írva. Kijavítják a tetőt? Ennyi cserép kell hozzá, az annyi forint. Na, fölmegeyek a tetőre, megnézem mennyi új cserép van. Aztán megnézem a papírokat. Kétszer, háromszor annyit szoktak beírni, mint amennyi köllött. A pénzt meg zsebre vágják a börtönparancsnokok. Mint ez a Csíder.

Czéfó Lackó: – Vigye el a hulla! Egyszer még kinyírom.

Nagy úr: – Kinyírják ők egymást, meg saját magukat.

Czéfó Lackó: – Amikor el vagyok keseredve, olyankor ne kerüljön eléem senki.

Nagy úr: – Nem köll beavatkozni. Az sokkal érdekesebb, ezt még, hogy voltam Kalocsán is, a női börtönben, elmondom.

Czéfó Lackó: – A buláknál?

Nagy úr: – Úgy. Vasárnapi napon, még mellé. Ordítóztak a nők veszettül. Hozzájuk is menjünk be! Ott azok már nem vigyáznak a szájukra. Kalocsán a tetőnek gerincére is fölmásztam. A cellákból meg ordítóztak, hogy oda mászzak be. Csudálkoztam, hogy egyáltalán még van tető. Nézem, az egyik helyen van gerenda, a másik helyen hiányzik. Kisütöttük az őrnagyommal, a Musznyekkel, hogy kilopták a gerendák nagy részét. A géhás elárulta, hogy az elődje kifűr-

szeltette a rabokkal a háztetőt és eladta. Régi, erős gerendákat. Emiatt csapták el. Háború után, ötvenhat után köllött az építőanyag.

Czéfó Lackó: – Lecsukták?

Nagy úr: – Fenéket. Áthelyezték, hogy lophasson tovább. Megy az a pénz fölfelé is. Írtam, rajzoltam, árelemzést csináltam, a nők meg visítotak közben. Az egyik internálótáborba, ahol korábban raboskodtam, fiatal lányokat hoztak. Meztelenül kiültek az ablakokba, mutogatták magukat a férfibarakkoknak. A férfi rabok kínlódtak, fogadásokat kötöttek rájuk.

Czéfó Lackó: – Na lettem volna ott. Majd betalálok nekik.

Nagy úr: – Azok? Széttépték volna. Nem bírtak velük az őreik se.

Czéfó Lackó: – Zenészeket is csukni melléjük. Rókatánc.

Nagy úr: – Volt ott zenebona. Püfölték a csajkákat a rácshoz, kanállal verték a csajkát.

Czéfó Lackó a polcról leveszi a csajkát meg a kanalat, muzsikálni kezd: – Így csinálták?

Nagy úr: – Nem ilyen szépen. Üvöltöttek, zörögtek, fiatal, megveszett kurvák. Amiket ezek tudtak mondani. Egymásnak is meg az öröknek is. Hát nem köll irigyelni a női börtönőröket! Megérdemlik a fizetésüket. Borzasztó a sorsuk. Azon is tudna muzsikálni? Ott fönn?

Czéfó Lackó: – Azon? Ott fönn? Tudnék. De rácsokon én nem muzsikálok.

Nagy úr: – Azért van ilyen sok tárgy a világon, hogy akárhol vannak, mindig tudjanak muzsikálni.

Czéfó Lackó: – Taratara, diridira, muzsikálni tudunk is. De a rácsnak nincs melódiája. Mégis baró, hogy ilyen sok börtönben járt. Én is szeretnék.

Nagy úr: – Ha kijárni tud, bejárni is sikerül.

Czéfó Lackó: – Csak tanítsa meg, hogy mi hol van.

Nagy úr: – Mind egyforma. Rács meg lakat. De a tolvajlás változatos. Egy másik börtönben úgy akartak lopni, hogy egy nagy tervet készítettek arról, hogy a régi tetőgerendák elkorhadtak, újakra kell cserélni. De mi volt a lényeg?

Czéfó Lackó: – Mi?

Nagy úr: – Hogy a régiek mind tökéletes, erős tölgyfagerendák voltak. Megtudtuk aztán, hogy már a vevő is megvolt rájuk. A helyükre meg olcsó, új akácfagerendákat akartak beépíteni. Mászok gerendáról gerendára, megkopogtatom őket, makkegészségesek. Fölmászik Musznyek is, előkapja a szögedi nagybicskát, lerántja a gerenda élét, nézi, kérdezi a géhást, mért kéne ezt kicserélni. A géhás csak hallgatott. Két nap maradtunk, fölmértünk mindent. Nem kell cserélni! Nem kell cserélni! Nem kell cserélni! Ezt kiáltoztuk egész nap. A börtönük háromszázhatvanezer forintos felújítási költségvetéséből harmincnyézezer forint maradt. Jó nagyot nevettem rajtuk. Rettegtek is a géhások tőlem!

Czéfó Lackó: – Ember, én jóba leszek magával. Maga őrzi az öröket!

Nagy úr: – De látta volna Nosztrát!

Czéfó Lackó: – Oda is elmennék. Szép börtön?

Nagy úr: – De mennyire. Még Nagy Lajos király urunk idejében épült. A rabok úgy tartották, hogy Márianosztra az ő feleségéről van elnevezve.

Czéfó Lackó: – A király. Az nagyon régen volt.

Nagy úr: – Ötszáz éve.

Czéfó Lackó: – Én csak huszonnégy vagyok. Apám szerint huszonkettő.

Nagy úr: – Az meg ötszáz. Huszonöt darab Czéfó Lackó egymás fején.

Czéfó Lackó: – Mert csak egy van. Én. Apám is, öregapám is Jóska volt.

Nagy úr: – Olyan erdőket meg még az ő öregapjuk se látott, ahol azok a gerendák nőttek. A királyi vadászatok. Fölverik a hajtók a vadat, szól a kürt, szarvas, vaddisznó, róka, farkas. Micsoda szép állatok. Még bölény is.

Czéfó Lackó: – Az miféle?

Nagy úr: – Fekete, mint az ördög. Nagy a szarva, mint a bivalynak. Csak vad. Az erdőkben élt.

Czéfó Lackó: – Itt is?

Nagy úr: – Itt is. Olyan terebélyes fák között, amik száztíz centi széles gerendákat adtak! Hosszúakat. Menni lehetett rajtuk, mintha járda lett volna végig a padlásokon. Hallottam a királyi kürtszót, ahogy sétáltam rajtuk. Elképzelttem, hogy ezek a gerendák még látták a magyar királyt. A tiszteket. Láttak bölényt. Farkast, medvét. A kopók ugatása. Kurjongatnak a hajtók. Lovasíjászok röpkölnék. Követik a vadat a véres csapán.

A cella ajtaja nagy robajjal kicsapódik, Csíder parancsnok berobban. Czéfó Lackónak épp csak sikerül besimulnia a falba.

Csíder parancsnok: – Tíz nap sötétzárka!

Nagy úr: – Csak föl kell tenni az ablakra egy fél ív légópapírt és itt leülöm.

Csíder parancsnok: – Jelentés! Létszám! Névsor!

Nagy úr: – Létszám egy, a 30 577-es számú polfogoly, Nagy István hatóságilag engedélyezett építésügyi szakértő, építészmérnök. Ellenőr. Hiányzó nincs. Tisztelettel.

Csíder parancsnok: – Maga itt nem ellenőr. Maga itt elítélt. Akit mindjárt föl akasztunk.

Nagy úr: – A sötétzárkában? Legyen a hóhérnál elemlámpa.

Csíder parancsnok: – Hogy áll az a táska. Megigazítani!

Nagy úr igazgatja a táskáját a priccs fölött a polcon.

Csíder parancsnok: – Nem úgy. Nem úgy. Nem úgy. Fogalma sincs, hogy! Mi a rend. Tudja, hogy mi a rend?

Nagy úr: – Minden ringben mások a börtönsporthoz szabályai.

Csíder parancsnok: – Börtönsporthoz. Olyan balegyenes, hogy...

Nagy úr leveszi a polcról a táskáját.

Csíder parancsnok: – Tessék parancsolni. A kijárat. Mindjárt megy a gőzös Amerikába. Eisenhower már várja magát. Oda igyekszik, ellenőr?

Nagy úr: – Az a legjobb, ha tartom. Akkor biztosan nem áll rosszul a polcon.

Csíder parancsnok: – Akkor tartsa a vonalzóit is! Mi ez a kupleráj az asztalon? (Csapkodni kezd a vonalzókkal, ceruzákkal.) Kupleráj! Kupleráj! Kupleráj! A vonalzóknak és a ceruzáknak az asztal szélével párhuzamosan kell feküdniük! Elmozdítani őket tilos.

Nagy úr: – Hogy dolgozok akkor velük?

Csíder parancsnok: – A sötétzárkában? Legyen magánál zseblámpa. Tíz nap. Egyik nap kenyéren, másik nap vízen. Tíz nap. Se kenyér, se víz. Ha onnan élve kijön. Őrség! Őrség!

Musznyek őrnagy beront.
Musznyek őrnagy: – A 30 577-es számú polfogoly tíz nap múlva már egy másik börtönben lesz.
Csíder parancsnok: – Előtte itt kitölti a fegyelmi büntetést. A polfogoly.
Jönnek a smaszerek, hogy vigyék Nagy urat.
Musznyek őrnagy: – Ne legyen ellentmondás. Mit képzelsz? Nem mondhat ellent egy tisztnek.
Csíder parancsnok: – Én is tiszt vagyok.
Musznyek őrnagy: – De én vagyok az erősebb.
Csíder parancsnok: – Én!
Musznyek őrnagy: – Hadbíró, aki hozzányúl. A 30 577-es számú polfogoly az én parancsnokságom alatt áll.
Csíder parancsnok: – De az én börtönömben követte el a fegyelmi vétséget. Vigyék!
Musznyek őrnagy: – Hadbíró.
Csíder parancsnok: – Vigyék!
Musznyek őrnagy: – Hadbíró.
Csíder parancsnok: – Az elítéltek le kell a fegyelmi büntetését tölteni.
Musznyek őrnagy: – Nem akadályozhatják az ellenőrzést. Hogy megtisztuljon a párt.
Csíder parancsnok: – Nem akadályozzuk. Utána vígan ellenőrizhet. Vigyék!
Musznyek őrnagy: – Hogy addig eltüntessék a dokumentumokat. A csalásokat. Hamis számlákat.
Csíder parancsnok: – Vigyék!
A smaszerek vinni akarják Nagy urat.
Musznyek őrnagy: – Aki hozzáér, itt csukatom le. Ahol ő volt. Ide a végzést a fegyelmi büntetés elrendeléséről.
Csíder parancsnok: – Minek az magának?
Musznyek őrnagy: – Viszem magammal. Az elítélt a következő börtönben fogja a fegyelmi büntetését letölteni.
Csíder parancsnok: – Magát is lecsukom. Ugyanide, az ellenőre mellé. Majd jöhet a jelentés. Parancsnok úrnak tisztelettel jelentem, zárkalétszám két fő. Nagy István volt ellenőr. Musznyek Lajos lefokozott tiszt. (Nagy ajtócsapkodással, dübörögve elrohan.)
Musznyek őrnagy: – Jövök a lámpával. (Kimegy.)
Nagy úr visszateszi a táskát a polcra, megpaskolja, mintha a kutyája volna.
Nagy úr: – Kis táskám, kis táskám, már sok börtönigazgatót fölidegesítettél, meg gazdaságis tisztet is.
Czéfó Lackó kijön a falból.
Czéfó Lackó: – Ember, maga itt megmurdel.
Nagy úr: – Ábrándozzunk addig egy kicsit. Az is milyen szép utazás volt, amikor Kőszegre mentünk, végig a magyar-osztrák határon. Az egész utat kísérték a gólyafészkek. Rögtön a kövesút mellett emelkedtek az őrtornyok, bennük az örök. Végre megérkeztünk a börtönbe, föl a tetőre, onnan pedig már Ausztriába láttunk. Láttuk az embereket, az utcákat. Kezdtünk mutogatni, de Musznyek

szólt, hogy nem szabad ám, mert a határőrök a börtönt is figyelik, és azt hiszik, hogy jeleket adunk.

Czéfó Lackó: – Ember, maga mindent ismer. Hát tudná, hogy merre szökjön. Uzsgyi, mielőtt legyilkolják! Segítek.

Nagy úr: – Ha megszöknék, elismerném, hogy bűnös vagyok.

Czéfó Lackó: – Az is! Maga mondta, hogy demokrata.

Nagy úr: – Két nagy bűnös. A borjász meg a demokrata.

Czéfó Lackó: – Ez a parancsnok ez mindenre képes. Benga állat. Rá én külön is.

Nagy úr: – Csíder. Béklyó, nyűg. Azt jelenti a neve.

Czéfó Lackó: – Elég nagy nyűg. Meglátja a fekete pofám, ordít azonnal, na te piszkos cigány, te se mész ki csak papírzsákban. Egyet meg, magyart, úgy elvert, hogy eltörte neki a kezét. De nem vitték kórházba. Röhögtek, megvárták, hogy rosszul összeforrjon. Hogy a rabkórházban újra el kelljen törni.

Nagy úr: – Orvosi közreműködéssel.

Czéfó Lackó: – Azok jönnek a kivégzésekre is.

Nagy úr: – Gyilkolás és fehér köpeny.

Czéfó Lackó: – Mielőtt magát is megvizsgálják... Uzsgyi!

Nagy úr: – Nem sokáig vagyok itt. Lemegy az ellenőrzés, aztán másik börtön.

Czéfó Lackó: – Itt egy perc is sok. Senki nem fogja tudni, hogy mi lett magával.

Csörömpöl a zárkaajtó.

Nagy úr: – A csodalámpa. Hozza az őrnagyom.

Czéfó Lackó fordul a falba. *Csíder parancsnok* ordítózva be, mögötte smasszerek egy priccset cipelnek.

Csíder parancsnok: – Musznyek lefokozott őrnagy nyoszolyája. Oda tegyék! Ezen a priccsen fog megrohadni. Összeesküvésért letartóztatom. Államellenes bűnszövetkezet a fasiszta ellenforradalmárokkal. Földbirtokosok, hortisták, csendőrök, nyilasok csicskása. Ide zárom, Musznyek! Az ellenőre mellé.

A smasszerek leteszik a priccset.

Csíder parancsnok: – Úri brigantik.

Musznyek őrnagy a kezében egy nagy tányérú asztali lámpával befut.

Csíder parancsnok: – Letartóztatom. Letartóztatom.

Musznyek őrnagy: – Nem vagyok a hatáskörében. Ha nem tud harapni, ne ugasson, hallja-e. Ez a cella az én ügyosztályom. (A lámpát az asztalra csapja.) Itt a parancs! Innen magának kifele. Kifele! Azt én mondom meg, hogy ki lesz itt letartóztatva. Ezt jól jegyezze meg.

Csíder parancsnok: – Engem a párt állított ide!

Musznyek őrnagy: – Engem meg ide.

Csíder parancsnok: – Engem ide.

Musznyek őrnagy: – Engem ide.

Csíder parancsnok: – Engem ide.

Musznyek őrnagy: – Engem ide.

Csíder parancsnok: – Én negyvenötös párttag vagyok.

Musznyek őrnagy: – Én is negyvenötös párttag vagyok. De maguk kártevők. Megtévesztik a pártot. Visszaélnek Biszku elvtárs jószágával.

Nagy úr: – Meg Haynauével is.

Musznyek őrnagy: – Telefonálok a belügyminiszternek. Hogy bűnszövetkezetben akadályozzák a népgazdaság építését. Kifelé! (Lökdősi őket.) Kifelé!

Csöder parancsnok és a smasszerek káromkodva kimennek.

Musznyek őrnagy: – Ezek megőrültek. Teljesen megőrültek. Igaz? Igaz. A cellában a szabályzat egy priccset ír elő. A másikat kivisszük. Zárkarend. Zárkarend. Fő a fegyelem.

Nagy úr: – A lámpa bent lehet?

Musznyek őrnagy: – Az népgazdasági érdek. (Kinyitja az ajtót.) Vigyük.

Czéfó Lackó kilép a falból, ő is megfogja a priccset, kiviszik, Lackó visszalibben a falba.

Musznyek őrnagy: – Ez is megvan, még sincs este. (Körülnéz.) Az előbb, aki segített, az a cigány, ki volt?

Nagy úr: – Csak egy házimunkás, nagyon segítőkész.

Musznyek őrnagy: – Na nézze, milyen jó lámpa. Szép, nagy tányéros, szórja a fényt.

Nagy úr: – Ideális. Ebben a sötétségben sok fény elfér.

Musznyek őrnagy: – Hát itt nincs konnektor!

Czéfó Lackó nevetése hallatszik a falból.

Nagy úr: – A házimunkás.

Musznyek őrnagy: – Bassza meg. Bassza meg. (Forgolódik a lámpával a kezében.) Tudom már. Van megoldás. Mindig van. Ha van akarat, van út. Indulok. (Bevágja maga mögött az ajtót.)

Fölerősödik a disznóvistás.

Czéfó Lackó kilép a falból.

Czéfó Lackó: – Hallja, etetik a disznókat.

Smasszerek kórusa: A kegyelem jó dolog, de előtte minden nap rabot ölünk a disznóknak. Rabot ölünk, robotolunk. Robotolunk, rabot ölünk. Hhháppp! Néha kettőt is. Vagy háromat. Négyet. Hhháppp! Felkockázzuk. Felszeljük. Megdaráljuk. Kiklopfoljuk. Hhháppp! Hhháppp! Becsinált leves. Kicsinált ország. Hhháppp!

Nagy úr fölkapaszkodik az ablakba: – Látni az ólakat. Jó építésűek, nagyok. Ezt is ellenőrizni. Majd mondom az őrnagyomnak. Milyen szabályok szerint van itt? Milyen anyagból épült? Ki fizette az anyagot? Ki adja el a disznókat? Hova kerül a pénz?

Czéfó Lackó: – Ebbe nem dumál bele, ember. Az őrnagy is a láboslál ül, onnan kajol disznótorost.

Boldog rőfögés, visítás.

Nagy úr: – Hány disznó van? Minden nap meg kéne számolni. Ha tudjuk követni a változást, sok mindent megtudunk.

Czéfó Lackó: – Kifigyelem. Minden nap eladnak egy-kettőt. Élve, levágva. Meg hoznak malacokat.

A smasszerek kórusa: Csapatmunka. Összekovácsol, egységbe forraszt. Hamm, hamm, hhháppp.

Czéfó Lackó: – A kivégzettek megmaradt ebédjét is a moslékba dűtik.

Smasszerek kórusa: Halálkolbász, halálkolbász, jaj de finom. Hhháppp. Hhháppp. Hhháppp. A két hóhérségéd a foglyot a bitónak háttal föllépteti a háromlépcsős, fából összetákolt zsámoly tetejére. Halásámli, hipp, halásámli, hopp, halásámli, hipp, hipp, hopp. A bokájára kötelet hurkolnak, hipp, a végét alul egy csigába fűzik, hopp. Így megy a kivégzés. Hipp, hopp. A hóhér fölmeget a lajtorján, a bitó tetejéről lógó hurkot a halálraítélt nyakára teszi és jelt ad: hhháppp! Töltik a halálkolbászt. Hhápmp, hháppp, hháppp. Ekkor az egyik hóhérségéd hipp, hopp, kirúgja a halálraítélt alól a zsámolyt és teljes erőből meghúzzák a bokájára hurkolt kötelet. A halálraítélt gerince széthúzódik, a hóhér kiugrasztja a nyakcsigolyát, amitől a gerincvelő hipp, hopp, szétszakad. A hóhér letakarja a kivégzett arcát, szétnyitja az ingét, hogy az orvos meghallgassa, dobog-e már a halálkolbászban a szív. Beletöltenek téged is. Beletöltenek téged is. Hhápmp.

Csörömpölés, vödörök zörgése.

Smasszerek kórusa: Hip, hip, hurrá! Hip, hip, hurrá!

Nagy úr az ablakban: – Házimunkások etetik őket.

Smasszerek kórusa: Halálkolbász, halálkolbász. Soha ne legyen vége. Olyan hosszúra töltjük. Mindenki kér belőle. Mindenki enni akar. Papírtálcán, ingyensörrel, hamm, hamm, hamm. Halálkolbászból van a kerítés. Halálkolbászból a fal. Halálkolbászból fonják a vasfüggönyt. Halálkolbászból a kapu. Halálkolbász rajt' a lakat. Zabáljatok! Hamm, hamm, hamm.

Nyílik a cellaajtó. Musznyek őrnagy diadalmasan betrappol.

Musznyek őrnagy: – Mit mondtam?! Na mit?

Nagy úr lehuppan az ablakból, Czéfó Lackónak épp csak sikerül beállnia a falba.

Nagy úr: – Lesz konnektor?

Musznyek őrnagy: – Lesz megoldás. Szövetségben vagyunk, Nagy úr. Szövetségben! Nézze, mit szereztem. (Nagy gyertyát vesz elő a háta mögül.)

Nagy úr: – Hát ennél a szemem folyik ki, őrnagy úr.

Musznyek őrnagy: – Van terv. Hogyne volna. Mindig van. Tessék csak a munkasztalnál helyet foglalni, Nagy úr.

Nagy úr elhelyezkedik. Musznyek őrnagy nézegeti a lámpát.

Musznyek őrnagy: – Ez egy nagyon jó lámpa, Nagy úr. Szépen szórja a fényt.

Nagy úr: – Szépen. Csak én azt nem fogom látni.

Musznyek őrnagy: – Negyvenes körte van benne.

Nagy úr: – Tungsram. Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.

Musznyek őrnagy: – Iparunk büszkesége.

Nagy úr: – 1896-ban jött létre.

Musznyek őrnagy: – De már rég mi fejlesztjük.

Nagy úr: – A forradalom idején ott alakult meg az első munkástanács, 1956. október 24-én, az Egyesült Izzóban.

Musznyek őrnagy: – Jó bemondás. Remélem, nem hallgatott ki minket senki. Akkor hamar befejezhetjük itt az ellenőrzést. Megerősödik a Csíder és még többet lop. Ezt akarja? Ebben a helyzetben? Nagy úr, nem látja, hogy merre akarunk haladni?

Nagy úr: – Ennél a féynél?
Musznyek őrnagy: – Pont azt kell látnia, hogy nem lát. Ez a körte is csak negyvenes. Takarékoság van. De az ernyője az prima, Nagy úr.
Nagy úr: – A legprimább. Még 1930-ban készült.
Musznyek őrnagy: – Most meggyújtom a gyertyát. Így. Látja? Itt szereztem a börtönparancsnokságon.
Nagy úr: – Le kellett foglalni.
Musznyek őrnagy: – Nem akarták idadni, az igaz.
Nagy úr: – Nem akarták, hogy a rabok megtudják, hogy most már gyertya készül a magyar Izzólámpagyárban szovjet exportra.
Musznyek őrnagy: – Egy kis viaszt csöpögtetek a lámpa talpára, hogy biztosan álljon a gyertya, és ráállítom.
Nagy úr: – Megbirkózunk minden bajjal.
Musznyek őrnagy: – Erősebb a fénye ennek a gyertyának, mint a negyvenes körtének, Nagy úr! Az biztos. Az a mi szerencsénk, hogy az ernyő ilyen kiváló minőségű, primán szórja a fényt. Hova teszi a papírt, amikor dolgozik?
Nagy úr: – Ide.
Musznyek őrnagy: – Akkor ide a lámpát. Nézze, rávilágít!
Nagy úr: – Vagy ide.
Musznyek őrnagy: – A lámpát is arrébb igazítom.
Nagy úr: – Emide.
Musznyek őrnagy: – Tolom a lámpát tovább.
Nagy úr: – És ha itt?
Musznyek őrnagy: – Semmi gond, ballag a lámpa is, követi a munkát.
Nagy úr: – Tehetem följebb.
Musznyek őrnagy: – Akkor viszont el kell fordítani egy kicsit.
Nagy úr: – Teljesen szabadon lehet változtatni. Ide, oda, emide, följebb, tovább, vagy itt. És akár kezdek el előlről. Ott, itt, amott.
Musznyek őrnagy: – Megmutatjuk, hogy mit tudunk. Csak legyen szófogadás. És akkor lesz itt hangulat. Ezt szeretné maga is. Igaz? Igaz.
Nagy úr: – Fogy a gyertya, őrnagy úr. És ahogy kisebbedik, úgy változik a fényforrás pozíciója. Ami csökkentőleg hat a fényerőre. Nagymértékben csökkentőleg.
Musznyek őrnagy: – A mérnök anyját neki! Ezt szeretem én magában, látja, amikor ilyen építően szól hozzá. Nem a jó bemondások. Hanem az ilyen hozzájárulások. Hát majd mindig alátesz valamit, ahogy kisebbedik, úgy legyen egyre nagyobb a fény. (Kimegy.)
Nagy úr: – A legrosszabb tulajdonságokat köllene magamban erősíteni. Akkor itt sokra vinném. Nagyon sokra.
Nagy úr az asztal fölött keresztet karcol a falba. Alá állítja az égő gyertyát, leül.
Nagy úr: – Ima börtönömben. (Keresztet vet.) Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. (Imára kulcsolja a kezét.) A Szentlélek oltalmát kérem. Azt kérem, hogy szabadon éljen a hitem, ne rácsok között. Azt kérem, hogy ne törjek meg. Ne itassa át lelkemet azoknak a helyeknek a mérge, ahol bezárva tartanak. Ne rontsa meg testemet ez a kényszerű állapot. Elmém tiszta maradjon, hogy a váratlan pil-

lanatokban, a nehéz helyzetekben képes legyek helyes döntéseket hozni. Istenem, segíts, hogy a bennem élő rosszat legyőzzem. Ne legyek megvehető se pénzzel, se előnyökkel, se csábító ígéretekkel. Imádkozom, Istenem, azoknak a hűség magyaroknak a lelkéért, akiknek a kivégzési jegyzőkönyvét ezen az asztalon írták meg a hóhérok, miközben ők lógtak a bitón és orvos vizsgálta fehér köpenyben, hogy élnek-e még. Örök életet adj nekik, Uram. Add, hogy a közeledbe kerüljenek. Add, hogy a túlvilágon békét és fényt találjanak. Add Uram, hogy a kegyetlenség örökre tűnjön el a földről. A gyűjtőben az alsó csillagba voltak bezárva a halálraítéltek. Volt köztük egy tizenkilenc éves egyetemista lány. Megőszült. A magam szemivel láttam falhoz állítva, amikor beszélőre vittek. Ott állt. Mert ugye az orrával a falat köll verni. Másfél évig volt halálra ítélve, akkor kihirdették, hogy kegyelmet kapott, életfogytiglant. De mit jelentett neki az a másfél év? Egy tizenkilenc éves lánynak. Mit csinálhatott? Akármit, nincs jogom kegyetlennek lenni vele. Aki kegyetlen, az mindenre képes. Ők! Szeretik mondogatni, amikor vallatnak minket, hogy aki hazudik, az lop. Aki lop, az gyilkol. Nem így van. És mivel fokozza a tetteit az, aki gyilkol? Majd megtudom, ha kiszabadulok. Istenem, segítsd azt a leányt. Segítsd a kivégzettek itt maradt családját. Szüleiknek adj megnyugvást. Házastársuknak munkát, megélhetést. Ne megvetésben teljen az életük, hanem olyanokkal is találkozzanak, akik segítőkészek kezdet kezdetén nekik. Istenem, vigyázz a kivégzettek, a hősi halottak, az emigrációba kényszerítettek gyermekeire. Tanulhassanak akkor is, ha elzárják előlük az iskolát. Ne higgyék el azokat a hazugságokat, amelyeket hős apjukról, hős anyjukról, hős testvérükről mondanak nekik. Ne higgyék el, amit a forradalomról hazudnak nekik. De óvatlanok se legyenek. Készüljenek a jövőre és ép lélekkel jussanak át egy jobb világba. Istenem, add meg nekem, hogy minél hamarabb kiszabaduljak innen és segíthessem őket. Nekem nincs és már nem is lesz gyermekem. Pedig egy kislányra nagyon vágytam. Legyenek hát ők a gyermekeim. Anna, a feleségem, kilencéves volt az első világháború végén, amikor Vukovárról menekült a családjával a megmaradt Magyarországra, mert az édesapja, aki állomásfőnök volt a városban, nem tette le a hűségesküt az új jugoszláv államra. Gyönyörű házuk volt a Duna-parton. A teljes nincstelenségbe érkeztek. Mint sok ezer sors-társuk, ők is vagonlakók voltak. Nem lehetett a vagonot fűteni, Anna fölfázott és itt maradunk utód nélkül. Én így is szeretem. Talán még jobban. Kitartok mellette. Kitart mellettem. Semmit nem adott el az otthonunkból abban a nehéz helyzetben, amibe került. Pedig mindenért fizetnie kell. Nem segítenek rajtunk ingyen. Segíts, Uram, hogy engedélyezzék a beszélőt. Nagyon szeretném látni őt. Mindig megígérik, hogy lesz beszélő. Bejöhét látogatóba. De nem teljesítik ezt az ígéretüket se. Egyedül van otthon a megfélemlített városban, nagy szegénységben. Az emberek még az utcánkba is félnek bemenni. Félnek kifizetni neki azokat a munkadíjakat, amelyekkel az én korábban elvégzett munkámért tartoznak nekünk. Nem az a magyar ember, akinek úgy szereti hinni magát. Bárcsak az lehetne! Segíts ebben, Istenem. Segíts, hogy példát tudjak mutatni a barátaimnak és az ellenségeimnek.

Czéfó Lackó csöndben bejön.

Czéfó Lackó: – Ember, hogy ilyen szépen imádkozik maga.

Nagy úr: – Ez az oltárom. A kivégzettek asztala. Belekarcoltam a keresztet a falba. Ideképzelem Szűz Máriát, Krisztust, a Szentlelket. Itt a mennyország. (Visszateszi a gyertyát a lámpa talpára és elfújja.) Ennek itt a helye.

Czéfó Lackó: – Megverték egy rabot a múltkor, mert hangosan imádkozott.

Nagy úr: – Meghallották?

Czéfó Lackó: – Elárulták.

Nagy úr: – A besúgók. Azt hiszik, hogy előbb szabadulnak, azért csinálják. De sose fognak szabadulni. Szükség van itt a besúgóra.

Czéfó Lackó: – Azt mondták neki, hogy gondolatban se merjen imádkozni. Ha meglátják a pofáján, hogy azt csinálja, kilököik a szemét.

Nagy úr: – Békében az emlékezetet gyilkolják, háborúban az embert. Most az emlékezetet is, az embert is. A börtöntemplomot is összetörték. Az oltárt eltűzeltek. Az orgonát eltűzeltek.

Czéfó Lackó: – Maga mindent tud?

Nagy úr: – Nem.

Czéfó Lackó: – Amit a királyról mondott, az szép volt. Vadásztak, nyilaztak, mulattak. Ezt mind látta?

Nagy úr: – Mint a mennyországot.

Czéfó Lackó: – Hacsak úgy nem. Cigányok muzsikáltak nekik, ugye?

Nagy úr: – Nem tudom, hogy itt voltak-e már a cigányok.

Czéfó Lackó: – Mi mindig itt voltunk.

Nagy úr: – Hacsak úgy nem.

Czéfó Lackó: – Most dzsalok kifele.

Nagy úr: – Nehogy megfogják.

Czéfó Lackó: – Viszek egy biciglit Annának.

Nagy úr: – Annának? Az ki?

Czéfó Lackó: – Zefír Anna, a szép szeretőm.

Nagy úr: – A feleségem is Anna.

Czéfó Lackó: – Akkor megértheti. Köll neki egy szép bicigli. Már kinéztem.

Nagy úr: – Hol?

Czéfó Lackó: – Ott támaszkodik az eperfának a Csángur Miska udvarán a falunkban. Elhajtom én azt Annának. Börtönben vagyok, nem én vittem el. De ez se biztos. Máskor is láttak már olyan helyen, ahol sose jártam. Mindenre van tanú. De Annáért mindent megteszek.

Nagy úr: – Megismerik a biciklit.

Czéfó Lackó: – Cserélünk. Hoznak messziről másikat, ami meg a Csángur Miskától jön, az megy máshova.

Nagy úr: – Imádkozom magáért.

Czéfó Lackó: – Csak senki meg ne hallja.

Nagy úr: – Csak Isten. Meg azért a Csángur Miskáért is imádkozom. Hogy tudjon másikat venni. Sose hallottam a nevét.

Czéfó Lackó: – Ez orosz katona. Nem így hívják.

Nagy úr: – Hát hogy?

Czéfó Lackó: – Senki nem tudja. A háború alatt megsebesült a fronton. De nem nagyon. Addig küszött, hogy talált egy halott magyar katonát. Ez volt a Csángur

Miska. Ez az orosz elvette a ruháját, az igazolványát és kúszott tovább. Amíg a magyarok meg nem találták. Akkor elájult, hogy ne kelljen megszólalnia. Nem tudott még egy szót se magyarul. Már tud. Ordít örökké, hogy gép, gép, gép. Kulácki! Gépbe! Kuláckigépbekuláckigépbekbe! Főnök lett a gépállomáson.

Nagy úr: – Ügyes gazember.

Czéfó Lackó: – Hogy gyűjön rá a szerelem, oszt ne legyen kivel! Csórelte az egész életét. Én meg csak egy biciglit hajtok el. Dzsalizók is.

Nagy úr: – Annának kézcsókom.

Czéfó Lackó: – Ezt se mondták még neki.

Disznóvisítás, csörömpölés, rőfögés. Csíder parancsnok talicskát tolva, ordítva betörtet. A talicskán papírkötegek egymásra rakva. Czéfó Lackó eltűnik.

Csíder parancsnok: – Itt a dokumentáció!

Nagy úr: – Elégettük ezeket az iratokat.

Csíder parancsnok: – A valóságot most egybenézzük.

Nagy úr: – A szavazás...

Csíder parancsnok: – Siregjen!

Nagy úr: – A szavazási eredmény...

Csíder parancsnok: – Siregjen! Hogy körberöhögjem.

Nagy úr: – De...

Csíder parancsnok megmarkolja a gumibotját, csapkodja vele a tenyerét. A gumibotot a jelenet végéig a kezében fogja.

Csíder parancsnok: – Ellenszegül? Ússem?

Nagy úr: – A szavazás eredményének kihirdetése után ezt mind elégettük.

Csíder parancsnok: – Siregjen! Siregjen!

Nagy úr forog a saját tengelye körül.

Smasszerek kórusa: Sirgő-forgó élő sírkő, nincsen rajta a neve, ki se törődik vele.

Csíder parancsnok: – Állapotos tetű. Gyorsabban!

Smasszerek kórusa: Sirgő sírkő, forgó hulla, az élete egy nagy nulla, bruha, bruha, bruhaha. Körbeforogjon. Körberöhögjük.

Csíder parancsnok: – Még gyorsabban! Még gyorsabban!

Smasszerek kórusa: Körberöhögjük. Körbeforogjon.

Csíder parancsnok: – Jelentést!

Smasszerek kórusa: Sirgő-forgó élő sírkő, nincsen rajta a neve, nem nyugszik itt senki se. Sirgő sírkő, forgó hulla, az élete egy nagy nulla, körbeforogjon, körberöhögjük, bruha, bruha, bruhaha.

Csíder parancsnok: – Jelentést! (A gumibottal lökdösi Nagy urat, hogy gyorsítson a forgásán.) Jelentést!

Nagy úr: – 30 577-es számú polfogoly, Nagy István hatóságilag engedélyezett építésügyi szakértő, építésmérnök. Ellenőr. Tisztelettel. Még mindig ellenőr.

Csíder parancsnok: – Még mindig sireg. Sireg, sireg! Nem áll meg. Létszám! Létszám! Jelentés.

Nagy úr: – Létszám egy. Hiányzó nincs. Tisztelettel.

Csíder parancsnok: – Ez a baj, tisztelettel. Hogy nincs hiányzó. A cella üres. Maga lóg. Az asztalon meg írának a jegyzőkönyvet, hogy ámen, vége, bekrepált.

Nagy úr majdnem elesik.

Csíder parancsnok: – Szédül? Csak nézegesse az elégetett szavazólapjait. Mind itt van. A teljes dokumentáció. Én vagyok a főnök. Én ellenőrzök.

Nagy úr: – Az egészből csak egy jegyzőkönyv maradt.

Csíder parancsnok: – Jegyzőkönyv? Az meg pont nincs.

Nagy úr: – A bíróságon még megvolt.

Csíder parancsnok: – Hova lett?

Nagy úr: – Ott ezek nem voltak meg.

Csíder parancsnok: – Azóta sok minden történt. Új papírok, új eljárás. Megáll!

Nagy úr abbahagyja a forgást. Az asztali lámpa talpán meggyújtja a gyertyát.

Nagy úr: – Hogy jobban lásson, parancsnok úr.

Csíder parancsnok: – Földörzsöljük az ügyét és új ítélet lesz. Halálos. Maga lesz a sárga csikó. A maga vezetésével, sárga csikó 1956. november 1-jén választásokat tartottak a városban.

Nagy úr: – Mindenszentekkor. Nem választásokat, szavazást.

Csíder parancsnok: – Most is tagad. De majd kifényesedik, amit lehazudott, sárga csikó, hogy mi az, amit eltitkolt, mit hamisított meg és csilingelve szalad az akasztófa alá. Választási csalás, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésének és vezetésének büntette. Kötél.

Nagy úr: – Semmiben nem csaltunk, senkit nem választottunk meg.

Csíder parancsnok: – Védekezik?

Nagy úr: – A négy koalíciós pártra szavazott a nép. A szavazással levezettem az indulatokat a városban, helyreállt a rend, a kommunista vezetőket megmen tettem a lincseléstől, a várost a vérfürdőtől.

Csíder parancsnok: – Nem is törődött semmi mással, csak hogy mentse a derék kommunisták drága életét.

Nagy úr: – Így is lehet mondani.

Csíder parancsnok: – Honnan vette a bátorságot, hogy szavazással bizonyítsa be, hogy senkinek se kell a kommunista párt?

Nagy úr: – Kellett. Kaptak négy százalékot.

Csíder parancsnok: – De ha én meg azt mondom, hogy meghamisította a szava zási eredményeket?

Nagy úr: – Azt maguk szokták.

Csíder parancsnok: – Maga mondta, hogy a szavazólapokat elégették. Akkor ez mi?

Nagy úr: – Azt mondja meg maga.

Csíder parancsnok: – Megmondom. Ez a nagy stóc a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártra leadott tizenkétezer szavazat.

Nagy úr: – Ennyien szavaztak ránk.

Csíder parancsnok: – De ha én azt mondom, hogy ez mind hamis?

Nagy úr: – Mi a legbecsületesebben.

Csíder parancsnok: – Hiába védekezik. Könnyen el tudjuk érni, hogy a bírósá gon a mellét verve kiabálja, csaló vagyok, csaló vagyok.

Nagy úr: – Azt én tudom.

Csíder parancsnok: – Egy ilyen szavazás megszervezése legalább két év. Már 1954-ben szervezni kezdték az ellenforradalmat.

Nagy úr: – Egy nap alatt megszerveztük a szavazást. Még mindenki emlékezett a körzetekre.

Csíder parancsnok: – Miféle körzetekre?

Nagy úr: – Önállóság, önszervezés.

Csíder parancsnok: – Vagyis ellenforradalom.

Nagy úr: – Közigazgatás. Körzetekre osztottuk a várost és a tanyavilágot. Akkorákra, hogy könnyen elérjék egymást az emberek. Mert zsebre ment a szervezés. Semmi se volt a háború után. Sóhiányban só kellett a tartósításhoz. Szöveget szereztünk a javításokhoz. A salgótarjáni munkásoktól szemet a csépléshez.

Csíder parancsnok: – És hol van ebben a mi vezető szerepünk?

Nagy úr: – Arra semmi szükség.

Csíder parancsnok: – Mert ha maga jelöli ki, hogy kik legyenek a vezetők, az sokkal jobb, mintha mi mondjuk meg, ugye?

Nagy úr: – Én ugyan ki nem jelölök senkit.

Csíder parancsnok: – Maga volt az elnök, nem?

Nagy úr: – Többfordulós, titkos választószavazásokon kerültek élre a vezetők. Jelölőbizottság nélkül. Mert az már befolyásol, megmondja, ki legyen jelölt, ki meg ne. Hogy kiből lehet választani. A titkos jelöléshez minden tag kapott egy üres cédulát, amire titkosan fölírta annak a nevét, akire szavazott. Aki megkapta a szavazatok tíz százalékát, az jelölt lett. Aki nyolcvan százaléknál több szavazatot kapott, az már választott volt. Egy jelölt pedig, aki a legkevesebb szavazatot kapta, minden fordulóban kiesett. Mindezt addig folytattuk, amíg csak egy jelölt maradt, a győztes, a körzet vezetője. Az összes körzet összes vezetőjéből állt össze a nagyválasztmány, amely ugyancsak a közvetlen demokrácia módszerével választotta meg az elnökét és az alelnökeit. Önmagunk szerveztük a gazdálkodást, a munkát, az életünket.

Csíder parancsnok: – Ezért fogjuk fölhúzni. Ez az egész meg nem fog kelleni soha.

Nagy úr: – Fölhúzni, fölhúzni, fölhúzni. De unalmas.

Csíder parancsnok: – Engem majd szórakoztat. Kulák haszonlesők.

Nagy úr: – Ötvenhat karácsonyára az iskolásaink háromezer kiló élelmiszert küldtek ajándékba a pestszenzterzsébeti iskolásoknak meg a józsefvárosi Práter utcai általánosba.

Csíder parancsnok: – Az engedélyünk nélkül.

Nagy úr: – Még engedélyünk is volt.

Csíder parancsnok: – A kulák akkor is kulák, ha télapónak öltözik. Sült parasz-tok. Ülnek a kályhán, csudákoznak. Huj de süit!

Nagy úr: – Tizenhat vagon adományt szállítottunk a pestszenzterzsébeti Pacsirtatelep munkáscsaládjainak.

Csíder parancsnok: – Kíasták a dugizsirt, hogy a kispazda cimboráikat etessék. Le is kaptuk három hét múlva.

Nagy úr: – Pestszenzterzsébeten nincsenek kispazdák.

Csíder parancsnok: – Nem is lesznek. A maga pártjából nem lesz soha semmi, akármilyen világ jön. A szociáldemokratákból se. Hiába dumál. Hiába hamisítottta meg a választási eredményeket.

Nagy úr: – Nem voltak választások. Nem személyekre, hanem a négy koalíciós pártra szavaztunk. Csak hogy megmutassuk, melyik párthoz hogyan viszonyulnak az emberek. Melyik párté a hatalom. Tizenhatezren szavaztak. Tizenkétezer szavazó a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártra voksolt. Kettőezernégyszázan a Szociáldemokrata Pártra. Kilencszázhatvanan a Nemzeti Parasztpártra. A kommunista párt annyi szavazatot se kapott, ahány tagja volt. Hatszáznegyvenen szavaztak az MDP-re. Négy százalék.

Smasszerek kórusa: Hahaha, hahaha, bruha, bruha, bruhaha.

Hull a szilva a fáról,
Behozzuk a tanyáról,
Rálépünk a ... körmire,
Belökjük a börtönbe,
A síttre, a síttre, a síttre,
Sose juthat kintre,
Sose jut majd kintre,
A síttről, a síttről, a síttről.

Hahaha, hahaha, bruha, bruha, bruhaha.

Csúder parancsnok: – Most is választás van, sárga csikó. Most is lehet szavazni. Ma adjuk el a hízott disznókat. Véletlenül eggyel többet hízlaltunk, mint ahány vevő van. Azt az egyet eladjuk szabadon, az árát meg eljuttatom a feleségének. Tudom, hogy milyen szegényen él, pedig gyerek sincs. Maguknak ne is legyen.

Nagy úr: – Hiába lengeti a kolbászt, engem nem fog beletölteni, tisztelettel.

Csúder parancsnok: – Maga olyan becsületes 30 577-es, hogy tényleg börtönben a helye. Mert ha kiszabadul, megdől a rendszer. De tudok én másképp is beszélni. Meglátja. (Kitolja a talicskáját.)

Smasszerek kórusa:

Megismerni a parasztot szétvert lábujjáról,
Összezúzott pofájáról, kiütött fogáról.

Heeej, élet-élet ávós élet, ez aztán az élet,
Gyere kislány gumibottal megkefélek téged.

Hüccs ki disznó a cellából! Csak a füled látszik,
Csontjaidon a vallatók zenekara játszik.

Heeej, élet-élet ávós élet, ez aztán az élet,
Gyere kislány gumibottal megkefélek téged.

Pipipipi, röfröfróf, több disznó lesz, mint ember,
Pipipipi, röfiröfi, ezt üzenjük szeretettel.

Musznyek őrnagy a kezében nagy papírköteggel beviharzik.

Musznyek őrnagy: – Itt a dokumentáció!

Nagy úr: – A beszélő, őrnagy úr, a feleségemmel?

Musznyek őrnagy: – Magának már 1945-ben be kellett volna lépni a kommunis-
ta pártba! Nagy elvtárs volna, nem Nagy úr. Egy ilyen becsületes ember.

Nagy úr: – Rég fölakasztottak volna.

Musznyek őrnagy: – Lent az udvaron tombol Csíder, hogy merészeli maga,
hogy nem fogadja el tőle a disznót. Mondja, mi választja el magát a kommunis-
táktól? Mitőlünk? Éntőlem, Nagy úr, mi választja el?

Nagy úr: – Isten. Ha maga hinne Istenben, sok mindent nem csinálna, amit
csinál. Ha maguk hinnének Istenben, akkor én nem lehetnék itt. Maga meg ott.

Musznyek őrnagy: – Meglesz a beszélő, engedélyeztetem. A következő helyre.

Nagy úr: – Az melyik lesz, őrnagy úr?

Musznyek őrnagy: – Na, csináljuk a dolgunkat. (Kiteregeti a papírokat.)

Nagy úr: – A gyertya már leégett, őrnagy úr.

Musznyek őrnagy: – Akkor sincs áramszünet! Nincs ám. Nem boszorkányság,
technika. (Az övén lógó rúdlámpát az asztali lámpára akasztja.) Na, nézzük!
A börtön tervrajza.

Nagy úr: – Az udvar.

Musznyek őrnagy: – A főkapu.

Nagy úr: – Azt keresem én, őrnagy úr, hogy ezen az alaprajzon a disznóólak
nincsenek föltüntetve. Ide kellett volna berajzolni őket.

Musznyek őrnagy: – Pontosan.

Nagy úr: – De az alaprajz szerint semmi sincs ott.

Musznyek őrnagy: – Semmi, tényleg semmi.

Nagy úr: – Pedig most is hallatszik, ahogy ott rőfögnek.

Musznyek őrnagy: – Amelyik a magáé lett volna, milyen bánatosan visít, hogy
nem köllött. De honnan tudja, hogy pontosan ott vannak?

Nagy úr: – Egy házimunkás mondta el nekem, hogy mi van az udvaron.

Musznyek őrnagy: – Gyorsan barátkozik. De nem eredményesen.

Nagy úr: – Még egy beszélőt se tudok elintéztetni.

Musznyek őrnagy: – Ahova az ólakat kellett volna berajzolni, ott mögöttük, látja
mi van?

Nagy úr: – A kerítés.

Musznyek őrnagy: – És még? Azt nem mondta el a házimunkása?

Nagy úr: – Keveset beszéltünk.

Musznyek őrnagy: – Csíder kaput vágatott oda!

Nagy úr: – Akkor kaput. Hamis a tervrajz. És mi lehet még? Takarmányraktár,
földolgozókonyha, füstölő...

Musznyek őrnagy: – A hízásra fogott süldőket azon a kapun hozza be, a kész-
árut ott viszi ki.

Nagy úr: – A disznók teljes szabadságban közlekednek. Bejönnek, fölhízlalják
őket, levágják és földolgozva indulás kifelé.

Musznyek őrnagy: – A börtön biztonsága veszélyben! (Kirohan.) Veszély!

Nagy úr: – Még a rúdlámpáját is elhagyta. Pedig attól sose válik meg.

Czéfó Lackó kiválik a homályból.

Nagy úr: – Örült a szeretője?

Czéfó Lackó: – Vót má' neki biciglijje.

Nagy úr: – Zefír Anna, a szép szerető.

Czéfó Lackó: – Futottam is vissza. Még valami bajt csinál magának.

Nagy úr: – Már csináltam. Csíder, az a benga állat akart adni egy hízott disznót, de visszautasítottam.

Czéfó Lackó: – Ember, egy nagy, kövér bálót nem fogadott el? Dzsajok, elhozom!

Berúgják az ajtót. Smasszerek jönnek, hozzák vissza a priccset. Musznyek őrnagy maga előtt lökdösi Csíder volt parancsnokot. Czéfó Lackó eltűnik.

Nagy úr: – Csíder volt parancsnok nyoszolyája.

Musznyek őrnagy: – Ezen a priccsen fog megrohadni.

Csíder volt parancsnok: – Nincs hozzá joga!

Musznyek őrnagy: – Oda tegyék!

Csíder volt parancsnok: – Tiltakozom.

Nagy úr: – Vagy ide.

Musznyek őrnagy: – Rendkívüli állapot! Különleges megbízólevelem van a rendkívüli állapotokra. Átvettem a parancsnokságot.

Nagy úr: – Így túl közel van a lába a fejemhez. Vigyék amoda.

A smasszerek rohángásznak a priccsel.

Csíder volt parancsnok: – Kicsináltatom.

Musznyek őrnagy: – Gúzsba köttetem. A börtön tervrajzának meghamisítása. A börtönkerítés engedély nélküli átalakítása, megbontása. Annál a kiskapunál csak a disznógondozó házimunkások vannak, nem őrzi senki. Hányan szöktek már meg ott? Engedély nélküli építkezés a börtön területén. Folytatólagos illegális gazdasági tevékenység.

Csíder volt parancsnok: – Nem igaz. Kisvállalkozás! Nehéz lesz a szabadságvágyat kiirtani, de az ilyen kiskapukkal sikerülni fog. Dolgozó embereknek adom el a húst. Kiváló minőség, megfizethető ár. Állandó megrendelőim vannak. Ipari munkások, munkásörök, rendőrök, fizikai dolgozók, bányászok, olvasztárok. Akik megbecsülnek engem, a munkásmozgalom régi harcosát, a hústermelő parancsnokot. Nálam kiváló minőségű vörösárut kapnak. Kell a pénz. Három fiam van. Most is kereskedik az asszony. Kerekedik! Ezt akartam mondani. Kerekedik. Egy lány is jöhetne végre. Elvégeztem a Dzerzsinszkij ávosakadémiát. Ki legyen a vállalkozó, ha nem én, akire mindig lehet számítani? Az én beosztásomban ennyit csak lehet. És másokkal is jól teszek. Munkára nevelem a rabokat. Nyersen is liferálunk. A megbízható rabok végzik a házhoz szállítást. Mind visszajönnek. Idebent nálam jobban keresnek, mint odakint. Itt sokkal jobb nekik. Ők lesznek azok, akik nem is olyan soká Kádár elvtársat szabad választásokon is megválasztanak majd.

Musznyek őrnagy: – Nyerészkedés, gazdagodás. Örüljön, hogy ide zárattam. A többi zárkában megölnék. (Kimegy.)

Nagy úr: – Legyen maga a zárkafelelős.

Csíder volt parancsnok: – Nem maradok sokáig.

Nagy úr: – Én unom már. Takarít, jelent a parancsnoknak, amikor belép, parancsnok úrnak tisztelettel jelentem, zárkalétszám...

Csíder volt parancsnok: – Parancsnok? Ez a Musznyek? Nem fogja vinni semmi-re. Nem érti az idők szavát. Másképp lesz itt, nem úgy, ahogy ő hiszi. Kössünk

szövetséget. Az a kis nézeteltérés az elején már nem érdekes. Egy lett a sorsunk. Én is itt vagyok becsukva, a saját cellámba ráadásul. De egy perc és télak. Nálam vannak a kulcsok. Minden centimétert ismerek. Szökik velem? (Valahonnan a nadrágja szarából elővesz egy pisztolyt.) Ez a Musznyek még motozni se tud. Magánál jobb helyen lesz.

Nagy úr: – Nem használok fegyvert.

Csíder volt parancsnok elteszi a stukkert: – Okos. A maga tudása, az én elszántságom, és miénk a világ. Milyen szép lesz majd harminc-negyven év múlva visszaemlékezni. A budai hegyekben kibérelünk egy kertvendéglőt, sok virág, öreg fák. Meghívjuk a maga egyetemi évfolyamtársait, az én osztálytársaimat a Dzerzsinszkij ávosakadémiáról, unokák, dédunokák, lebilincselő történetek, nevetés.

Nagy úr: – Nem szököm. Fornszek Sándor negyvennyolcas huszárórnagy Kufsteinben...

Csíder volt parancsnok: – Fornszek? Az itt is van egy.

Nagy úr: – Van közük egymáshoz? Meg kéne tudni. Az én Fornszekemet, akiről beszélek, 1849 decemberében tizenöt év várfogságra ítélték. Néhány év múlva szóltak neki a kufsteini cellájában, hogy elengedik, mehet, amerre lát. Ezt a szégyent, kiáltotta. Hát mit követtem én el, hogy ezzel büntetnek? És nem volt hajlandó elhagyni celláját, hanem leülte a rá kiszabott tizenöt esztendő. Ha egyszer a császár bírái úgy ítélték, hogy ő akkorát vétett a császár ellen, hogy az tizenöt esztendei rabságot érdemel, akkor ő büszke arra, hogy a császárnak ekkorra borsot tört az orra alá, és esze ágában sincs elfogadni a gyűlölt és megvetett zsarnok geyelmét.

Csíder volt parancsnok: – Hát akkor csak történészkedjen, léptem! (Hatalmas kulcsosomót vesz elő, kizár egy rejtett ajtót, elmegy. Az ajtó nyitva, a kulcs benne.)

Musznyek őrnagy, vállfán vadonatúj rabruhát hozva bevágódik.

Musznyek őrnagy: – Az új egyenruhája, Csíder! A régit elkobzom.

Nagy úr: – Pucolós.

Musznyek őrnagy: – Utána! (Ledobja a priccsre a rabruhát. Az asztali lámpáról leakasztja a rúdlámpát.) Fog még kelleni. (A nyitva maradt ajtón kirohan.)

Nagy úr utánaballag, bezárja az ajtót, elteszi a kulcsosomót: – Nehogy visszaszökjenek.

Czéfó Lackó belibben.

Czéfó Lackó: – Ember, hát ezek? Utánuk! Vissza, amit elcsórnak! (A falon át elrobog.)

Nagy úr: – Odakint épül a rabság. Önként csatlakoznak hozzá, és építik maguk körül a börtönfalat, kényelmesre a cellát. Szabad maradok. Nálam a kulcs.

Eltűnik A politikai foglyot ne csak őrizd, gyűlöld is! felirat.

A helyén ez világít:

Magyar Föld! Magyar Nép! Magyar Ifjúság! Ez a mi hitvallásunk!

Villányi László

Kérdés

*Mit nem mondott el
édesanyám
miről hallgatott
apám
vajon kérték-e
tűnődöm
úgy nőjenek a fák és cserjék
hogy közben ne teljen az idő.*

Buszon

*Előre hajol
a megállóknál sem emeli föl fejét
görnyed a végállomásig
mint ötven éve én
ettel az előtte ülő lány hajának illatával.*

Jövő

*Unokád az egy szál gyertya előtt
mintha azon tűnődne
milyen lesz majd hatvanhetet látni
rád gondolva elmosolyodik-e
a szépség mögé is
szellemet képzelt
a huszonegyedik század vége felé
a folyó fényeit nézve
mondja-e magában
a múlt időnek is lehet jövője.*

Kontra Ferenc

Levéltitok

Túlzott kedvesség csorgott folyton az arcáról. Rózsika, mindenki Rózsikája a postán dolgozott, mindenkinek a titkát tudta: ki kinek írt és miért. A levelezőlapok fénykorában a tökéletes tájékozottság birtokában nézett az emberek szemébe. Belegondolni is rossz, hogy mire használhatta mindentudását. Képességeit a látvány és a látszat világában kamatoztatta. Nem kért pénzt a hallgatásáért, pedig véletlenül kiderült egyszer, hogy egy cseppet sem ártatlan információ birtokába jutott, amit aztán sikerült a maga hasznára fordítania. Nem is értettem még kamaszfejjel, hogyan írhatott valaki nyílt levelezőlapon arról, hogy ki a gyermeke apja. Merthogy nem a férjétől volt. Rózsika pedig unalmas óráiban mindent elolvasott. Vagy festegetett. Egy városka postáján lassan járt az óra. Mindenre volt idő. Festőállványa a sarokban állt, hogy felkeltsse az emberek érdeklődését. A festés misztikuma a laikusok érdeklődését is felkeltette. Rózsika jó érzékkel irányította a betérők figyelmét az elkészült képei felé. Célzatosan tett ki a fal mellé a postahivatalban néhány alkotást „száradni”, hogy minél szélesebb választékot kínáljon, és valóban: az olaj még frissen, csábítóan ragyogott rajtuk, amin még érezni lehetett, ahogyan ő mondta: a művészet illatát. Voltak ott háborgó tengeren hanykódó vitorlások, lovak az itatónál és a négy évszak tájképe.

De ott sorakoztak a pulton a kisebb és drágább miniatűrök is, mert ezeket fekete bársonyra festette, hogy jobban kiemelje a színeket; hosszan száradtak a váróterben, hogy mindenki elgondolkodhasson rajta, mit veszít, ha elszalasztja az alkalmat. Az a bűn súlyának nagyságán is múlt, mivel lehetett Rózsika fejéből a titkokat törölni, mert aranybetétes csupafog mosolya nem kért, hanem követelt. Nem zsarolt, hanem eladott. A legpikánsabb pletykák is elsimultak egy-egy széles és drága panorámaképpel, középen a városközponttal, a rézrozsdás azúr templomtoronnyal.

Az a kis ibolyacsokor abban a kosárkában mintha csak illatozna... szinte érezni lehet az egész postahivatalban, nem igaz? A művészet a legszebb ajándék...

Bármit rá tudott sózni a vevőire. Mindenkinél az ő képei lógtak a falon. A témák gazdagsága nem ismert határt: gyümölcskosarak, csendéletek kukoricacsövekkel, pipacsokkal és az összes virággal, ami a környéken nőtt vagy csak Rózsika fantáziájában született; csak az volt a fontos, hogy színes, fodros legyen a szírom, zöld levelekkel – és királykék vázában álljon, alatta horgolt csipketerítővel, ami sosem hiányozhatott.

A posta mellett már két éve belefogott az építkezésbe, a második emeletnél tartottak a kőművesek. És Rózsika éjt nappallá téve festett. A lánya két évvel idősebb volt nálam, ismertem az iskolából, nemigen szólunk egymáshoz, hiszen ő már nagylány volt. Mindenki tudta, hogy ő is olyan tehetséges művész lesz, mint

az anyja. Hiszen máris besegített neki, a barátnői szájátva hallgatták, hogy ő alapozza okkersárga olajfestékkel a naplementéket. De a kék egeket, a mezők zöld fűvét is ő keni fel, ezzel szinte kész a fél vászon, utána jön apró ecsetvonásokkal az édesanyja, aki „művésznő”. De ezt a szót csak ők használták.

A tornatanárunk mondta, akinek nem volt félnivalója, hogy a Rózsika csak giccseket tud festeni. A felesége a közeli városban dolgozott, aki ott adta fel egyébként is a leveleit, mert Rózsikát ki nem állhatta, ott fizette be a számláit is, zongoratanárnő volt a zeneiskolában; nekik egy napraforgótábla nyúlt el a nappalijukban, Konjović Milan festőművész alkotása. Nem is átallották elmondani a véleményüket, hogy Rózsika csak egy amatőr, akinek ott van a helye a napraforgótábla végén, ami már nem is látszik a festményen. Amit ő művel, annak semmi köze az általa hangoztatott művészethez. De nem bántásból mondták el a véleményüket a postáskisasszonyról. Az volt a véleményük, hogy árt az emberek ízlésének, ha csak ezt látják. Mert feltűnt nekik is, hogy a városkában szinte valamennyi lakásban Rózsika képei lógnak. Ipari mennyiségben.

A konyhák falain pásztoridillek és ismert festmények silány másolatai sorakoztak, rengeteg; és ami a leghátborzongatóbb: a dédszülők fekete-fehér igazolványképei alapján nagy, színes portrékat rendeltek tőle, módosabb környezetben, ünnepibb ruhában, mint ami valaha az alanyoknak lehetett. A tornatanár azt mondta, hogy ez kegyeletsértés és többszörös hamisítás, főleg a művészeté, mert csak a színeket látják az emberek. Még az arányokat sem találja el a mázó, az arcvonásokról nem is szólva.

Hétvégéken pedig látogatóba járt. Ahol valamelyik házastárs érintett volt valamilyen gyanús ügyben, a házaspárok leginkább közös megegyezéssel vásároltak egy mutatós darabot a hálószobába vagy az ebédlőbe. Ezek már többre kerültek, hiszen embereket ábrázolni komoly művészi munka volt – Rózsika szerint; és a vászon meg az olajfesték ára is tetemes, a vastag, gipszöntéses, aranyozott keretezésről nem is beszélve, mert a keretezőnek vastagon fog a ceruzája. Nagyon drágán dolgoznak, olasz alapanyagokkal. És ez a bibliai jelenet Salóméról magáért beszél, hát nem drámai? Keresztelő János feje az ezüsttálcán éppen ide illik a tálaló fölé. Rózsika ízlését senki sem merete megkérdőjelezni. Nem volt másik posta, és Rózsika tekintete elől nem lehetett kitérni.

Mindenkinek akadt a városkánkban valami takargatnivalója, legalább egy aprócska fogyatékosága, egy kínosabb ügye, és az évek során lett legalább egy festménye a postáskisasszonytól. Apámat nem érdekelte a dolog, anyám éppen a húgommal volt terhes, az a tavasz megragadt az emlékezetemben, mert a várokozással teli időszak eléggé feszülten telt. Apám talán még rosszabbul viselte, mint a család többi tagja. Ráadásul még a délutáni focimeccsét is félbeszakította a váratlan látogató. A kutyánk csaholva jelezte az érkezését. Anyám azonnal felfogta, miről van szó.

Kapcsold ki a tévét, förmedt apámra.

Azért, mert ennek a néembernek éppen kedve szottyant benézni egy kávéra?

De addigra már türelmetlenül kopogott a hátsó ajtón, és a kilincsen volt a keze. Még szerencse, hogy rendszeresen zártuk. Időt nyertünk, a helyükre kerültek a tárgyak, melyek nem egy kíváncsi szem elé kívánczoltak.

Kényszeredett mosolyféle fagyott az arcunkra, amikor Rózsika bekukkantott az ajtón, hóna alatt egy jókora csomaggal. Mielőtt megszólalt volna, olyan tekintettel hordozta végig a tekintetét a nappalin, mint a bűnügyi helyszínelők. A megkönnyebbülés ki is simította az arcán a ráncokat, végre hozzánk is sikerült bejutnia, ami felért egy győzelemmel.

No, mit hoztam én? Próbálta oldani a feszültséget.

Apám továbbra is a képernyőt bámulta, az elszalasztott meccset.

Mindjárt leveszem róla a csomagolópapírt, várjatok csak, meg fogtok lepődni!

Apám arca rángatózott, mint akinek az idegein hárfáznak. Felvette a kabátját. Kétség sem férhetett hozzá, hogy a kocsmában nézi meg a második félidőt.

De hiszen az a fal ott, a kanapé felett, teljesen üres! Látod, aranyoskám, kitaláltam, fordult anyámhoz. A megérzéseink a legfontosabbak – és nyúlt volna a pocakja felé, hogy megérintse, de anyám ügyesen megakadályozta, ellépett előle.

Rózsika mindent bevetett, hogy a képet eladja. Tovább ömlött belőle a zagyva beszéd.

Azt is kitaláltam, hogy mit festek neked. Merthogy mindenkinek festettem már valamit, és mindenki nagyon örült neki, mert nekem különleges művészi érzékem van hozzá, hogy beleássak az emberek lelkébe.

Ekkor lassan, óvatosan, mint egy bűvész, elővarázsolta a bekeretezett olajvásznat. Émelyítő szaga volt, betöltötte a szobát.

Mert ez a kép maga a lélek, nézzétek, egy újszülöttet ábrázol, feldobja a család életét, hiszen az egész ház az ő érkezésének bűvöletében él. Mi, művészek ezt a lélek mágiájának nevezzük, és ecsettel álmodjuk a vászonra.

Nem szóltunk egy szót sem. Anyám a torkát köszörülte, és nem kínálta helyvel, kávéval sem, pedig az még a kéményseprőnek is kijárt.

Rózsika nem is adott több időt a töprengésre, feltérdelt a kanapéra, úgy, ahogy jött, citromsárga ballonkabátban, csizmástul, hogy pontosan oda illessze a festményét, ahova képzelte. És ott megtartotta.

Hoznál, angyalom, egy szöveget meg egy kalapácsot?

Nem hoznék, válaszoltam.

Anyám megerősítette: nem kell ide se szög, se kalapács. Láttam rajta, hogy nagyon megdöbbenett a kép. Holott egyértelmű volt, hogy mit ábrázol. De a festmény valahogy mégis tovakodóan feszült élénk.

Rózsika kitartóan tartotta a képet, közben egyre erőszakosabban sorolta érveit.

Le sem vettem a szemem a festményről: egy anya feküdt hanyatt egy ágyon, a feje a párnán, a szeme lehunyva, és egy csecsemő mászott a hasán felfelé, vagy feküdt a mellén, nem lehetett pontosan kivenni, esetleg szopott, amit egy rózsaszín lepel jótékonyan eltakart. Ezt nem tudtam eldönteni, mert Rózsika képi megfogalmazásában elég bizonytalanok voltak az ábrázolások. Még a fák árnyéka sem egyfelé nyúlt el, mindig ezen kuncogtam, ha megláttam valamelyik képén. Az emberi gesztusokat, mozdulatokat pedig végképp nem találta el. Egy csokor árvácskát vagy nefelejcszet kénytelen-kelletlen elfogadtunk volna tőle, üsse kő, elfér az előszobában, de ez a kiterített nő ezzel a sírós csecsemővel, melynek csak a kerek kikandikáló popsija volt egyértelműen beazonosítható, mint aki seggel mászik ki a képből, ettől nagyon bizarrul festett.

Mit akartál igazából ábrázolni, fogalmazta meg anyám az első bizonytalan kérdését.

Az anyaságot.

Anyám nem is kérdezett többet. Láttam rajta, hogy mennyire kellemetlenül érinti. Nem tudhattam, miért. Talán volt rá magyarázata, amit nem akart idegenekkel megosztani. De nekem is volt véleményem, és ösztönösen kihasználtam, hogy még gyerek vagyok, aki olyasmit is kimondhat, amit a felnőttek nem vesznek komolyan. Nem leszek illetlen, szemtelen, csak elmondom, hogy nekem miért nem tetszik a kép. Miért nem akarom naponta látni. Hátha megmentem a helyzetet, talán anyámat is, talán apámnak is jobb kedve lesz, ha hazajön, és nem ez a kép fogadja.

Nekikezdtem az indoklásnak, ahogyan az iskolában tanultam: azt mondtam, hogy a színekkel valami nincs rendben; vannak az anya nyakán zöldes árnyalatok, az arca viszont mesterkéltén rózsás, mintha utólag púderezették volna. A csecsemő pedig kétségbeesetten retteg, rossz érzés ezt látni. Nem tükröz semmilyen vidámságot, derűt az összkép, itt nem örül senki. Mert tragikus. Csak érzéketlenül úsznak a takaróban, lepelben. A háttér le van meszelve valami baljós alapozással. Nekem ez a kép ijesztő. És én nem akarom látni! Mert ez az anya már nem él! Halott.

Mondta a lányom is, hogy zakkant vagy, nem állnak veled szóba az iskolában a társaid, mert ilyen betegesen gondolkodsz!

Anyámra nézett, aki karba tett kézzel várta a művésznő további reakcióját, hátha megcáfolja, amit mondtam. Nem nézett rám, ami a mi egyezményes kommunikációnk szerint az egyetértés jele volt. Rózsika eleve zokon vette, hogy anyám nem szólt rám. Ez nagyon felhúzta.

Én szájon vágnám, ha az én gyerekem ilyen szemtelen lenne!

A fiam jól összefoglalta, mit ábrázol a festmény.

Egy anyának szigorú anyaként kell viselkednie egy vendég előtt! Az én festményem művészi értékét ti fel sem éritek ésszel! A ti házatokból hiányzik az érzés, a művészet. Magatoknak valók vagytok, ezen akartam segíteni. Eddig még sehol nem bántak ilyen illetlenül velem! Ennek még megisszátok a levét, előbb-utóbb mindenki besétál az én utcámba, levelet kap vagy levelet ír. Esetleg távirat jön, vagy meg sem kapja... Esetleg valami elkallódik, ami pedig fontos lenne. Ki lát a jövőbe? Csak nektek rövid az eszetek, aranyoskám!

Fenyegetőzől, Rózsikám?

Félsz tőlem, aranyoskám?

Azt te nem fogod megérni.

Kapkodta a levegőt, az arca halványzöld lett, mintha tükréből önmagát festette volna meg. Dühösen, szinte futva indult haza a portékájával, amit szokatlan módon utasítottak vissza. Közben grimaszokat vágva kapkodta össze a csomagolópapírt, takargatta vele a képet, én pedig néztem a halott anya halványzöld arcát, ahogy átviszik a konyhánon, ki a hátsó ajtónkon, az udvarunkon, a kertkapunkon az utcára, és eltűnik a sarki orgonabokor mögött.

Háy János

Minden

*Minden idő eltelik,
mindenki szeme megtelik
homállyal.
Azt mondja csillog legbelül,
de megfullad, aki elmerül,
ott a mocsárban.
Régen volt, hogy telihold,
hogy tengervíz és átkarolt,
hogy csillogó parti fények,
ahogy a gyerekek,
már ezek sem veled élnek.
Nem laknak és nem
esznek nálad,
s már vasárnapi ebédet
se kérnek.*

Lehelet

*Melegíti a hátamat
a leheleted.
Majd ha meg...
De gondolta inkább
azt mondja:
Talán, majd
ha már nem élek...
Vagy, hogy talán majd,
ha nem leszek.
Végül csak
elfordította a fejét.
Ha el van lökve a lehelete,
már nem érdemes
a halállal fenyegetőzni.*

Szép halott

*Milyen szép ez a halott.
Mintha csak aludna.
Mintha élne.
Holott épp az a lényeg,
halva már senki nem élhet.*

*Milyen szép ez a halott.
Mintha élne.
Az anya ráveti magát,
és zokog, miért nem,
miért nem én, én, én.
miért nem.
Aztán székre ül,
ázott szemekkel
néz előre.
Nem érti,
ebben a világban
most épp mi történik.*

Vizsgálat

*részekre bontom a létet:
anyag, anyag, anyag.
részekre bontom az anyagot:
anyag, anyag, anyag.
Mitől félsz létező?
Anyag, anyag, anyag.
Eltűnik, aki vagyok,
anyag, anyag, anyag,
ha részekre bontom magam.*

Már nem fogom

*Már nem fogom látni,
és gondol arra,
amiről azt gondolja,
nem fogja látni,
mert arra nem tudok,
gondolja, gondolni,
amit valóban
nem fogok látni.*

Már nem fogja

*Már nem fogja látni,
nézem a helyét annak,
amit nem fog látni.*

*Már nem fogom látni,
nézem a helyét,
ahol korábban volt.*

*Már nem fog látni,
már nem fog látni
és én sem fog*

Orosz István

Emlékek apámról IV.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermkeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplóját olvasva kezdtem összegyűjteni és leírni a vele kapcsolatos emlékeimet, ám be kellett látnom, az összeállítás nem csak róla szól, belőlem is mutat valamit, engem is jellemez, mit választok ki a több száz oldalnyi kéziratból, s persze az is, mi jut eszembe róluk.

Az előző részben Budapestre került, az Eötvös Collegiumba, ám be sem fejeződött az első tanév, máris meg kellett szakítania a tanulmányait. 1944 márciusában a náci Németország csapatai megszállták Magyarországot. Munkaszolgálat, menekülés és háború. Európában a fegyverletétel napját, május 8-át szokták a háború végének tekinteni (a Szovjetunióban, talán, hogy a dicsőségben ne kelljen osztozni, a következő nap, május 9. lett a győzelem napja). Mindenki, apám is, az újrakezdesre készült. Történetesen épp május 9-én egy alkalmi postással levelet küldött Budapestre, kollégista évfolyamtársának, Gyapay Gábornak, akinél több mint egy évvel azelőtt az indexét hagyta.

Az „alkalmi postásról”, illetve a levelezés módjáról így tudósít: *Csépárol naponta ment lovaskocsi, Panniék ételmelet küldtek Duckóéknak, vitték az én leveleimet is, Duckó elvitte Gyapaynak s küldte az ő levelét a kocsival.* Vagyis ha minden jól ment, már másnap megérkezett a válasz. (Panni apám nagynénje, Duckó az unokatestvére, az ő édesanyjára és apámmal közös nagyapjára szakadt rá az óvóhely az ostrom alatt.)

„Kedves Laci! Nagyon örültem levelednek, de azt hiszem, lassankint magad is feljöhetnél. A Collegiumban kb. 18-20-an vagyunk. Nagyrészünk lázasan készül a vizsgákra. Az egyetemi beiratkozásod el van intézve. Gólya pillanatnyilag nincs a Collegiumban, de azért az aláíratás is meglesz. Közben én is vidéken voltam: Csurgón. (A nővére ott volt tanár.) Azt hiszem, itt mégis jobban tudnál készülni az alapvizsgára, amely valószínűleg júniusban lesz. Az élelmezési helyzet nem valami rózsás, de azért megoldható. Az egyetemen már nagyjából megkezdődtek az előadások, collegiumi órák még nincsenek, mivel igazgatónk sincsen. Most dől el, ki lesz: Kosáry, Keresztury, vagy Szabó Árpád. Pesten nem lesz sorozás, de különben azt hiszem, ez most már úgysem aktuális. Sajnos csak igen röviden írhatok, mert postásodat nem akarom megvárakoztatni. A 100 Ft-ot átadta egyúttal küldöm a diákigazolványodat. A viszontlátásig üdvözlő: Gábor”

A kollégium igazgatásáról leköszönő Szabó Miklós (akit a birodalmi sasrend kapcsán nem csak a diákok támadtak) helyére pályázó jelölteket az új helyzetnek megfelelően az új pártok delegálták. Kosáry Domokost a Kisgazdapárt, Keresztury Dezsőt a Nemzeti Parasztpárt és Szabó Árpádot a kommunisták. Keresztury Dezső lett a befutó. Alighanem akkor még a párttámogatásnál többet nyomott a latba, hogy az egykori collegista tanárok, Pais Dezső, Horváth János és Szekfű Gyula is őt ajánlották.

Egy hét múlva újabb levél jött Gyapaytól, lényege, az alapvizsgát nem lehet szeptemberre halasztani, ahogy én terveztem; Keresztury, az új igazgató megkövetelte, hogy a filozofok júniusban vizsgázzanak. (...) A június megfeszített munkával telt. Egész napos tanulás, szüneteiben rom-

eltakarítás, illetve romeltakarítás, a szüneteiben tanulás. A Collegium cserepezésén dolgoztunk, élünkön Kereszturyval. Körülbelül a tagság fele gyűlt össze addigra, de talán még annyian sem. Arra emlékszem, hogy miközben a romokat takarítottuk, Keresztury Thomas Mann Varázshegy című regényéről beszélt. Akkor határoztam el, hogy elolvasom.

Romból volt bőven. Az épület a diákok távozása után az ostromra felkészülő német katonaság egyik központja lett, s ezért is rommá lótték. Hogy mennyire, azt egy másik emlékezésből, az új igazgatóéból, a cserepező Keresztury Dezsőéből másolom ide: „... az épület homlokzati részének bal fele s mögötte a tornaterem leomlott; a jobb szárnyról, ha esett, csak ernyővel lehetett átmenni az ebédlőbe; a nagyteremnek s a fölötté lehelyezkedő társalgónak – az ifjúsági fórumnak – egyik oldala hiányzott, berendezésük agyonsérülve; a tető cafatokban lógott az épületszárnyak fölött is; szét voltak szaggatva a víz-, gáz- és villanyvezetékek, erősen megtépázva, földúlva a berendezés: ágyak asztalok; csak nyomokban léteztek az ablaküvegek.” Megtalálom a *Varázshegyet*, 1944-es, ütött-kopott kiadás, ráadásul csak a második kötet van meg, a negyedik fejezettel kezdődik. „Mi az idő? Titok – lényegnélküli és mindenható titok...”

A vizsgák júliusban kerültek sorra. Szaktárgyaimon kívül görögből és németből is vizsgáznom kellett (görögből érettségipótló, mivel a latin szakosoknak ez kötelező volt), a magyar nyelvi vizsga keretében finnől is. Ezek a nyelvi vizsgák izgattak leginkább. A német igen egyszerű volt: Thienemann elolvasatta velem egy lexikomból a Trója címszót, s röviden össze kellett foglalnom, mit olvastam – magyarul. A görög vizsgán átsegített Szemerényi Oszoald. Jót adott azzal, hogy majd két év múlva a szakvizsgán kifaggat. (Nem kerülhettem hozzá, addigra már disszidált.) Finnül Pais Dezső is gyengén tudott. Elfogadta, hogy az előirt szövegnek csak a felét fordítottam le, majd a többit a szakvizsgára, mondta. Erről megfellebbeztünk. Magyar nyelvi, nyelvtörténeti kérdéseinek egy részére jól feleltem, más részüknél helyesltem, s bizonyára értelmes arcot vágtam...

A vizsgák összefoglalójából is kitűnik, amit az *Ahol a maximum volt a minimum* című interjúkötetben többen is megerősítettek, a háború utáni első megmérítés kivételesen kíméletes volt. A tanárok nagy jóindulattal vizsgáztattak, örültek, hogy egyáltalán visszakapták a diákjaikat.

Július közepén némi diadalérzettel indultam haza, stráfkocsin, a műegyetem első évét akkor befeljező Antal Jancsi társaságában. Jancsi lábát, amelyet oldalt lógatott le a stráfkocsiról, Soroksáron fölhorzsolta egy közel jött orosz teherautó, orvossal kellett bekötöztetni. Szívóesek, segítőkészek voltak akkoriban az emberek. (Csépiág másfél napig tartott az út, Örkényben megszálltunk.) Kalandosak voltak későbbi útjaink is, 1945 karácsonya előtt teherautóval utaztunk Szolnok felé (ott már helyreállították a hidat), de az oroszok nem engedték az autót továbbmenni, mert állítólag akadályozta őket az előzésben. Egy éjszakát egy szolnoki ház nagytermében fagyoskodtuk át. Később, talán húsvétkor már vonattal utazhattunk Kunszentmártonig. Onnan gyalog Antal Jancsival Csépará.

A nyár gondtalanul telt. Végéről újra egy Gyapaytól kapott keltezetlen levelet idézhetek: „Valószínű, hogy mire levelem megkapod, már ott lesz a Collegium hivatalos értesítése, miszerint tagsági helyedet szept. 11–12-én foglalhatod el.” E levélnek az utóirata a legérdekesebb: „Mikor lépsz be a kommunista pártba? Én rövidesen belépek. Azt hiszem, el kéne rendelni, hogy kollégista csak párttag lehet. Nem? Erről majd szóval bővebbet.”

Nem emlékszem rá, hogy erre a bővebb beszélgetésre sor került volna. Elfogadták, hogy távol tartom magamat a politikától, nem agitáltak. A kollégisták nagyobb része kívül maradt a pártokon, de az kétségtelen, hogy a politizálóknak többsége a kommunista pártnak lett a tagja. Néhányan – a népi írók hívei – a parasztpártba léptek. Én is hozzájuk vonzódtam leginkább, de nem léptem be. Igaz, a 45-ös választáson egy XI. kerületi szavazóhelyiségben a parasztpárt bizalmija voltam, de pártonkívüliként. Persze ott is nagy fölényrel győzött a kisgazdapárt. (Csépián 80 százalékot kapott, igaz, ott az 1939-es választáson is a szavazatoknak több mint felét.) A Collegiumban kisgazdapárti – úgy tudom – egyedül Leél-Össy Sándor volt, szociáldemokrata, polgári demokrata nem akadt. Gyapay

meg legjobb barátja, Fazekas Laci tényleg belépett a kommunista pártba, de már '46-ban vagy '47-ben kizárták őket.

1945-ben a diákok közt divat lett a baloldaliság, a kifejezést az antifasizmussal azonosították, az antifasizmust a kommunizmussal, azt pedig olykor a Szovjetunióval. Az értelmiség jelentős része is baloldali volt, ha el is jutottak már hozzájuk a sztálini diktatúráról szóló hírek, abban bizakodtak, hogy itt valami európaibb szocialista képlet jegyében indulhat újra az élet. Az, hogy a nyugati országok művészetét és irodalmát is alapvetően meghatározó eszme a szovjet befolyási övezetbe került országok kultúráját másként érinti majd, 1945-ben még látni nem, legfőljből talán sejteni lehetett.

Az aktuálpolitika egyre erősebb collegiumi jelenlétét jelzi, hogy már a gólyahét kínzásait, froclizásait is a pártokhoz kapcsolták. Fodor András a *Napló*ban (az 1947 és 1950 közti jegyzeteket *A Kollégium* címmel jelentette meg) 1947. szeptember 21-én így írt: „Először a dolgozatom felől faggatnak, aztán a tiszteletemre egyenletrendszerrel íratnak föl velem a táblára ilyenformán: $FKG + SzDP + NPP + MKP = K PDP = SZAR = MKP = KMP + 180^\circ - FKG = (FDP + MFP + MRP + KNT + DNP) = 0$ Húzzam alá, oldjam meg az egyenletet. Már a táblára írás közben is egymást érik a szellemes bemondások a hátam mögül, s amikor a megoldáson töprengök, röpködnek a jó tanácsok. – Oldja föl a zárójelet! – utasít Lakatos Imre zsűritag. – Vigye át a bal oldalra! – szól Orosz László. Majdnem ezt cselekszem, a mínuszt plusszá húzva át, de lehurrognak. Végül megadom magam: – Tekintettel, hogy nálam nagyobb koponyák sem tudják megoldani... Lukácsy érdeklődik még, melyik az önéletrajzomban jelzett, a népi mozgalmat leginkább képviselő párt, amelyikkel együtt érzek? – A Nemzeti Parasztpárt?! – botránkoznak. – Kovács Imre kilépése, Keresztury távozása után is?”

A folytatást már csak azért hagyom itt, hogy a már korábban – az előző részben – emlegetett hírhedt collegiumi gólyahét lelepleződhessen. „Negyedóra múlva gyülekezés, megyünk valami kiskocsmába. Nagy Miklós és Orosz László szobájába (az idősebb tanár urak párosan is lakhatnak) viszem föl Deme holmiját. Faggat a két vén róka, hogy viseltük a gólyahetet? Nagyon komolyan vettük? Egyszerre csak nyilvánvaló, arra szolgált a tortúra, hogy a sikeres fölvételivel megnőtt önbizalmunk szarvait letördöcssék. Ami utólag meglep, az ő titkolt egyezségük, s hogy évek során sem szűródött ki belőle annyi, hogy átláthattunk volna a manipuláción. Késve indulunk a többiek után. Orosz szívesen beszélget velem, de aztán a gólyatársak közé szegődöm. Fölszabadultan vitázunk az új művészeti irányok létjogáról.”

Fodor András ugyan négy évvel fiatalabb volt, vagyis gólya, amikor apám utolsó éves „vén róka”, az összezárt diákok spontán bemutatására mégsem találok jobb forrást az ő *Naplójánál*. 1947. november 21-én írja: „...ideje volna legalább számba venni őket, akikkel gyakrabban érintkezem. Az étteremben az asztalfőnket, Fazekast naponta szemlélhetem. Van benne valami közömbösség (vagy kiábrándultság?). Furcsa hajlású orra, előre biggyedő ajka, széthulló haja erre az eleresztettségre vall, miközben szemüvege alól igen áthatóan, szinte kérdőre vonóan néz. Gyapay kellemes csalódás. Ragadozó arcéle mögött jámbor tanárlélek húzódik meg. Trócsányi külön tanulmányt érdemelne. Félőrltnek tartják. Lehet, mert mosolyogni még sohase láttam. ... Nincs olyan étel, amiből legalább kétszer ne kérne pótlást. ... Bajsza fél szárnyát valami önfigyelést elterelő zavartsággal a szája sarkába húzza, s elkeseredett, de kérlelhetetlen mozdulatokkal meri színültig a tényérját. Brusznai a harmadik nagyon különleges jelenség. Ő is ragadozó látszatú, de inkább csak a »szent Collegium« érdekében, esetenként engedi szabadjára ösztöneit. Csongor változatlanul rokonszenves. A felvételi napokban nyájas Niederhauser, Ruttkay arisztokratikus távolságba húzódtak tőlem. Majdiknak legalább vannak befogadó pillanatai. Tarnai elutasítóan szolid, Nagy Miklós, mint egy tudós güzü. Az ötödévesek közt Orosz Laci a

legoldottabb. Rusvay már-már profánul közvetlen, tele expresszív kedvességgel, melynek szobatársa, Lator láthatja legtöbb hasznát. Nagy András fölényes, Kardos többnyire élénk figyelme. A legszimpatikusabb progresszív, Csatári, első lelki klinikája óta nem talál rám időt. Eperjessy állandóan dudorászva jön-megy. Mihály arca egyelőre inkább vidám maszk, nem tudom, mi van mögötte. Érdekelnének még Benyhe, Molnár, Banner, Dörnyei, Kiss, Straky, Bodolay, de velük alig váltottam szót. A másodévesek (Németh Géza, Hulják [Miklós] Pál, Hankiss...) más társaság. Alighanem sokallják ők is, mint Sárosi Bálint, a filozófia bezárt, áporodott világát. De hát őket se ismerem még igazán.”

Orosz Laci a legoldottabb? Gyerek- és fiatalkori emlékeim igazolják Fodor véleményét, könnyed társalgó, élvezetes előadó, szellemes vitapartner volt, és bár kerülte, hogy a társaság központja legyen, gyakran az volt mégis. Később egyre zárkózottabb lett, négy és fél év tizeddel később felrajzolt önképe már messze van attól az oldottságtól, amit Fodor észrevett. ...*Képtelen vagyok igazi kapcsolatokra. Elegendőnek hiszem magamat magamnak. Egyre ingerültebb vagyok az enyémtől eltérő viselkedéssel szemben...* 1993. augusztus 4-én írt naplójegyzetéből idéztem, de több hasonló mondatot is idemásolhattam volna.

Az 1945-46-os tanévben voltam harmadéves, és ez az egyetemi szempontból a legkönnyebb év, mert az ember az alapvizsgán már túl van, de a szakvizsgára még nem kell készülnie. Viszont akkor erősödött föl a Collegiumban a politikai élet. Sok szempontból szerencsésen, de sok szempontból szerencsétlenül alakultak a dolgok; tudniillik Keresztury miniszter lett, és ez azt jelentette, hogy a magyar irodalom szakvezetését a második és negyedik évben Waldapfel József vette át, aki komoly munkát követelt, de az első és a harmadik év Makay Gusztáwhoz került, aki ugyan kiváló, derék ember volt, régi kollégista, de vele inkább csak beszélgettünk. Ezen a harmadéven nem sokat haladtunk előre, de bejártunk az egyetemre a Horváth-szemináriumra, ahol azért komoly munka folyt. A Tomasz-órákon továbbra is Horatiust fordítottunk, de már nem az ódákat, hanem a satírákat és az episztolákat. Az órák könnyedebbek, kedélyesebbek voltak, Tomasz úr tegezett bennünket, többet kellett törődnie ellátásunkkal, mint latintudásunkkal. Ekkor határoztam el, hogy megtanulok franciául. Gyergyai úrhoz jártam franciára, aki akkor került vissza a Collegiumba. A következővel kezdte az első órát: „Kérem, vegyünk elő egy Baudelaire-kötetet, kezdjük olvasni, ott minden elő fog kerülni, ami fontos.” Ott tényleg minden előkerült, de mégsem tanultunk meg franciául. Időnként íratott velünk egy-egy dolgozatot, de rossz jegyet sosem adott. Negyedévben pedig a félig angol, félig francia anyanyelvű hinduhoz, Bonnerjea tanár úrhoz jártam angolra, akivel többnyire magyarul fecsegtük át az órákat. Inkább arra törekedett, hogy ő tanuljon meg tőlünk magyarul, mint hogy mi tőle angolul. Egy nyáron egy Csépara vetődött franciatanártól is vettem órákat.

Apám németül és olaszul beszélt jól, ezeken a nyelveken szakkönyveket és szépirodalmat is olvasott. Finnországban járva, ez már a kilencvenes évek elején volt, örömmel talált rá egy latin nyelvű rádióadóóra. Az angoltudása társalgási szinten maradt, a franciát nem tudom megítélni, nem emlékszem, hogy hallottam volna valaha franciákkal beszélgetni, legföljebb az én kiejtésemet javítgatta, amikor az Iparművészeti Főiskolán a kötelező (és nagy ívben negligált) orosz mellett franciát kezdtünk tanulni. A tanárnőnk egyébként – Kardosné – az Eötvös Collegiumban egy évvel apám után végző Pándi Pál felesége volt. *A nyugati nyelvek ismerete azokban az években már nem sokat jelentett: külföldi könyv, folyóirat nem jutott hozzánk, külföldi utazásról szó sem lehetett. Begubózoa éltünk – fogalmaz apám a Memoárban, igaz már az ötvenes évekről írt részben. Ez a mondat, de akár már Pándi neve is visszajuttathat a politikához.*

Voltak olyan kommunista pártiak, akiket már 1945-ben kizártak a pártból vagy maguktól önként kiléptek, voltak olyanok, akik megtartották a párttagságukat, köztük olyanok, akik komolyan hitték, hogy ez a párt tényleg javítani fog a magyarországi társadalmi viszonyokon, és voltak olyanok, neveket nem szívesen említenék, akik pusztán abban reménykedtek, hogy párttagságuk elősegíti érvényesülésüket.

Gyapayék a Bölcsészhallgatók Egyesületében előadássorozatot indítottak Magyar sorskérdések a népi írók tükrében címmel, ennek a sorozatnak harmadik előadása volt (Szabó Dezső és Móricz után) az enyém Németh Lászlóról, 1946 áprilisában. Óriási szó volt, hogy az ember harmadéves korában, a nagy előadóban beszélhet Németh Lászlóról. Egy-két kisebb fenntartást ugyan beleövatkoskodva lényegében lelkesen kiálltam az üldözöttnek számító Németh László mellett. A hivatalosan felkért hozzászóló, Bornyi Sanyi csak szórmentén bírált („kefélt”, mint Kazinczyék mondták), a vitavezető Király Pista azonban elég élesen, olyasmiket mondva, hogy a népi demokrácia még Szabó Dezsőt is inkább elfogadhatja, mint Németh Lászlót. (Azért kártékonyabb, mert Szabó már meghalt, ellenben Németh még mindig él!) Főként a Gyász-szal érvelve (s kifogásolva, hogy én nem is említettem) bizonygatta Németh László életidegenségét, gyávaságát. Sokan hozzászóltak, főként Németh Lászlót védvé, többek közt hajdani kecskeméti osztálytársam, a joghallgató Bárány Laci. Azt ígérték, hogy az előadásomat közlik a Valóság című folyóiratban, de helyette Király kiszélesített vita-összefoglalója jelent meg.

Megkeresem a Valóságot, az októberi számában találok rá a Király-írásra. A kemény, kritikus mondatok nem csak Németh Lászlót ítélik el, de „a mellette hitetevő értelmiségiek” is megkapják a magukét. (Orosz László 1946-ban elhangzott előadását végül 2001-ben *Igény az új európaiság iránt* címmel a *Forrás* folyóirat közölte.)

Királyyal nem vesztünk össze, csak megegyeztünk, hogy különbözik a véleményünk – fejezte be a történetet apám. A Kádár–Aczél korszak befolyásos kultúr-gurujává emelkedő Király István későbbi kutatási területe Ady Endre költészete lett, s mivel egy időben – az Ady bibliográfia összeállítására idején – apám is Adyval foglalkozott, szakmai kapcsolatban maradtak, vagy inkább kerültek egymással. Dedikált könyveit megküldte apámnak, alighanem ő is neki, de aztán a Király-árnyékból – vagy nevezem fénynek – rám is vetült egy nyaláb. Jó barátom volt az ELTE-n, a „Király tanszéken” dolgozó színikritikus, irodalomtörténész, Tarján Tamás (focimeccseken lógtunk együtt, s az sem nehezítette a barátságot, hogy ő a Fradinnak szurkolt, én meg a Honvédnak), akit professzora halála után Király lányai azzal bíztak meg, legyen a fiatal irodalomtudósok jutalmazására alapított Király István-díj kurátora. Tamás pedig, talán azért is, hogy a könyvei címlapjára választott grafikáimért cserébe valami pénz üthesse a markom, azt találta ki, hogy minden évben az én rézkarcom legyen ez a díj. (Hogy Király Istvánon a politikai előélet foltja megmaradt, az jelzi, hogy nem mindegyik jelölt volt hajlandó elfogadni a díjat, holott a rézkarc mellé boríték is járt.)

1946 tavaszán egy ideig alelnök, sőt ügyvezető (elnökhelyettes) is voltam. Ekkor jártam néhány-szor a Györfly Kollégiumban, örömmel találkozva a beregszászi Kampó Matyuval, Balyó Máriával. (Kampó Matyu ekkor épp az igazgató, Kardos László felesége volt.) Ott voltam akkor is, amikor Károlyi Mihály és felesége meglátogatta őket.

Az 1946-ban összeálló NÉKOSZ mozgalom (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) a nyegvenes évek elején induló népi kollégiumokra épült. A néprajzkutató Györfly Istvánról elnevezett Györfly Kollégium az első volt a sorban. Apám, talán mint a Collegium diák önkormányzatának alelnöke (azt gondolom, ezt jelenthette az imént olvasott titulus) alighanem a két intézmény közti kapcsolat felvételének címén látogatta meg a Vorosilov úti villát (a későbbi Népstadion, majd Stefánia utat hívták így), és az ismerős kárpátaljai lányoknak azért is örülhetett, mert segítségükkel a küldetés hivatalos részéről elterelődhetett a figyelem. A népfőiskolai és a népi kollégiumi mozgalmat a népi írók, falukutatók hozták létre és pártolták (Németh László még a házat is följánlotta), vagyis lelkesítő feladatként is gondolhatott a györflyekkel való kapcsolatra apám, ugyanakkor a politika már kezdte kijátszani egymás ellen a kollégiumokat, az elitista Eötvössel épp a balos Györflyt állítva szembe. Fura fintora a történelemnek, hogy végül mindkettőt ledarálták, ráadásul a Györflyt valamivel előbb.

Hogy mi lehetett az elnök, illetve az alelnök dolga, azt Vekerdy József, a Collegium utolsó szabadon választott ifjúsági elnöke magyarázta el az *Ahol a maximum volt a minimum* című interjúkötet szerkesztőinek: „Mindig egy leendő negyedévest választottak meg ifjúsági elnöknek, egy harmadévest meg alelnöknek. Mindig olyat, aki közkedveltségnek, megbecsülésnek örvendett, és elég aktívnak gondolták ahhoz, hogy összefogja az ifjúságot, és tartsa a kapcsolatot az igazgatóval és a mindennapi élet adminisztratív részlegével. Hogy egy példát mondjak, vele közölte a mosoda, hogy mikor lesz nagymosás, és akkor az elnöknek vagy az alelnöknek volt a dolga, hogy vacsora közben megkocogtassa a poharat, ami azt jelentette, hogy figyelem, fontos közlendőm van. Erre mindenki elkezdett üvölni: Fogja be a pofáját az elnök! Mit akar az elnök? ... Aztán minden szerda este egy-egy neves embert, előadót hívtunk meg, mint például Révai Józsefet, a legvörösebb funkcionáriust. Az elnök megbeszélte az igazgatóval, hogy kit kér a diákság, majd az igazgató is javasolt valakit, aztán újra az ifjúság javasolt...”

Hogy Vekerdy tanár úr a nagymosással némileg profanizált, az Keresztury emlékezése – *Az önismeret iskolája* – alapján vélhető: „Az ifjúsági elnök megválasztását mindig is zajos korteskedés előzte meg: a demokrácia elvei érvényesültek. A pártszervezet azonban egyszerre úgy gondolta, az elnök csak az ő jelöltje lehet. A függetlenségükre kényes collegisták, köztük nyilván a párttagok is, akik nem rokonszenveztek a diktatórikus megoldás jelöltjével, Nagy Andrással, hirtelen úgy határoztak, hogy a minden politikai mozgalmon kívül álló Vekerdy Józsefet jelölik. Őt is választották meg; titkosan, elsőpró többséggel. Róla egyébként az volt a szaktanárai által is megerősített vélemény, hogy a század nyelvész zsenije, de undorodik a politikától. Ezért tetszhetett huszárcsínynek éppen őt választani. A választás után, mint a végzet angyala, rohant be hozzám Kardos Pál – aki Pándi Pálként futotta be pályáját –: a párt ezt megbocsájthatatlan provokációnak tartja.”

Szerda esteken gyakran érdekes vendégek jelentek meg a Collegiumban, a választás előtt a pártok egy-egy képviselője: Révai lenyűgözően intelligens volt, Supka Géza (Polgári Demokrata Párt) közröhejt keltett, Ortutay szürke, meggyőződés nélküli (FKGP), Erdeinek arra a megnyilatkozására emlékszem, hogy ha a kommunistákkal vitatkozik, rendszerint meggyőződik, de másnap visszatér eredeti álláspontjára. Az SzDP képviselőjére nem emlékszem. (Szász Imre emlékszik, a racsoló Szalai Sándor volt az, ezt mondta: „a kommunista párt olyan, mint egy kaszánya, a szociáldemokrata párt, mint egy kupleráj, de mennyivel kellemesebb egy kupleráj egy kaszányánál.” Érdekes, hogy a racsolóknak mindig olyan mondatok jönnek a nyelvükre, ami tele van „r” hanggal.) Mint volt kollégista, Balázs Béla is tartott előadást, nagyon rokonszenvesen, szerényen beszélt életútjáról. A szerda este után a résztvevőket mindig meghívták vacsorára, ekkor rendszerint megjelent Pais Dezső is, aki ebben az időben a Collegiumban lakott, és mindig meghívtuk, hogy üljön az asztalunkhoz. Nagyon büszke volt rá, hogy mennyire ragaszkodnak hozzá a tanítványjai. Tény, hogy valóban szerettük Tosut – Tosunak hívtuk –, de az igazság az, hogy főként azért hívtuk ilyenkor az asztalunkhoz, mert szerda esténként tojásétel volt vacsorára, és tudtuk, hogy neki nem szabad tojást ennie, mindig meghagyta, és így több jutott nekünk.

Az örök agglegény Tosu nevét (a régi magyar személynevekkel, illetőleg azok török eredetével való foglalatossága miatt ragadt rá) otthon is hallhattam emlegetni, de mások is szívesen emlékeztek rá. Keresztury: „Az ostrom idején megnőtt, ápolt hófehér, hosszú hajával és szakállával olyan volt, mint a megtestesült Atyaisten.” Lator: „Hihetetlenül szórakoztató volt ez a kis száraz, tüskés, ősz hajú ember, aki akkor már világsztár volt a nyelvtudományban. És olyan dolgokról tudott beszélni a maga rendkívül száraz módján, amitől lábba jöttem.” Ezen a száraz hangon intonálhatta szállóigévé vált mondatát: „Sztalin úr engem igazolt”, miután a generalisszimusz valamelyik ünnepelt nyelvtudományi munkájában elszólta magát, hogy tudniillik a nyelv mégsem annyira „osztálytermészetű”, ahogy a buzgó marxista nyelvészek hirdették akkoriban. Többen is emlékeznek századelőt idéző

öltözködésére, gyufaskatulya-gyűjteményére, és arra, hogy 1956. október 23-án – hetvenévesen – ott menetelt diákjai közt a forradalom első nagy felvonulásán.

Engem, mint már írtam, a politika különösebben nem érdekelt. A csépai úri társaságban baloldalinak számítottam. (Apám is, ő a választás után a község abszolút többségéhez igazodva, belépett az FKGP-ba, de hamarosan megrótták, mert egy kérdésben a kommunistákat támogatta. Nem értem, miért, hiszen nekik volt igazuk. Apámat valami új (5000/1946. ME) rendelet értelmében '46 nyarán elbocsátották azzal, hogy fél nyugdíjat kap, mintha meghalt volna. Itt van előttem a határozat, rajta, hogy ez ellen jogorvoslatnak helye nincs. Mégis hamarosan visszahelyezték állásába, sőt – mint egy másik határozatból látom, 1947. január 1-jétől elő is léptették. Nem emlékszem, hogy elbocsátásakor megfordult volna a fejemben, hogy ez az én további pályámra is hatással lehet. Akkor még nem tudtuk, hogy a rendszer hamarosan az öszövétségi törvényt alkalmazza: „Megbüntetem az apák vétkeit a fiakban.”

A politikai nyüzsgéstől távol tartott az is, hogy karrierizmust éreztem benne. Ez az érzésem később erősödött. A '47-es választás után már világos volt, hogy a kommunisták a befutók, ha eddig vállaltak is némi kockázatot azok, akik melléjük álltak, most már látszott, hogy haszonélvezők lesznek. Meggyőződésük őszinteségét nem hittem. Hogyan hihettem volna el pl. Lukácsnak, hogy Proustot, akiért korábban rajongott, most már értéktelen polgári szemétnek tartja. Révai tanulmányait okos, szellemes, de felszínes és egyoldalú gondolati akrobatikának tartottam, Lukácsról sem volt sokkal jobb véleményem, stílusának nyakatekertsége meg egyenesen taszított.

De ezzel már előreszaladtam egy kicsit. A Collegium légköre jó volt, Tomasz úr, azzal, hogy tegezni kezdett bennünket, patriarchális-családias légkört teremtett. Az anyagi helyzet vészes romlását azonban gyomrunkon tapasztaltuk. Ezüsttel terítettek, inasok szolgáltak fel továbbra is, de mit? „Kenyeret, ne süttököt, kommunista elnököt!” – szölt az egyik elnökválasztási rigmus. Manning Max (most a PB tagja, a KB titkára) írta '46 júliusában: „A Collegiumban nincs semmi újság, cca 25-en tengődünk, de ezek közül Tomasz úr többet ki fog tenni, mert a C.-nak nincs annyi pénze sem, hogy a kenyeret kiváltsa, vagy hogy Tomasz úr villamossal menjen a kultuszba.”

A most alatt az 1987. augusztus 31. és szeptember 4. közti napokat kell érteni, ekkor keltezte apám a Memoár Collegiummal foglalkozó részét, Manning Max pedig Manning Miksa latin–olasz szakos évfolyamtársa volt, aki Óvári Miklós néven politikus lett, az MSZMP Központi Bizottságának titkára és Aczél utódja a kultúrafelügyelet terén. Az előző passzusban emlegetett karrierista kollégisták hozzá képest alighanem mind kispályások voltak.

1945-46-ban nagyon sok volt a szénszünet, nem lehetett fűteni, nem volt fűtőanyag a Collegiumban sem. A kollégistákat néhány lakrészben, a kettős szobákban összetömörítették, tehát a régi hagyományos családbeosztás sem működhetett egy ideig. Nem fűtötték rendszeren a könyvtárakat sem, abban az időben szoktunk rá, hogy az Országgyűlési Könyvtárba járjunk, tudniillik azt jól fűtötték. Ekkortájt ismerkedtem meg az első éves dögész (biológia-kémia szakos) Margittal. Dögész évfolyamtársai hívták meg egy collegiumi táncos összejövetelre, később ezekre rendszeresen járt. Először talán azért figyeltünk föl egymásra, mert ő is kecskeméti gimnazista volt, ókécskei, számos közös ismerőst találtunk. Minden érintésre házába visszahúzódo csigaként jellemezte magát, így kapta tőlem a Csiga, majd rövidítve a Cs. nevet. A Havas utcában lakott, a református főiskolás lánykollégiumban. (Később ennek a helyén volt az a szeretetotthon, ahová nagyanyám került.) Rettenetesen megvárattott mindig, valahányszor elmentem hozzá vagy érte. Azt hiszem, nemcsak azt kellett megvárnom, hogy alaposan kicsinosítsa magát, bizonyára haját mosott – szárított is minden alkalommal. Kétségtelen, hogy mindig csinos, elegáns, volt. Legszebb a haja volt (szőke).

Ha nem is tudható, hogy írásunk hőse a hosszan készülődő Cs. miatt mi mindenről késett le, sejtéseink azonban lehetnek. Szász Imre Ménési útjából való az idézet: „Ha elkésett az ember, számíthatott rá, hogy a kollégium hangos kiáltozással fogadja. Ez a kiáltozás azonban nem volt artikulátlan üvöltés, hanem különös, magas hanghordozású

színpadi deklamáció, olyasforma, ahogy az angol színészek beszélnek a maguk remek beszédkulturájával. Ha filozsópenyben jött be a későn jövő – tehát házikabátban, amit ruhakímélés okából majd mindenki hordott napközben, fenn a szobában, vagy a könyvtárban –, észrevétlenül a helyére siethetett. Ha azonban utcai öltözékben, vagy egyenesen öltönyben és nyakkendőben bukkant fel az ajtóban, akkor máris felharsant a kiáltás: Hol járt? Ki az a nő?, sőt néha, némi rosszindulattal, ha a későn érkező piperkőcnek ítéltetett: Milyen szép! Selyemfiú!”

Föl lesz függesztve a kanalad – hangzott el a figyelmeztetés, ma is az ő hangján hallom, ha elkéstem a családi ebédről vagy vacsoráról. Megtanultam, mondom én is a gyerekeimnek, de most, hogy leírom, most döbbenek csak rá, fogalmam sincs, mi is lehet a tréfás fenyegetés forrása. Azt hiszem, a Collegiumból eredhet.

Hónapokig tanítottam egy gimnazistát latinra egy használt nadrágért, anyámtól font-kötött birkagyapjú nadrágban és pulóverben jártam a Collegiumban, hogy egyetlen ruhámat kíméljem, így kértem kölcsön ballonkabátot, amikor Cs. egy hűvös, szeles tavaszi napon találkára hívott a Gellérthegyre. De színházba jártunk, egy-egy könyvet is vettem, a kétkötetes Pintért pl. – ha jól emlékszem – néhány kiló lisztért. Csomagot gyakran kaptam hazulról – falun volt élelem –, de az nem élte túl a megérkezése utáni félórát: a pestiek lesték a csomagpostást, s azonnal betársultak a vidéki csomagok tartalmának minél gyorsabb elfogyasztásába. Lényegesen javult a helyzet a stabilizáció után. Ez a harmad- és negyedév közti nyáron történt: aug. 1-jén jelent meg az új forint. A fizetésből élők visszanyerték anyagi biztonságukat, hamarosan új ruhát, cipőt kaptam.

Szakedolgozatom témájaként szívesen választottam volna Dsida Jenő költészetét, Horváth János lebeszélte erről, még túl közel van, mondta. Másik ötletem az volt, hogy a felvilágosodás korának irodalmi életéről írok. Ezt meg túlságosan nagy falatnak tartotta, azt javasolta, foglalkozzam ennek csak egy részével, az olvasóközönséggel. Így lett szakedolgozatom, majd disszertációm címe: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás korában. Módszertani alapvetést Kemény Zsigmond Élet és irodalom meg L. Ludwig Schücking Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung című művében találtam. 1978-ban Fülöp Géza kandidátusi disszertációt írt A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban címmel. Ennek egy lábjegyzetében említi, hogy felhasználta kéziratoss disszertációm, amelyre Pándi hívta fel a figyelmét. Föl bizony, az olvasókat ugyanúgy csoportosítja, a csoportokat ugyanúgy jellemzi, mint én tettem.

Különösebb erőfeszítést a negyedik év sem kívánt. Irodalomból maradtunk Makay kellemes langyos vizében, latinból már tudunk annyit, hogy a Tomasz-órákra való felkészülés nem okozott különösebb nehézséget. Latin szakedolgozatomat néhány hét alatt megírtam Horatius hexametereiből, néhány német forrásmunka alapján. Huszti, akinek szemináriumán felolvastam, némi bővítéssel disszertációnak is elfogadta volna. Nagyobb izzadságba került latinra fordítani.

1946 őszén újraindult a Válasz. Az eredeti, 34-től 38-ig megjelenő folyóirat egyes számait látta ugyan kisdíakként Kecskeméten, a hajdani Kultúra könyvkereskedés (a mai Kálvin téri papírüzlet) kirakatában, de aligha figyelt föl rájuk, sőt azt sem tudta, hogy a szomszéd utcában működő Részvény Nyomdában nyomtatják őket. A 1946-i újraindulást azonban – harmadéves egyetemistaként – már azzal a titkos reménnyel várta, hogy a munkatársak között talán ő is helyet kaphat, s írásai megjelenhetnek olyan nevek szomszédságában, mint Illyés Gyula (róla felelt a beregszászi érettségien), Németh László (a róla tartott előadásról az imént volt szó) és Keresztury Dezső (aki igazgatója és irodalomtanára volt az Eötvös Collegiumban). Nagy Micu már az első számába írt Taurinus Dózsa-eposzáról. '47 májusában az én kritikámat is közölték Nemes Nagy Ágnes kötetéről. Illyésnek állítólag tetszett, én nemsokára már nem voltam rá büszke.

Nemes Nagy Ágnes első könyve volt az Új Hold kiadásában megjelent Kettős világban című kötet, s a róla megjelent első komoly bírálat éppen apámé. A 24 éves költő és 21 éves ítéské. Az első szakasz csak nehezen silabizálható ki, mert a nyomdában összekeveredtek

a sorok. Kiforrott, kész és jó költő írja – de nem magával ragadó „nagy” költészet, amit művel. Azt tartotta igazi versnek, amely mögött fölfedezhető az élmény, amelyből kisarjad. *Nemes Nagy Ágnesnek felrótam a távolságot az élmény meg a mű között, azt, hogy kettős világa nem a való világ meg a költői, hanem egy eleve költőiként átélt világ meg ennek képekkel való megjelenítése. Azt hiszem, megállapításként ezt akár el is lehet fogadni, hibázatásként azonban semmiképpen.* Nyilván huszonhat, többnyire rövid vers alapján nehéz előre látni, hova emelkedik majd a pálya, még ha *A szomj* és *A szabadsághoz* című versek már ott voltak is az első huszonhat között. Ha védeni nem is akarom az ifjú kritikust, legalábbis nem jobban, mint amennyire fiú elfogultságom kötelez, azt azért megemlítem, hogy a tapasztalt műtípusoknak sem sikerül mindig fölismerniük a zsenialitást. A *Válasznak* ugyanebben a számában, ráadásul pont a Nemes Nagy recenziót megelőző lapokon Csontváry Kosztká Tivadarral foglalkoznak. A szerző nem más, mint a korszak legtekintélyesebb művésze, a festőguru, Bernáth Aurél (egy év múlva fogja megkapni első Kossuth-díját). „Soha száználmasabb favágást festésben” – írja – „egy dilettáns szól hozzánk, annak minden ügyefogyottságával”. Pedig Bernáth nem egy szegmens, hanem a teljes életmű ismeretében ítélezhető. Nemes Nagy a kritika ellenére, talán épp azzal dacolva, a század egyik legnagyobb költője lett, s hogy az lett, azt apám hamar belátta. Fölütöttem *A lovak és az angyalok* című kötetet, benne az ajánlást: „*Orosz Lászlónak, régi bűnök után, de immár barátsággal, és közösen az irodalomért. 1971. június 2-án, Nemes Nagy Ágnes*”

Emlékszem, amikor *Körzövel rajzolt víz* című verseskötetemet lapozta, apám rábökött néhány sorra. Ezt Nemes Nagy is írhatta volna: „...épül, pusztul, fölépül újra / hold-ütött mohos arca mása / a boldog Botanikának”. Egyszer találkoztam vele, ’86 könyvhetén. Olvastam, dedikálni fog egy kis belvárosi könyvesboltban, odamentem. Ugye mi ismerjük egymást, kérdezte. Én ismerem az ön verseit, feleltem ügyetlenül. Azt hiszem szívesen beszélgetett volna tovább, hisz nem volt a boltban más látogató. Valamikor a kilencvenes évek elején én vittem haza Szigligetről Óbudára Lengyel Balázsékát az autójukkal. (Nehéz megérteni: volt autójuk, de nem tudtak vezetni.) Talán nem volt illő, hogy az új feleség előtt Nemes Nagy Ágnesről beszéltessem Balázst, mégsem bírtam megállni.

Több collegistával együtt kezdtek számon tartani a Válasz fiataljai közt, megismerkedtem Sarkadival, Pilinszkyvel, Márkus Pistával, néhány éve Hubay Miklóssal emlékeztünk Nyúl utcai találkozásainkra.

Budapest, II. kerület, Nyúl utca 14. A tágas villát a jelképpé vált verandával és a nagy kerttel Molnár Ferenc házassági ajándékként adta lányának, Mártának és férjének, Sárközi Györgynek. „A magyar irodalomért minden földi javát feláldozó Sárközi Márta...”, kezdi róla szóló emlékkönyvét Széchenyi Ágnes. (A „Spenót” viszont nemes egyszerűséggel leügyvezetőzi.) A minden javak közé a villát is oda kellett érteni, áraból a *Válasz* nyomdászamláit és honoráriumait törlesztette, amíg tudta. „A folyóirat 1947-es újraindulásakor még a Nyúl utcában lakott „a fánk ujjú asszony”, Kormos István verse szólítja így – SM SM SM SM – és a lap szerzőit nemcsak szellemi táplálékkal, hanem bőséges uzsonnával is ellátta. A kopogó szemű szerzők jó része a Collegium felől érkezett.

Major Jenő, Fazekas László, Gyapay Gábor, Ruttkay Kálmán... kezdi sorolni apám az *Ahol a maximum...* szerkesztőinek a „válaszista” kollégistákat, majd hozzáteszi, a folyóirat története a Sárközi Mártáról szóló könyvből is összeáll. A *Menedékházra* gondolt, amelyben önálló fejezet Sárközi Márta visszaemlékezése, voltaképp egy Illyésnek írt levél. Soha ragyogóbb levelet! A szívet tépő tragédia a legedesebb humorral festve. Honnan is ismerős ez a végleteket oly könnyeden összefésülő, szókimondó stílus? Ja persze, Molnár Ferenc! De nem csak írásban volt briliáns, élőszóban is. A hatvanas években, a Balatonszepezd fölötti erdőben alkalmi gombász-brigádját kalauzolva, a csapathoz társult gyerekeket (köztük engem) is megnevettette. Aprópó gombák, néhány hete Lukin Ági a nyaralójuk

falán megmutatta nagyanyja kis akvarell-naturáit: bolond..., nem bolond..., bolond..., nem bolond...

Az iménti felsorolásból látszik, hogy a határvonalra, amit Fodor „gólya” a kollégista szleng szerinti „narodnyikok”, vagyis a népi íróktól ihletett csoport és „progresszívek”, vagyis a kommunisták közé rajzolt, alighanem a szerzők is és a szerkesztők is fűtültek. Előbbiek számára a politikánál is fontosabb vonzerő volt Illyés neve az impresszumban, Németh Lászlóé, Veres Péteré, Kodolányi Jánosé, Szabó Lőrincé, Tersánszkyé, Cs. Szabóé, Vas Istváné, Jékelyé, Szentkuthyé, Bibóé, Weöresé a tartalomjegyzékben, de legfőképp Sárközi Márta legendás közvetlensége, elsőpró energiája; utóbbiak számára pedig a minőség.

A háború után újraindított *Válasz* két teljes és két töredék évfolyamot ért meg. A történelem szemszögéből szinte semmi. Az idő múltával azonban egyre nőtt a jelentősége. Apám valamikor a hetvenes években hatkötetes könyvvé köttette be a számokat, a folyóirat tudós kutatója, Széchenyi Ágnes pedig a jelképes *Lélegzetvétel* címet adta a *Válaszról* szerkesztett monográfiájának. Az lehetett: fölemelt fej, szabad levegő, átélt felelősség.

A Collegium elengedhetetlen része volt a külföldi ösztöndíj, de míg a háború előtt francia, német, angol tanulmányutakra szólt, 47-ben legföljebb csak a szomszéd országokba lehetett menni. Apám 1000 Forinttal a zsebében Romániába indult.

Az útlevel, vízum és kiutazási engedély utáni hajszától jócskán elfáradva, de a várt élményektől fölajzva ültem föl augusztus 1-jén Kolozsvárig szülő jeggyel a bukaresti gyorsra.

Kezemben az útlevel, fedőlapján a koronás címer, a felirata Magyar Királyság, igaz, a királyság szó lila tintával, de nem túl meggyőzően át lett satírozva. Foglalkozás: egyetemi hallgató, termet: közép, arc: ovál, szem: barna. Inkább valami zöldes-barnás árnyalatra emlékszem, a testvérem azt mondaná, kelkáposztafőzelék színű. A július 10-én kiállított útlevel kizárólag Romániára volt érvényes, tartozott hozzá egy cirilli betűs betétlap is, a kiutazási engedély, ami szerint szeptember 24-ig vissza kellett térnie.

Többen vagyunk a vonaton magyarországiak, mindegyikünkre jut néhány erdélyi beszélgetőtárs. Szenvedélyesen érdeklí őket minden, ami „odaát” történik. Az egyik legelső kérdés nemcsak most, hanem később is minden észak-erdélyiovel való találkozáskor: Van-e Magyarországon most is jegyrendszer? Olyan pontosan és rendszeresen adnak-e most is mindent a jegyekre, mint „annak idején”? Cukrot is? — kérdik hitetlenkedve. Itt április óta nem láttak egy dekát sem. A négyéves magyar uralom élő emléke a rend, a szervezethez. A magyar hivatalnokok ridegek és kimértek, de pontosak, megbízhatók és megvesztegethetetlenek voltak — így tapasztalták.

Kolozsváron a református kollégiumban az álmából fölvert pedellus készségesen adott szállást, egy irodai díványon azonban inkább poloskával viaskodtam, mint aludtam. Másnap át is költöztem a református teológia betegszobájába. Vakáció lévén üres volt az épület, csak néhányszor akadt hálótársam vidékről belátogató papok személyében. Velük meg a teológián afféle gondnoki tisztséget is ellátó fiatal segédlelkésszel sokat s tanulságosan beszélgettem. Minden félelemtől s tartózkodástól mentes őszinteséggel beszéltek életükről, nehézségeikről és reményegeikről.

Bejárta a nevezetességeket, írja, de főként az egyetemisták érdekelték. A Móricz Zsigmond Kollégiumban, Kolozsvár egyetlen magyar egyetemi kollégiumában, vakáció lévén, csak néhány fiút talált, velük viszont sokat beszélgetett.

A kollégium szervezete a magyarországi népi kollégiumokénak felel meg (az itteniek népkollégiumnak hívják). Ifjúsági autonómia, szigorú válogatás a fölvetelkor, a tanulmányi vagy közösségi munkában nem megfelelőek kirotálása: ezek az alapelvek. Az egyetemi tanulmányok melletti társadalmi munka itt is olyan nagy szerepet játszik, mint Pesten a Györfly Kollégiumban. Részt vesznek az ifjúsági politikában, az MNSZ ifjúságának Petőfivel című röpiratában többük cikkét olvastam. Magyar klasszikusokat (Petőfi, Móricz), mai magyarországiakat (Illyés, Erdei, Jócsik) és erdélyieket (Nagy István, Asztalos, Bözödi, Jordáky stb.) jelentetnek meg.

Épületnek megkapták Mátyás király szülőházát. Ez ugyan szép és történelmi hagyományt képvisel, de kollégiumnak nem alkalmas. Olyan hideg, hogy télen a kollégisták fele beteg lett. Most járnak megfelelőbb, nagyobb és lakható épület után. (...) Azzal a néhány fiúval, akiket a kollégiumban találtam, több délutánt és estét átbeszélgettem: a magyarországi és az erdélyi irodalomról, az egyetemi életéről, tanulmányokról, azoknak a főként mezőségi falvaknak a helyzetéről, ahonnan jöttek, a magyar - román együttélésről, asszimilációról, a jövő kilátásairól. Volt, aki igen biztató jövőképet rajzolt elém: az itteni helyzet hamarosan jobb lesz, mint a magyarországi, Románia gazdag ország, a Groza-kormány garantálja a kisebbségi jogokat, távolat: közép-európai konföderáció.

A kollégium „diákigazgatója” (a diákönkormányzat vezetője) Katona Szabó István volt. Hogy vele találkozott-e, nem tudom, név szerint nem említi, engem azonban így is szíven üt a név, hisz lányával, Katona Szabó Erzsébet iparművésszel, a Gödöllői Műhely vezetőjével évek óta szoros munkakapcsolatban vagyok (közös kiállítások, könyvbemutatók, utazások), jól ismertem Gödöllőre átköltözött szüleit is, sokat beszélgettem édesapjával. Fölhívom Erzsit, hogy együtt bánkódjunk, miért is nem hoztuk össze az öregurakat sosem. A *Memoár* nem említi név szerint Sütő Andrást sem, apám szóbeli emlékei alapján azonban tudom, találkozott vele, alighanem ott a Móricz Kollégiumban, s talán össze is barátkozott a két évvel fiatalabb íróval. (1990 tavaszán gyakran szóba került a neve.)

A *Bolyai Egyetem problémáiról néhány tanárral* (Szabó T. Attila, György Lajos) is beszéltem. Legfőbb nehézség a tanárhiány. A kolozsvári egyetem 15—20 év alatt képez annyi tanárt, amennyire már most is szükség volna az erdélyi magyar középiskolákban. Nagy baj az is, hogy tanároknak is, hallgatóknak is szinte lehetetlen átjutni Magyarországra. Abban reménykednek, hogy talán a stabilizáció, a pénzügyi helyzet javulása megkönnyíti majd ezt. (...) Bukarestről csak elég futó és felszínes benyomásom maradt. Akikkel ismeretséget kötöttem, magyarok voltak. A román ifjúmunkás szövetség sportolójának egy vacsoráján is jórészt csak magyarokkal találkoztam, egy másik társaság, ahol megfordultam, az MNSZ (Magyar Népi Szövetség) egyik bukaresti csoportjának ünnepélye volt. Legfőbb tervem a Székelyföld alaposabb megismerése lett volna. Bukarestből jövet, brassói átszállás után, Csíkszeredán szálltam le a vonatról. Alig helyezkedtem el a szállodában, rendőrkézre jutottam. Derék székely fiúk voltak a rendőrök, de figyelmeztettek, azonnal vissza kell mennem Kolozsvárra, mert tartózkodási engedélyem csak oda szól, így épp csak sétáltam egyet Szeredán, másnap indultam vissza Kolozsvárra. A Székelyföldet így csak vonatból láthattam, onnan azonban elég jól, mert majdnem az egész úton a lépcsőn kellett állnom a zsúfoltság miatt. Érdekes volt látnom valahol Palotailva és Ratosnya közt egy olyan vízholdó edényt, amilyennel három éve, mikor itt voltunk munkatáborban, mi jártunk a forráshoz.

Másodszori kolozsvári tartózkodásom napjaira esik többszöri találkozásom a kitűnő történésszel, Kelemen Lajossal. Zavarba ejtő szívességgel járta velem a várost az idős ember, s adott számos hasznos felvilágosítást arról, a felvilágosodás kori olvasóközönségről készülő disszertációmhoz hol találok anyagot. (Később is levelezett velem ez ügyben.) Ekkor találkoztam végre Eötvös collegiumi szobatársammal, Nagy Miklóssal is, ettől kezdve együtt jártunk mindenhol, pl. György Lajosékhöz, akik vacsorán is ott tartottak. Kitűnő vacsorájuk azért is emlékezetes, mert forintunkért igen kevés új lejt kaptunk, nem nagyon futotta kosztra, s hamarosan arra kényszerültünk, hogy letéve további terveinkről hazautazzunk.

A mindössze 22 napos utazásról a Collégium – és Keresztury – számára beszámolót kellett írnia. Eredetileg az igazgató úr miniszteri munkája segítségével is igényelhette a magyarul területekre utazó diákok jelentéseit. Negyven évvel később, 1986 novemberében apám egy hosszú, kétnapos interjút készített velem a *Forrás* számára, amelyben Keresztury utalt is rá, hogy a kulturális élet újjászervezésében, megindításában személyes kapcsolataira akart támaszkodni, s ezen kapcsolatok közé már a kollégistákat is beleértette, arra azonban, hogy apám úti beszámolóját hasznosítsa, már nem maradt ideje. 1947. március 14-ig volt hivatalban.

Apám az úti jelentésben írt a magyar értelmiség ideológiai és generációs megosztottságáról, sorolta a kisebbség által kivívott jogokat (kulturális autonómia, szabad nyelvhasználat, alsófokú magyar közigazgatás, 70 magyar középiskola – köztük államilag dotált egyháziak is –, Bolyai Egyetem, marosvásárhelyi magyar orvosi egyetem, tervbe vett temesvári magyar műegyetem stb.), de már érzékelte ezek ingatagságát, észrevette a kormányzati intézkedések mentén föltételezhető jószándék, illetve a helyi hatóságok magyarellenes nacionalizmusa közti feszültséget, utalt a várható, jelekben már meg is mutatkozó magyarüldözésre. Sorolta azokat a hiányosságokat (tanárihiány, folyóiratok, szakkönyvek, szépirodalmi művek hiánya), ami Magyarországról pótolható lenne. Kitért az észak- és dél-erdélyiek közötti különbségre is, vázolta a gazdasági eltéréseket is, és azt, milyen jövőképet látnak maguk előtt. Nem várunk mi itt semmi jót, idézte egy beszélgetőtársát, tudjuk, hogy halálra vagyunk ítélve, de azt szeretnénk, ha legalább ti boldogulnátok odaát.

Arról, hogy milyen Erdélyben a magyarok és románok viszonya a köznapi érintkezésben, kevés tapasztalatot tudtam szerezni. A kifőzdében, ahová ebédelni jártam, főként egyetemisták étkeztek, egyik asztalnál magyarul, a másiknál románul beszéltek, ellentétnek, sűrűlődsnek a legcsekélyebb jelét sem vettem észre. Egy délután jegyért álltam sorban az egyik kolozsvári mozi pénztára előtt. Odalép hozzám egy férfi, mond valamit románul. Nem értem, mit, franciával próbálkozom, aztán észbe kapok: Kolozsvárott talán alkalmasabb a magyar. Tud magyarul, kiejtésén azonban érződik, hogy román. Van egy jegye a mostani előadásra, nem tud eljönni, szívesen átadja. Köszönöm, ki akarom fizetni. Nem fogadja el a pénzt. Mindebben nemcsak rokonszenves nagyoonalúságot, hanem magyarbarát megnyilatkozást is szeretnék látni. Elmondom az esetet kolozsvári ismerőseimnek, s várom, hogy így nyugtázzák: nálunk ez így szokás. Szó sincs róla, csodálkoznak az eseten is, meg az én vélekedésemen is.

1991 októberében egy erdélyi előadói körútra hívták apámat. Úgy vállalkozott rá, ha elviszem autóval, én meg rábeszéltem Haris Laci barátomat, a legendás Erdély-ismerő fényképészt, jöjjön velünk. Utunk során szóba került ugyan a négy évtizeddel korábbi ösztöndíj, de kevés volt az átfedés. Talán csak Csíkszereda, ahonnan annak idején oly gyorsan el kellett jönnie.

Az ötödik volt a legszebb év a Collegiumban. Disszertációm lényegében készen volt, a pedagógia vizsgára könnyedén felkészültem. A gyakorló gimnáziumban való hospitálás szórakoztató volt, a tanítás is: Péter Gyulánál latint, Makaynál magyart tanítottam, pontosabban Makay helyett – betegsége idején – én vettem át a hetediket. A zárótanításomon részt vevő igazgató órának azt a mozzanatát emelte ki, amikor a hazuról hozott nyelvtudásával hengegő két-három tanuló egy olasz nyelvű idézettel „égettem le” – olaszul ugyanis nem tudtak. Ezek a fiúk a „kocák” (így hívták a gyakorló tanárjelölteket) rémei voltak, ezért örült az igazgató meghökken arcuknak. „Látom, kolléga úr, nem jön zavarba, magából jó tanár lesz” – nyugtázta teljesítményemet. Egyébként jól kijöttem a gyerekekkel, az említett „nehéz fiúkkal” is. Sokat beszélgettünk, vitatkoztunk órák után és hazafelé menet, tényleg műveltek voltak, egyikük írásaival később rangos folyóiratokban találkoztam.

Hogy Németh László mellett, az 1946. áprilisi konfrontáció után, apám még legalább egyszer ringbe szállt, azt Fodor András *Naplójában*, az 1948. február 20-án írt jegyzetben olvasom. Aznap Illyés Gyula volt a Collegium dísztermében a vendéglelőadó, aki előadás helyett elfogadta a kérdés-felelet vitaformát. A témák: „Válasz, Népi kultúra, Marxista esztétika, Népi írók, Mi a véleménye Németh Lászlóról. (...) Egyre nyilvánvalóbb, hogy a vendég nem a »progresszív« elvárások szerint nyilatkozik. Az alkotómunkát belülről nézi, a remekműveket emlegeti, Németh Lászlót is ebből a szempontból csodálja. Lelkesen védi őt a politikai ízű támadásokkal szemben. ... Már távozni készül a vendég, de még mindig Németh László mellett demonstrál: – Miért nem lehetett egyetemi tanár, ahogyan azt én akartam? – húzza ki magát, mintha kijelentése élő felkiáltójel volna, asztalra ejtett ökle pedig a pont alatta. ... Távozása után a székek közül kikászálódó fiútársaság rögtön

csoportokba rándul. (...) Az egyetemes tapsokkal fordított arányban az egy szál Hankiszt vagy az egy szál Orosz Lacit látom a vehemens progresszívek gyűrűjében. Hova lett a többi tapsoló? Elment, vagy a kör szélén áll, mint jómagam. Magáról Illyésről utólag szinte szó sem esik. Németh László körül parázslík tovább a vita. Kardos (Pándi), Csatári, Mihályi, Nagy András, Simó fogják mind szorosabban körül Orosz Lászlót. Ó fejrángatva, homlokára hullt hajjal, a kisebbség látható idegességével védekezik, de védekezik." Erről a „fejrángatásról” ráismerek. Hátrafésült, enyhén hullámos, gesztenyebarna haja volt. Hogy ez a haj meglehetősen hosszú, az akkor látszott, ha egy-egy elszabadult tincs előrebukott. Ilyenkor vált szükségessé a „fejrántás”, hogy a homlokába, szeme – szemüvege – elé hulló haját hátradobja.

Kiegészítésül írnom kell itt a Valóság '47. februári és márciusi számában sorra került vitáról. Lakatos Imre Eötvös Collegium - Györfly Kollégium címmel kezdte a vitát. Elmarasztalta az Eötvöst kétes értékűnek ítélt hagyománya, a politikától való izolációja miatt. Már a két háború közt kialakult az Eötvösben a „destruktív” és a „konstruktív” csoport: az előbbiben „a kritikai szellem öngerincre tett szert”, megakadályozta, hogy hívei, akik elvetették a hivatalos Magyarország politikáját, vele szemben álló törekvéssel azonosuljanak, az utóbbiak „olyan népiességet vállaltak, melyért a kritikai szellem feladásával kellett fizetni.” A destruktív kritikai szellem a háború utáni Collegiumot nem a faszizmussal, hanem a népi demokráciával állítja szembe – állapította meg Lakatos. Idézi Kereszturynek a Válaszban megjelent emlékezését (Az élő iskola), amely szerint a vezényszavak „akkor sem” (a '20-as években) találtak visszhangra a függetlenségre büszke ifjúságban. „Az akkor semmel a plebejus demokrácia ellen izgató Keresztury árulja el magát” – magyarázta Lakatos. – „A 'szellem gögje' a 'tömegek lázadása' ellen irányul, a 'szabadság'-ot csak tegnap a fasiszta, ma a bolsevista imperializmustól kell oly érzékenyen féltetni, a 'független ítélet' pedig a mannheimi osztályok felett lebegő értelmiség 'független' ítélete.

Az Eötvös Collegium ifjúságának választát a szerkesztőség azzal a lábjegyzettel közli, hogy nem tartja megfelelőnek. Nem is az. A kritika jogát a kommunista fenyegetéssel szemben nem lehetett már védeni. Klaniczay Tibor is hozzászólt a vitához. Ez a hozzászólás is csak arra törekszik, be ne csapódjék a kapu a bal felé helyezkedő collegisták előtt. „A progresszív Eötvös-kollégisták mindent elkövetnek, hogy a Collegium ismét a haladás élvonalába kerüljön. Ehhez azonban a baloldali részéről megértésre és jóindulatú támogatásra van szükségük, nem pedig a tárgyilagosságtól távolálló cikkekre és a tények rosszindulatú beállítására.”

A matematikusnak készülő Lakatos talán legkörülmönfontabb mondatát idézte apám, nota bene, a többi is gyilkosan kiszámított volt. A szó – gyilkosan – ebben az esetben nem csak jelképes, a később Londonban komoly tudományos pályát befutó Lakatos kommunista karrierje egy valódi gyilkossággal indult. Az illegális sejtben, melynek tagja volt, egy lányról úgy vélte, lebukás esetén nem bírná a kínzásokat, földadná társait. Meg kell tehát halnia. Nem csak a sejt többi tagjával, magával a lánnyal is megértette ezt, aki el is fogadta és le is nyelte a mérget. (Izsák Évának hívták, és állítólag szerelmes volt Lakatosba.) A művelt Lakatos alighanem olvasta Dosztojevszkijtől az Ördögöket. A Rajk-per idején letartóztatták, elítélték, 1956-ban disszidált, és Angliában az antibolsevizmus elszánt szószólója lett.

A bal felé fölkínálkozó collegisták sikeresen beilleszkedtek. A korábban népi elkötelezettséget vállaló „konstruktívok” nehezebben. Legpromínesebb képviselőjüket, Bodolay Gézát az '50-es évek elején összeesküvőként elítélik (vele a politikailag színtelennek látszó Borossy Andrást is), Gyapay középiskolai tanárságban rekedt meg. A '49-ben kizártak (ellenségnek tartottak) jelentős része szakmai karriert csinált a '60-as évektől. (Róluk Szász Imre Ménesi út c. regényének függelékében olvashatni.)

Elfelejtettem beleírni az előző folytatásba, abba a részbe, ahol a Ruttkey Zsófiával való megismerkedésemről írtam, pedig mint brómezüst előhívópapíron rögzítette a memó-

riám a tizedmásodpercre megfagyó időt, amikor, kiderült, hogy apáink egykor ugyanannak az Eötvös Collegiumnak a padjait koptatták. A pillantásban benne volt a kérdés, vajon melyik oldalon állt. Nem a Collegium megszűntetését akaró balosok szárnyán-e? Aztán persze, miután hazament és kifaggatta édesapját, megnyugodva hívott föl, s lettünk jóbarátok.

A Collegiumban Prohászka Lajos pedagógia, Szalai Sándor szociológia órákat tartott. Irodalomóráink is voltak Kereszturyval, de nem rendszeresen. Mindenkinek egy kedves, vagy fontos olvasmányáról kellett beszámolnia: én Németh László Cseresnyését választottam. Ez évben már gyakran szerepeltem folyóiratokban, a Válasz mellett a Magyarokba is írtam, a pécsi Sorsunk meg a hódmezővásárhelyi Puszták Népe is fölfigyelt rám. Volt úgy, hogy egy hónapban négy helyen is megjelentem, ekkor volt 1948 áprilisában (summa cum laude) szigorlatom is. Németh László drámáiról (Széchenyi, Eklézsia megkövetés) írt recenzióm megjelenése után Ucó azt a hírt hozta, hogy apjának nagyon tetszett, valami olyat mondott, hogy végre valaki megértette a drámáit. (A Németh lányok gyakran megfordultak a Collegiumban.) Dolgoztam a rádióknak is. Igazán jó előjelek közt, nagy reményekre jogosítva indult tehát a pályám.

A beszámolóra választott olvasmányélményhez, a Cseresnyéshez két megjegyzés is kapcsolható. Miért ezt a viszonylag gyenge drámát választottam – teszi föl a kérdést egy hatvan évvel későbbi esszéjében. Beismeri, a darab bemutatásakor kibontakozott vitához is hozzá akart szólni, ráadásul Keresztury 1942-es kritikájával szemben akart érvelni (tanára szerette, ha a diákok ellentmondanak neki), de fontosabb volt számára, hogy a Cseresnyésben talált meg legtöbbet Németh László tanulmányainak gondolataiból. A társadalomból való kivonulás, az alulról kezdeményezett reform, a minőség forradalmára... sorolja, és észreveszi az író személyes életével, sőt a korral való kapcsolatot. 1947 őszén úgy lehetett ezt érteni, hogy sorsunk alakításába nem szólhatunk bele: ki azért nem, mert kívül maradt az uralkodóvá váló párton, ki meg azért nem, mert alávetette magát e párt irányításának. Én azonban akkor még szerettem volna ragaszkodni Cseresnyés Mihály „nazarénus hitéhez”.

A másik jegyzet a Cseresnyés kecskeméti előadásával kapcsolatos. Apám 1970 nyarán Szepezdről azért utazott át Sajkodra Némethékhez, hogy a bemutató részleteit megbeszéljék. Ott volt a rendező, Udvaros Béla is. Németh, apám ajánlására, az előző évben lett a Katona József Társaság tiszteletbeli tagja (Az lenne a feladatom, hogy megokoljam, miért választotta a Katona József Társaság Németh Lászlót tiszteletbeli tagjává. Azt hiszem azonban, az szorulna inkább magyarázatra, mivel érdemelte ki a Katona József Társaság, hogy az író a felkínált lehetőséget elfogadja), s alighanem a tagság velejárója volt a színházi bemutató, amit szintén ő javasolt. Sosem játszottak korábban Kecskeméten Németh Lászlót, és a Cseresnyés sem volt harminc éve színpadon. A sajki látogatás előtti levelében írta: Számomra igen nagy élmény volt a Cseresnyés olvasása, s azért is emlékezetes, mert az Eötvös-kollégiumban Keresztury egyik óráján elemeztem. Épp a bemutató idején, 1970 szeptemberében kezdtem el Budapesten a főiskolát, de szinte minden hétvégén hazavonatoztam (vagy inkább stoppoltam, mert akkoriban az volt a gyorsabb és a biztosabb). Hogy láttam-e az előadást, vagy legalább a tévéfelvételét, nem emlékszem. Apám sosem hivalkodott a róla szóló vagy vele kapcsolatos hírekkel, eseményekkel. Nem könnyű utánozni ebben sem, próbálom persze, aztán sértetten pufogok magamban, ha gyerekeim nincsenek ott a kiállításaimon, és nem olvassák a könyveimet – amelyekről pedig nem is tudhatnak.

Ucónak Németh László egyik lányát, a fizikussá lett Németh Juditot becézték. A szövegben említett rádiós tevékenységéről viszont nem sokat tudok, legfőljebb Fodor Naplóját hívhatom segítségül, az 1948. február 13-i bejegyzésben olvasom: „Elmegyek Darázsékhöz, náluk hallgatom az Eötvös Collegisták (Orosz László, Gyapay, Bornyi, Szász, Ruttkay) hangján a Negyvennyolcas kalendárium című rádióműsort.” Az említett folyóiratok közös tulajdonsága, hogy 1949-ig, a fordulat évéig mind megszűntek. A Kéry

László, majd Kolozsvári Grandpierre Emil szerkesztette *Magyarok*, a Várkonyi Nándor nevével fémjelzett *Sorsunk*, a Galyasi Miklóshoz kötődő *Puszták Népe* és persze a *Válasz*.

Megtalálom a *Magyarokat*, benne egy verseskötény kritikáját: Végh György *Eszter könyve*. Néhány sor megmaradt a fülemben, ahogy apám mondta. „Ha engem nem szeretsz, kit tudsz szeretni?/Kitől lehetne szebb a csók, a bók?/Hajam sötét, szemöldököm merész, hát/mért szeretnéd inkább Lám Leót?/ Hogy ő sápadt, örült és forradalmár?/olyan bolond talán én is vagyok:/még nyáron is hordok téli-kabátot/és kedvenc illatom a láb-szagod. A versben említett Lám Leó név, noha annak tűnhet, nem kitaláció, ő is kollégista volt, görög–latin szakos, majd később Lázár György néven Rákosi Mátyás titkárságának vezetője lett. Úgy alakult, hogy az én egyik első megbízásom is Végh Györggyel kapcsolatos. 1979-ben illusztráltam *Puliszka és Juliska Plömplöm királynál* című mesekönyvét a Móra Kiadó megbízásából. (Színes linómetszetek, dolgoztam vele hetekig.) Alighanem akkortájt idézte föl apám a szerző emlékezetes költeményét, a kötetnyitónak választott *Hajnali szárnyalást*. Szép, poétikus cím, bár a katarzist némileg mérsékli, hogy az első ékezetet lefelejtette a nyomda.

Nagy Micuval laktam egy kétszemélyes szobában. Micu keresztfeléves lett (kihagyott egy félétet szombathelyi drogériájuk ügyének intézése miatt), félévtől a Széchényi Könyvtárban dolgozott. Amiket mesélt, nem keltett bennem különösebb lelkesedést az efféle munka iránt. Tagja voltam egy ifjú irodalomtörténészekből álló társaságnak (Varjas Béla, Tolnai Gábor, Gerézdi Rabán, Szauder Jóska, Klaniczay Tibor, Tarnai Bandi), az ő aprólékosságuk sem vonzott. A tanítás sokkal inkább. (...) A karácsonyi szünetben belátogattam Kecskemétre. Hívtak volt iskolámba. Félig-meddig el is ígérkeztem. Pályázatomban, amelyet a minisztériumban kellett benyújtani, Budapest után Kecskemétet neveztem meg második kívánatos helyként.

Az ötödév utáni nyáron valami ösztöndíjjal Major Jenő és Kicsi Sándor társaságában az Őrségben voltam. Szociográfiai kutatást kellett volna végeznünk, az én feladatom az olvasottság felmérése lett volna. Nem is igen tudtam, hogyan kellene ehhez hozzákezdni. Az ott töltött három vagy négy hét azonban igen kellemesen telt el. Ispánkon volt a szállásunk, egy igen kedves tanítónő fogadott bennünket, s gondoskodott rólunk, ebédre a községi bíróhoz jártunk. Valamit az Őrségből is megismertem, többet a Székelyföldről, Kicsi Sándor elbeszéléseiből. Szombathelyt, Sopront és Győrt érintve utaztam haza, az utóbbi két helyen először jártam életemben, de ott töltött időm rövidege miatt elég keveset láttam. Most jut eszembe, hogy tavasszal több kollégistával együtt Csurgón töltöttünk két napot az ottani gimnázium vendégeként. (Gyapay szervezte az utat.) A véletlen úgy hozta, hogy Fülep Lajossal laktam együtt az igazgatónál. Rám nem tett olyan lenyűgöző hatást, mint Fodor Bandira (Ezer este...), csak szüntelen dohogására emlékszem.

Fülep dohogása nem lehetett teljesen új apámnak, ott volt ugyanis a Nyúl utcai verandán, az újrainduló *Válasz* második összejövételén, amit Sárközi Márta így idéz föl: „...megjelent Farkas Ferenc, aki a Parasztpárt nevére és alighanem a Parasztpárt vezetőinek tudta nélkül megszerezte a lapengedélyt, és Illyés Gyula is, aki már hozta kéziratban az első számhoz írott beharangozót. Felolvasta kéziratát, és még hozzá sem kezdhetett az egybegyűlt írócsoport, hogy érdemben megvitassa a művet, mikor Fülep Lajos eldörögült rettenetes basszushangján, és többórás kiselőadásban felsorolta Illyés írásművének magyartalanságait és fogalmazási, nyelvtani hibáit. Végül dörögve jelentette ki, hogy a *Válasz* célja a magyar nyelv megtisztítása a hasonló elfajult irományoktól. A jelenlévő Eötvös kollégisták, a folyóirat reménybeli »ifjúsága« egymás után sülyedtek a székek és asztalok mögé, röhögni, én a konyhába rohantam, és ott fakadtam bömbölő hahotára”.

Sárközi Márta „Hőskorszak” című összefoglalóját nem csak Fülep miatt citáltam ide, hanem egy meglepő párhuzam okán is. A verandán Farkas Ferenc is ott volt, a Nemzeti Parasztpártot képviselte, amelynek egyik alapítója volt, s ebbéli minőségében alighanem a *Válasz* legfontosabb embere lett, hiszen a háború után papírhoz csak valamely politi-

kai párt vagy állami intézmény papírkontingensének terhére lehetett jutni, s folyóiratot papír nélkül a legkiválóbb szerkesztők és szerzők sem lettek volna képesek csinálni. Úgy adódott, hogy Farkas Ferenc fiával, Farkas Ádámmal, a kiváló szobrászművésszel együtt üldögélünk egy mai folyóirat, a nemrég indult *Országút* szerkesztőbizottságában (igaz, ez az üldögélés a pandémia miatt momentán inkább csak képernyő előtt zajló karanténkonferenciákat jelent), amelynek, hogy a koincidencia még teljesebb legyen, Illyés veje, Kodolányi Gyula is tagja.

Cs.-vel gyakran találkoztunk, Duckóékhoz is elvittem, nagy sikert aratott. Nagyon megnyerő tudott lenni. Ernő bácsihoz szakításunk után is járt. Kapcsolatunk nem volt nyugodt és harmonikus: hol elhidegültünk, hol felmelegedtünk. Ennek ritmusát az ő szeszélye szabta meg.

Ötödéves koromban került be még két olyan gólya, akiket részben ismertem, és akikkel kapcsolatot találtam. Az egyikük Lator Laci, ő a beregszászi gimnáziumban hárommal járt alattam, itt a Collegiumban négyvel, mert közben ki kellett hagynia egy évet, elvitték az oroszok hadifogságba, és meglehetősen kalandos úton tért vissza. Nagyon megörültem neki. A másik Szabadi Sanyi volt, akire azért figyeltem föl, mert ő kecskeméti volt.

A Collegiumban folyó politikai vitáktól távol tartottam magamat. Nem óvatosságból: nem érdekeltek. Nem hiszem, hogy a kommunisták bántottak volna, senkivel közülük nem volt összeütközésem. A nyílt harcra, amikor bizonyára állást foglaltam volna Lator Laci, Szabadi Sanyi s más kizárásra ítélték mellett, már a következő évben került sor, amikor én már Kecskeméten voltam.

(Itt, vagyis újra Kecskeméten folytatjuk...)

Lengyel András

Érintkezés és áramlás

Network-elemzés II.

B-BT-nak

A dedikáló aktusokból kirajzolódó network „kemény” szociológiai szerkezete (vö. Network-elemzés I.) érdemi információ, de az így kirajzolódó társadalmi képlet túlzottan „egyszerű”. Az például, hogy a dedikáló mely etnikai/származási csoportokkal érintkezett, s ezeknek a csoportoknak az érintett tagjai a nagy munkamegosztási rendszerben (s következőképpen a társadalmi hierarchiában) hol helyezkedtek el, fontos, de egyéb életrajzi stb. adatok ismeretében már nem igazán meglepő. Inkább megerősítő evidencia, semmint megvilágosító „új” fölismerés. Még akkor is így van ez, ha a dedikációs network finomít és árnyal a képen, s főleg mindent konkrétabbá tesz. Igazolja az intuitív sejtéseket, s mindezt kontextusba is helyezi.

A network azonban nem statikus valami, hanem mozgásban lévő, közvetítő kapcsolatháló. Olyan hálózat, amely a személyes érintkezés bázisán médiumként működik, amelyen sok minden keresztül megy. Eljut a dedikálótól a címzettig. (És többnyire visszafelé is működik e folyamat). Mi megy keresztül ezen a médiumon? Mindenekelőtt (de korántsem kizárólagosan!) maga a dedikátum-hordozó könyv. A dedikált könyv tartalma érintkezésbe kerül a címzettel, aki elolvassa a könyvet, vagy legalábbis belelapoz, ízlelgeti. Ez az összefüggés a hagyományos filológia számára is evidens (a „hatástörténeti” szöveg-filológia erre épül, kimutatja például, hogy x verse „hat” y-ra). Az ilyesféle közvetlen, s viszonylag jól megfogható, azonosítható, leírható „hatásoknál” azonban van egy rejtettebb, lappangó hatás is, amely a kapcsolathálón keresztül jut érvényre. S ez – a hagyományos filológiai várakozással szemben – sokkal fontosabb, mint az úgynevezett „közvetlen”, két mű között fölfedezhető hatás, az intertextualitás. A dedikátum ugyanis, amely a könyvtest révén ránk maradt és érzékelhetővé tesz egy személyközi viszonyt, lényegéből adódóan mindig két szociokulturális pozíció szimbolikus viszonyát fedi föl. Vagy úgy is fogalmazhatunk, kapcsolatot teremt két szociokulturális pozíció között. Két ilyen pozíció pedig mindig az egymás közötti látens információáramlás helyzetében van. Viszonyuk, mondhatnánk, kvantum-természetű. Közvetlen újabb interakció nélkül is kommunikál egymással. A két rokon, de mégis különböző pozíció jelt ad magáról, s ezt a jelet a másik – a tudatosság valamilyen fokán – veszi is. Van valamilyen, a dedikáló gesztus által is erősített viszonya, képe a másik pozícióról. (Nota bene: ez jóval több és lényege szerint más, mint a személyes szimpátia, érdek alapú számítás vagy kényszer viszonya; itt, két személy közt, a társadalom kommunikál önmagáról. A vevő, a társadalmat veszi, fogadja magába.)

Ez a dedikációs kapcsolathálón keresztül fölmérhető jelforgalom meglehetősen összetett, sok elemű folyamat. Egyik szintjét könnyebben, a másik szintjét nehezebben lehet megragadni, de ez a nehezebben megragadható és leírható szint is létezik. Mivel e jel-folyamatnak több, valamilyen mértékben elkülöníthető (s így külön is elemezhető) szintje van, érdemes ezeket külön-külön áttekinteni.

*

Vegyünk egy egyszerű, sima esetet. Ha azt olvassuk a *Meredek út* (1938) egyik példányában, hogy: „*Béának régi barátsággal és szeretettel Miklós*” – akkor ez, látszólag, nagyon alacsony információértékű dedikátum. A szűkszavúság azonban, mint oly sok más esetben is, itt is valójában csak retorikai inverzió: nem a semmitmondás gesztusa, hanem éppen a bizalmas, meghitt viszony fejeződik ki benne. Radnóti itt Reitzer Béának, a „Művkoll” (azaz a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma) volt titkárának, régi „klikktársának” ajánlja könyvét. Aki tudja, ki volt Reitzer, s mi volt a „Művkoll”, az tudja, itt az értelmiségi ifjúság egyik fontos orientációalakító csoportjának két, zsidó származású, de bonyolult identitásképletű tagja kapcsolódik (ismét) össze, már a csoport formális fölbomlása után, akkor, amikor a csoport egyik része, a budapesti különlét idején is tovább ápolja a régi összetartozást, fönttartja a diákkorban kialakult szolidaritást. Reitzer jogvégzett, széles körűen művelt szociológus volt, egy illúzióktól sem mentes, „balos” pedagógiai könyvvel a háta mögött, s néhány fontos szociológiai tanulmánnyal a tarsolyában, akinek – s ez sem lényegtelen – legjobb barátja Bibó István és Erdei Ferenc (két kivételesen tehetséges nemzsidó intellektus) volt, ám nexusai zöme a származási közösséghez kapcsolódott. Jósándékú, „progresszív” értelmiségi volt, tele – nem érthetetlen – szorongásokkal, orientációs bizonytalanságokkal, asszimilációs és disszimilációs ingadozásokkal. Aki úgynevezett egyéves önkéntessége idején büszkén viselte tűzértiszti uniformisát, s olyanokkal barátkozott össze, mint a vele együtt szolgáló Pálffy-Oesterreich György, de meg kellett tapasztalnia a kirekesztettség élményét is (utóbb például ő is munkaszolgálatos lett), s a harmincas évek közepétől-végétől megélni kült érdeklődése a zsidó hagyományok iránt. Könyvtárában megszaporodtak a zsidó tárgyú vagy/és cionista könyvek, füzetek – az antiszemita Kovács Alajos statisztikai kiadványától a Tóra-értelmezéseken át, mondjuk, Buber esszéiig. Tudjuk, már Pesten élve is, mindvégig összejárt a Radnóti házaspárral. Radnóti számára Reitzer pusztá léte is az asszimilációs hajlandóságú, frusztrált zsidóság tapasztalatának egyik közvetítője lehetett, s kifejezte e tapasztalat belső, már részben verbalizált feszültségeit is. (Maga a kapcsolat, szó szerint, a síron túlig tartott. Reitzer személyes networkje tette ugyanis lehetővé, hogy a mind Reitzer, mind Radnóti iránt „elkötelezett” Ortutay Gyula, Reitzer régi barátjának, az immár „katpolos” Pálffy tábornoknak segítségével kinyomoztathatta meggyilkolt barátai sorsát, s így eljuthatott Abdára is. Azaz a „Bori notesz”-ig. A notesz irodalomtörténeti jelentősége pedig ma már alig becsülhető túl.)

De kérdés: a „jelvevő” Radnóti számára ténylegesen mit közvetített ez a – Reitzer Béla nevével jelölhető – network-pozíció? Sok mindent. Közvetlenül és közvetve, manifeszt és implicit formában egyaránt. A kapcsolatháló e pozíciójának elemzése éppen ezt az összetett közvetítési folyamatot kell hogy föltárja.

*

Az általánosítás szintjén azt mondhatjuk, két network-pozíció közötti érintkezésnek mindig van egy „életrajzi”-eseménytörténeti váza. A két szereplő találkozik, együtt cselekszik vagy legalábbis kommunikál (beszélget, levelet ír, telefonál, üzen stb.). Ez az eseménytörténeti váz a hagyományos, „pozitivistá” filológia eszközeivel is jól rekonstruálható. A részletesség „csupán” forrásadottság kérdése. Két véglet viszonylag jól leírható: a gyakori, rendszeres találkozás (összejárás, együttcselekvés) az „erős” kapcsolat jele, a ritka, esetleges találkozás a „gyöngye” kapcsolat tünete. A modern korban számottevő jelzés lehet a kommunikáció (levelezés, telefon, stb.) gyakorisága, illetve esetlegessége is. Vannak esetek, amikor az érintkezés súlypontja a személyes találkozásokról a közvetett, mediális kommunikációra helyeződik át. Az ilyen, mondjuk így, „levélkapcsolat” (ma: akár ímélinkapcsolat) kettős természetű: hiányzik belőle/mögüle a személyes, metakommunikációval is kísért kontaktus élménye (ennyiben tehát „gyöngye” kötés), ugyanakkor

rendszeressége és gyakorisága révén, „erős” információtartalma lehet. Ez utóbbi a két véglet (erős illetve gyöngye között) mint „egydimenziós” – verbális – kötés írható le. Ez a „váz” a maga szikár adatszerűségében, mondhatnánk fenomenológiai tisztaságában, szociológiailag erős és jól értelmezhető jelzés.

Ez a váz azonban csakugyan váz, nem helyettesítheti a „tartalmi” elemzést.

Az ilyen váz körül ugyanis kirajzolódik legalább három jól elkülöníthető, leírható és értelmezhető dimenzió, amely a két network-pozíció közötti közvetítés három rétegét mutatja meg. Ez a három réteg a következő: (1) Az érintkezés érzelmi/mentális dimenziója; (2) az érintkezés elsődleges kommunikatív tartalma, és (3) az érintkezés közvetítette szimbolikus reprezentációk sorozata.

(1) Az első réteg az érzelmi/mentális dimenzió evidens összefüggésnek látszik: akinek könyvet ajánlok, vagy akitől dedikációt kapok, azzal „jóban vagyok”. Ez, felületes megközelítésben, csakugyan így is van. Ellenségeinknek ritkán ajánlunk könyvet (bár ilyen is előfordul, József Attila például megette ezt Pintér Jenővel és Németh Lászlóval is!); az ajánlás általában az összetartozás megerősítő gesztusa. Azoknak szól, akiket tisztelünk vagy/és szeretünk. Ennek a magatartásnak azonban önmagában is több rétege van: a) a baráti érzelmek kifejezése és megerősítése; b) az elvi összetartozás kifejezése; c) a másiknak mintaként való elismerése; d) a szövetségkeresés, stb. Általában az együvé tartozás szimbolikus, ám egyben mégis gyakorlatias gesztusa, vagy a már létező csoporthoz tartozás kifejezése és megerősítése, vagy egy ilyen potenciális csoport építésének gesztusa. De mindenképpen affirmatív, kapcsolaterősítő gesztus. Célszerű azonban elkülöníteni e folyamatok eltérő szociológiai tartalmát (például barátság, fegyverbarátság, azaz szövetség) vagy a csoporton belüli hierarchiába való betagozódás igényét. Utóbbi különösen fontos, mert egy szociometriai viszonyt képez le. (Amikor, Kosztolányi javaslatára József Attila „hódolat-tal” ajánlotta egyik versét Babitsnak, akkor ez a feszültséggel teli, de szociológiailag is jól értelmezhető viszony fejeződött ki a fiatalabbik költő kényszerű gesztusában.) Az ajánlás az irodalmi hierarchia elismerését, a dominancia elfogadását is jelezheti. (A fordítottja ritkább, de előfordul: a „mester”, mintegy befogadja a követőt, például a tanítványt.) Mindez az informális csoportképződés mentális kísérőjelensége és egyben eszköze is.

Mondhatnánk, csoportszociológia – ajánlásokban elbeszélve.

(2) Az elsődleges kommunikáció verbális tartalmai. Elvileg és látszólag ez a hozadék parttalan. A kommunikátum két network-pozíció között, vélhetnénk, bármi lehet. Ez azonban illuzórikus föltevés. A tartalomszolgáltatást a két network-pozíció viszonya eleve behatárolja. Egy-egy pozíción belül a világ percepciója mindig meghatározott módon és tartalommal történik, és csak e percepciók eredményeit lehet közvetíteni a másikhoz. Ez mindenkor csoport- és státuszspecifikus ismereteket jelent. Az egyén személyes kvalitása ugyan gazdagítja és finomítja a csoportra jellemző közös tudást, de a csoporthoz tartozás ereje limitálja a közös tudás egyéni karakterét. Az érdekes itt éppen a közös tapasztalat – s a közös tudástól való egyéni eltérés távolsága. S természetesen a másik network-pozíció karaktere is behatárolja a lehetséges kommunikátumot. A mindenkori címzett vélelmezett (kikövetkeztetett) elváráshorizontja behatárolja a neki szóló üzenet lehetséges „tartalmait”. Vannak közösen preferált témák és tartalmak, s vannak közösen ignorált témák is. Mindkét pozícióban tudjuk, kit és miért kell dicsérni, s kit és miért illik szidni. Az e közös preferenciáktól való alkalmi érdemi eltérésnek mindig külön jelentése és szerepe van. S mindig vannak domináns beszéd tárgy is – ezek szerepe a viszony megerősítése, ápolása.

E tartalmak rekonstruálásának lehetnek közvetlen forrásai (például a levelek), s lehetnek közvetett, másodlagos forrásai (például mások egyidejű vonatkozó híradásai, másodlagos lejegyzésekben, stb.). A lényeg ezeknek a forrásoknak a speciális „faggatása”, idevágó hozadékuk fölismerése. Mértékkel az utólagos, retrospektív források információi

is hasznosíthatók. Az elemzés nézőpontjának világos meghatározása azonban mindegyik forrástípus esetében perdöntő.

(3) A network-pozíciók közötti közvetítés legfontosabb, ám leginkább újszerű megközelítést igénylő rétege kétségkívül a harmadik: a szimbolikus reprezentációk sorozata. Az ilyen reprezentációk is a személyesből indulnak ki, de egy magasabb, személyek fölötti szféra körébe tartoznak. A világ percepciójának csoportspecifikus leképezése mindig közös teljesítmény. Ez már nem az egyéni-esetleget mutatja, hanem azt, ami az egyéni percepciókból, egy-egy csoport keretein belül, a csoport nem föltétlenül tudatosult érdekei mentén közös nevezőre helyeződik. Nyelvi anyagról van szó, a történeti-szociológiai helyzet és a szimbólumalkotó nyelvi képzelet közös projekciójáról, érdek-, helyzet- és vágy történetileg lehetséges kivetítéséről. Fogalmak, sztereotípiák és elbeszélések szövédékeről, amelyben tudatos intellektuális erőfeszítés és öntudatlan, irracionális késztetések ideiglenes képzeleti egyensúlya jön létre, a megszilárdulás és a fölbomlás határhelyzetében. Az ilyen szimbolikus reprezentáció leképezi a történeti „valóságot”, állást foglal az erők konfliktusában és orientál. Van egy manifeszt és egy látens, lappangó jelentése, s a kettő olykor széttart, olykor összerendeződik, de bizonyos feszültség közöttük mindig fennmarad.

Ez a szimbolikus reprezentáció, természetéből adódóan, a nyelv történeti-kognitív elemzésével tárható föl. Ebben van nehézsége, s ebben rejlik történeti hozadéka is.

Praktikus szempontból megkülönböztethetünk egyszerű és összetett reprezentációkat (noha természetesen az „egyszerű” sem olyan nagyon egyszerű fejlemény). Az „egyszerű” a szó szintjén megjelenő elemi forma, a nyelvtörténet tanulsága szerint a szavak végső soron valamiképpen mind e kategóriába tartoznak, s tudattalan lélektani projekciók eredményei (legfőleg ez a természetük mára többé-kevésbé elhomályosodott). Itt, elemzési segédeszközként hivatkozhatunk Thass-Thienemann Tivadar immár magyarul is olvasható művére, *A nyelv interpretációja* című könyvére. Az összetett reprezentációk a szó szintjén keletkező formák speciális szövédékei, bonyolultan strukturált alakzatgyüttesei. Költészet voltaképpen az ilyen reprezentációk fölfejtése nélkül nem érthető meg. S az adekvát versértés kognitív előfeltétele éppen ezeknek a szimbolikus reprezentációknak és a bennük testet öltő jelentésrétegeknek a fölismerése.

*

Egy ilyen szimbolikus reprezentációt érdemes közelebbről is szemügyre venni.

József Attila egyik nevezetes, kiemelkedően fontos verse, az *Eszmélet*, amelynek értelmezéséről cikkek, sőt könyvek sora szól. Ennek XII. darabjában van egy szempontunkból is fontos motívum: a sötétben elsuhanó vonat ablakaiban fölvillanó „fúlkefény”. Ezek a gyorsan fölvillanó, majd mindjárt a sötétségbe visszahulló fényvillanások kétségtelenül a vasút mellett lakó, a közlekedő vonatokat megfigyelő költő autopsziás tapasztalatai – látta, amit leírt, amit versbe emelt. De erre a vizuális percepcióra, és saját észlelése értelmezésére már előzetesen, mondhatnánk történetileg kondicionált volt; személyes tapasztalata is a fényvel és sötéttel kapcsolatos szimbolikus reprezentációk sorába illeszkedik bele. Egy hosszan alakuló szimbólumalkotó projekció húzódik meg mögötte. A nyelvtörténet tanulsága szerint önmagunknak a sötétségből kiváló fényvel való azonosítása ősi képzet, ősi nyelvalkotó lélektani projekció. Ez a fényvel való azonosítás az alapja sok mitológiai történetnek, s később kulturális, sőt politikai metaforák alapja is lett. Ez munkál a nyelvben, amikor például a „felvilágosodásról”, vagy éppen a „fény századáról” beszélünk. De ez, illetve ennek inverze érhető tetten akkor is, amikor – nyilvánvalóan tendenciózusan, ám nem minden alap nélkül – „sötét középkorról” esik szó. A szimbolikus reprezentáció tárgyát alkotó, metaforaképző szerepű fény spirituális gesztusokban is tetten érhető – gondoljunk csak a halottainkért gyújtott temetői mécsesek lángjára. A fény és a sötét ott

is mint összetartozó mentális tapasztalat két oldala, élet és halál szimbóluma jelenik meg. A fény képzet- és gondolkodástörténete adatok tömegét hozná fölszínre, a fényben és a sötétben nagyon ősi és nagyon mély emberi tapasztalat nyelvi projekciója zajlik – mind a mai napig. József Attila képzeletének újdonsága, költői truvája az, hogy a vonatablakok megjelenítésével ezt a fényt megsokszorozza, pillanatnyivá teszi (hiszen mindjárt el is tűnik e fény sorozat a sötétben), ugyanakkor mindegyikkel azonosítja is magát. („én állok minden fülkefényben”). A gyorsan föl- és eltűnő látvány és a föl villanó pillanatnyi fényekkel való azonosulás pedig a kontempláció lehetőségét és igényét szüli meg. A tűnődés helyzetét és alkalmát. Nem minősít, „csak” belemélyed a látvány értelmezésébe; maga a leírás is a szimbolikus percepció része lesz, és egy újabb reprezentáció születik vele meg.

Vegyük észre, a fülkefény tematizálása nagyon hosszú és összetett közvetítési folyamat eredménye. E folyamat filológiai szétszalazása, a versalkotó személyes projekció „logikájának” megértése az irodalomértelmezés olyan feladata, amely elodázható ugyan, de végleg és teljesen meg nem kerülhető. Lelkem közvagyom – mondhatta joggal a költő.

*

A szimbolikus reprezentáció megszületéséhez vezető közvetítési folyamatot olykor viszonylag jól föl lehet deríteni. Ha József Attila leírja például azt (versben és kötet címben is!), hogy: „*Döntsd a tőkét*”, akkor erről a szókapcsolatról ma már sok mindent el tudunk mondani. A kognitív folyamat (s eredménye), elég jól megközelíthető, föltárható.

Mindenekelőtt: a frazéma manifeszt jelentése kettős. Egyszerre jelenti a fát kitermelő favágó munkáját, aki a tőkét, azaz a fa meghatározott részét is fejszéjével illeti, és a gazdasági és politikai értelemben használt tőkevagyon politikai fölszámolóját, „megdöntőjét”. A vers (s maga a versalkotó személyes intenciója is) mindkét jelentést játékba hozza, de nem önkényesen. A szimbolikus reprezentációban, a nyelv logikája és a szóalkotó projekció lélektana együtt, egymást erősítve működik. Még akkor is így van ez, ha a kommunikátum egésze nyilvánvalóvá teszi, hogy a szimbolikus – politikai – jelentés a szándékolt és a domináns.

S itt a politikai jelentés föltárása közben viszonylag jól megragadható a nyelvi szimbolikus közvetítések sorozata. Az egész reprezentáció háttérében a tőke logikát érvényesítő kapitalizmus, mint gazdasági és politikai rendszer áll. Hogy e megközelítésen belül is a tőkére, mint olyanra helyeződik a hangsúly, az a tizenkilencedik század gondolkodástörténetének alighanem legnagyobb hatású kritikai művére, a Marx alkotta *Das Kapital*nak hatástörténetére vezethető vissza. Marx tőkekritikája nemcsak átalakította az eurázsiai gondolkodástörténetet, nem csak politikai mozgalmakat és pártokat generált, de a gazdaságtól és a politikától távolabbi tudásformákat is jelentősen befolyásolta. A mű számos kiadásban és számos nyelven megjelent, így magyarul is. Költőnknek meg is volt a Gúth Antal fordította magyar edíció, méghozzá a jelek szerint a kiadó (Julius Fischer Verlag) magyar vezetőjének, Gömöri Gyulának ajándékaként. E fordítást József Attila nem csak olvasta, de – saját kezű bejegyzéseinek tanúsága szerint – a fordítást korrigálta, javította. Gömöri Gyula József Attila networkjének egyik „eleme” volt, költőnk gyakorlatát ismerve valószínűsíthető, hogy Bécsben ő is adott ajánlással „ékes” példányt verseinek kötetéből a kiadónak. (A példány, sajnos, jelenleg lappang.) József Attila marxista tájékozottságáról közvetlen és közvetett adatokból viszonylag sok minden mégis tudható, az úgynevezett Schönstein-füzetekről recenziót is írt. Elméletalkalmazói gyakorlatának pedig sok írásos dokumentuma is van. Szempontunkból, a személyes network közvetítő szerepére vonatkozóan azonban ezeknél érdekesebb az „orvos”, Danzinger Ferenc, aki marxista politikai irodalommal látta el a költőt, s aki nem is véletlenül – legalább két dedikált József Attila-kötet megajándékozottja volt. A harmincas évek elején, néhány évig, nagyon szoros kap-

csolatban álltak; „erős kötésről” volt szó. Más megközelítésben érdekes e folyamat megértése szempontjából egy másik network-tag, a költőtárs Illyés Gyula is. Ekkoriban ő is „marxizált”, s nagyon bonyolult – ambivalens – viszony fűzte őket egymáshoz. Kölcsönös méltánylás és (utóbb) konfliktusokba is átcsapó rivalizálás egyaránt jellemezte viszonyukat. József Attila számára, bár ma már tudjuk, ő volt a nagyobb, jelentősebb alkotó, fontos volt ez a viszony: Illyésben a tehetséges, s ugyanakkor sikeres alkotót látta, „aki tudta kezelni karrierjét”. Ez a komplikált, de erős érzelmi kíséretű kapcsolat fölértékeli jelen összefüggésben azt a tényt, hogy közös, játékos- pózoló fotósorozat készült róluk, amint éppen „döntik a tőkét”. A fotók a fára emelt fejszét (azaz az imitált tőkedöntést) és a fára fölrakott Döntsd a tőkét-kötetet egyaránt s egyszerre mutatják. Ez legalább két dologról árulkodik: a „tőkedöntőgetős” szimbolikus reprezentáció kettős jelentésének ismeretéről, tudatos fölhasználásáról – s az együttműködést immitáló szerepjáték kölcsönös szimbolikus, mert fotón meg is örökített vállalásáról. A gesztusközösségről.

Mindhárom network-pozíció (Gömöri, Danzinger, Illyés) közvetített valami lényegest az adott szimbolikus reprezentáció megszületéséhez és jelentéséhez. Újra, s konkrét esetben is aláhúzva a tényt, hogy minden ilyen reprezentáció bizonyos mértékig kollektív teljesítmény.

Maga a költő tisztában is volt vers- és kötetcímének, mint szimbolikus reprezentációnak a szerepével. Könyvéből jó néhány példányt ismerünk, amely nyíltan utal erre: Döntsd! – olvashatjuk az ajánlásokban is a szerzői utasítást.

*

Az áramlás során kialakuló/közvetítendő szimbolikus reprezentációk jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Nem árt tehát, ha még egy, újabb konkrét példán keresztül is közelítünk mibenlétének és szerepének megértéséhez.

Van Radnótinak egy sok szempontból fontos verse, a *Sem emlék, sem varázslat*. E vers hangütése, magatartáskifejező letisztultsága, összegző jellege határhelyzetben mutatja a költői beállítódást: összegzi az addigi „Radnótit”, s utat nyit a „kései” nagy verseknek. Ennek, egyebek közt, van egy fontos részlete, amely – önértéken túl – demonstrációként is megérdemli figyelmünket. „Szabad szerettem volna lenni mindig, s örök kísérték végig az úton.” Helyzet- és létösszegző szimbolikus reprezentáció ez, döntő jelentőségű önmeghatározás. A dichotomikus szerkesztés tiszta képletet eredményez: szabadságvágy és a rabság realitása nem csak a vágy és a realitás ellentétét emeli ki, nem csak a vágy univerzális – pozitív – perspektíváját jelöli ki, de ellenpólusát, az „örök” jelenlétét is rögzíti. Az örök, akik itt kimetszik az én-t a szabadság lehetőségéből, már nem fenyegető potencialitást képviselnek, hanem konkrét, itt s most megmutatkozó szabadságdeficitet. A szabadsághiány itt már a szabadság ellenpólusaként tárgyiasul: ezek az örök már működésben vannak. Radnóti életrajzának eseménytörténete a szabadságvágy történeteként is elbeszélhető. Diákkori extravaganciái éppúgy idetartoznak, mint a „növelő közösségbe”, a művészeti kollégiumba való bekapcsolódása – s olyan barátságai, mint a már említett Reitzer Bélával való tartós érintkezés is, ennek a szabadságvágnak a meg- és kiélési lehetősége volt. Reitzer s a többiek barátsága is ezt a vágyat affirmálta. A Reitzer nevével jelezhető network-pozíció tehát ennek az igénynek és tapasztalatnak a személyi közvetítőjeként és megerősítőjeként is számontartható. Azaz szabadságvágya nem valami egyéni szeszély vagy „deviancia” volt, hanem mint igény és törekvés is közös, szociológiai realitás. Radnóti vágya, legalább egy közösségben, visszaigazolódott, a „normalitás” jegyeit mutatta – ezért szilárdulhatott és maradhatott meg. „Jó” korokban ez a vágy kimondatlanul is természetes, rossz, szabadsághiányos korokban viszont (s többnyire az emberi történelem korszakai ilyen szabadsághiányosak) maga az igény is megőrzendő, fönntartandó

mentális feladat: teljesítmény. Nem árt, ha vannak hozzá társak. S ahogy a szabadságvágy is közvetítendő (s affirmálandó) mentális tartalom, úgy az ellenpólus, a rabság realitása, illetve fölismerése is közös tapasztalat, amelyet a társak (is) közvetítenek. A rabság izolált, egyéni tudata önmagában még akár egyéni patológiás fejlemény is lehetne. Valami mentális betegség tünete; kóroktani szimptóma. De ha az úton menetelőket örök kísérik és felügyelik, s ez is, legalább egy kisebb vagy nagyobb csoport közös tapasztalataként közvetítődik, ez az összefüggés is a szociológiai érvényesség státuszába emelkedik. Közös élmény lesz. A „nagy” társadalom még figyelmen kívül hagyhatja vagy éppen le is tagadhatja ezt a fejleményt, a közösség azonban, amelyhez az én tartozik, már jelzi és valamilyen módon kifejezi ezt a tapasztalatot. Átéli és – ami különösen fontos! – verbalizálja és kommunikálja ezt a tapasztalatot. A tüzértiszti uniformisából „kivetkőztetett”, megkülönböztető jelzésekkel stigmatizált munkaszolgálatos, aki magyarnak tudta magát, de zsidónak nyilvánították és bélyegezték, ezt valamiféleképpen ki is fejezte. Amikor pedig a front poklában, a betegekre rágyújtott barakk-kórházban elpusztult, sorsa – amit persze csak kikövetkeztetni tudtak a kortársak – minden szónál beszédesebben kommunikálta a szabadságtól való megfosztottságot. (Természetesen az a tapasztalat, amit itt Reitzer Béla példájával jeleztünk, jóval több volt mint egyéni tapasztalat; e sorsban sok társa volt.)

Nem kétséges, a Sem emlék, sem varázslat Radnóti költői teljesítménye révén az, ami. De amit „kommunikál”, az kollektív tapasztalatok és tartalmak összesűritése és kifejezése. Ezért lehet a vers több mint esetleges magándokumentum.

*

A hálózat kutatás egyik nagyon fontos gyakorlati kérdése az, minden network-pozíció azonos szerepkörű-e? A tapasztalat az, hogy nem, hogy többféle szerepkör létezik. Egy-egy network-pozíció szerepe nem annyi, hogy megkap egy információt és azt továbbadja. Maga a közvetítés bonyolult feladat. Akár a Julis néni „pletykál” a kispadon, akár egy irodalmi autoritás mond valami „bölcset”, akár a Führer intézi szövegét a „Volkshoz” (s így tovább), minden network-pozíciónak megvan a saját közvetítési lehetősége és szerepe, amely elkülöníti más network-pozícióktól, vagy éppen rokonítja azokkal. Itt nem pusztán arról van szó, hogy minden verbális kommunikátumnak megvan a saját idiómája, a nyelv nyelvekre hasad szét (vö. Thienemann), hanem egy szociológiai helyzetről is, e helyzet speciális logikájáról. A network tagjai helyzetük, alkatuk és sok más körülmény együttes hatásaként nagyon különböző közvetítői potenciállal rendelkeznek. Vannak például úgynevezett „kapuőr” szerepkörű pozíciók, amelyek az átlagosnál nagyobb mértékben képesek begyűjteni, szelektálni és integrálni az információkat, s egyben a közvetítést, a továbbáramoltatást is széles körben, célirányosan, az átvevői hajlandóságokat fölismerve és azokkal számolva, hatékonyan végzik. Ez a szerepkör nem pusztán mennyiségi növekedést eredményez, nem csak megsokszorozza a terjedést, de hatékonyabbá is teszi azt. A „kapuőr” ugyanis tudja, vagy „érzi”, hogy mit, kinek és hogyan kell továbbítani. Ugyanaz az információ ugyanis egyeseknél gyakorlatilag hatástalan, mivel süket fülekre talál, azaz a fölhasználás és a továbbadás blokkolódik, mások számára viszont valóságos szerepű az így kapott információ. Az átvevő eminens érdeke, hogy átvegye, hasznosítsa és továbbadja azt. Hogy fölérősítse, kiterjessze a közvetítést. Ez a szelektív közvetítés a „kapuőr” hatékonyságának titka, s pozíciója ezért jóval több, mint egy átlagos network-pozícióé.

Ilyen – már személyfölöttivé váló, intézményesülő – network-pozíció például a jó szerkesztő, aki az általa összerakott médiatartalom révén folyamatokat tud generálni, illetve más folyamatokat lassítani. Szerepe elsődleges értelmezésben „csak” kvalitásérzéknek látszik (vö. „minden jó írás ugyanolyan mennyiségű rosszat szorít ki a lapból”), de emellett

ilyenkor más is történik. Bizonyos preferenciák igazolása és fölerősítése (affirmálása), és bizonyos lehetőségek viszonylagos vagy teljes blokkolása. Azaz meghatározott jellegű és irányú közvetítés realizálódik, válik potenciálisból valóságossá. (Ilyen szerkesztők – intézményesített „kapuőrök” – voltak például a magyar irodalomban Osvát Ernő, a *Nyugat* szerkesztője, Gaál Gábor, a *Korunk* szerkesztője vagy Ilia Mihály, a *Tiszatáj* hajdani szerkesztője, akinek teljesítménye egyébként azért is különlegesnek tekinthető, mert a laptól eltávolítva, továbbra is egyszemélyes intézményként tudott működni.)

Egy-egy kapcsolathálóban több – kiteljesedett vagy részleges – „kapuőr-pozíció” is lehetséges. Ezek összhangja vagy feszültsége maga is a közvetítés hatékonyságát befolyásolja, motiválja. (Nota bene: az egészségügyben ilyen „kapuőr” volt például a kézműsást „föltaláló” Semmelweis Ignác is. Kollégái őt diszkreditáló igyekezete természetesen ugyancsak a közvetítést befolyásoló szerepű volt.)

A közvetítés gyorsaságának és hatékonyságának vannak a networkben rejlő, inherens okai (például a network-pozíciók jellege és szerepe), de vannak külső, mondhatnánk kontextuális okai is.

A külső, történeti kontextus messzemenően meghatározza a networkön belüli közvetítés tartalmát, lehetséges módjait, kifejeződésének közös „tapasztalatként” vagy éppen „szimbolikus reprezentációként” való megszilárdulását, azaz magát a közvetítést, mint olyant. A döntő, ami minden továbbit meghatároz, a szociokulturális tér tagoltsága, amely az egyes csoportok laza elkülönülésétől az enyhébb vagy szigorúbb szegregáltságig terjedően szétbontja a társadalom szövetét, s részben érintkezési hiátusokat hoz létre (amelyek blokkolják az információ arravaló terjedését), részben pedig egyes csoportokon belül összesűríti az információk áramlását. Ez a széttagolódás a termelés adott módjának és a politikai relációknak a kényszerítő logikáját is leképezi, és így voltaképpen csak hatalmi-lag integrált érintkezési viszonyokról lehet beszélni. A hatalmi integráció pedig, miközben igyekszik egybe tartani a homogén entitásként nem létező „társadalmat” (a „magyar nemzet” ideológemája például, tudjuk, mindig a társadalomnak csak egy-egy szegmensét fedte le), a széttagoltságot rögzíti. Egyetlen érintkezési viszony így gyakorlatilag nem is, vagy csak nagyon viszonylagos formában létezik. Egyetlen, egységes kapcsolatháló nem fedheti le ezt a tagolt szociokulturális teret. Pontosabban: a nyelv, a „vírusok” és a hatalom logikája fönntart ugyan egy inkább látens, mint valóságos egységet, de ez, mint az öntőforma, csak negatívban mutatja meg az egységet. Az alávetettség (és a fertőzés) formája ez.

Az érintkezési viszonyokat egyetlen egészként átfogó kapcsolatháló híján a társadalmon belüli közvetítés voltaképpen csak egymástól elkülönülő rivális kapcsolathálók zárt rendszerében történik. Az ezeket a networköket virtuálisan, valahogy, mégiscsak összekötő metahálózat így egy egészen speciális közvetítési rendszert igényel: a hatalmi gépezet intézményeit és szereplőit (például anyakönyvvezetőket, adóhivatalnokokat, az erőszak-szervezetek tagjait, pénzintézet „adminisztrátorokat”, prostituáltakat, s így tovább). Ők közvetítik a biológiai és társadalmi epidémiákat, az „egység” fönntartása és a fertőzés terjesztése e szerep kettős természetéhez, lényegéhez tartozik.

Mіндеz a kultúra viszonyaira lefordítva: vannak állagvédő „konzervatívok”, „népiek” és „urbánusok” (és sok, hozzájuk képest is marginális alakzat), s így tovább. A fősorolás hosszan folytatható. De egyetlen átfogó érintkezési és közvetítési kapcsolathálózat a kultúra övezetén belül nincs. Ami ezeket mégis valahogyan összekapcsolja, az a hatalom logikájának proteuszi változatosságú érvényesülése. A kultúrát is tehát egy kultúrán kívüli entitás ereje tartja egybe. (A nyelv, amely általános közvetítőnek látszik, valójában csak ezt a tagoltságot és ezt az érdekviszonyt képezi le.)

Mіндеz az érintkezési és közvetítési viszonyok komplikált, csak nehezen áttekinthető és még nehezebben leírható alakzatait tartja fön.

A hatalom fraktálja azonban mindegyikben kimutatható.

*

A dedikációs network közvetítő médiumként való vizsgálata tehát sok tanulsággal járhat, de jelenleg, amikor a dedikációk rendezett adatbázisa még nem létezik, amikor csak részadatbázisok vannak, e megközelítésnek komoly korlátaival kell számolnunk. Az egyik behatároló tény kétségtelenül az, hogy a dedikációs network nem fed le minden releváns érintkezést. Egy-egy író tényleges „kontaktjai” szélesebb körűek és több eleműek, mennyiségileg nagyobbak, mint ami az ajánlások alapján megfogható. Így a rejtve maradó kontaktszemélyek vizsgálata kiesik az elemzés szemhatárából, s ez veszteség. Bizonyos közvetítések így föltáratlanok maradnak. Ennél is nagyobb deficitet eredményez az, hogy a jelenleg folyó gyűjtőmunka igazában csak két közelítést végez el: az egy író által írott ajánlásokat gyűjti össze (például a Radnótiét vagy a József Attiláét), vagy az egyetlen író könyvtárában megmaradt, azaz neki szóló ajánlásokat méri föl. Mindez azonban önmagában kevés. Az irodalmi életet nem ennyi, hanem jóval több network hálózza be. A releváns írók kapcsolathálói pedig át meg átszövik egymást, egy-egy network számos más networkkal kapcsolódik össze, s ezek együtt alkotják azt a kapcsolathálót (valójában: metahálózatot), amely már lefedi az érintkezések viszonylag teljes körét, s föltárja a releváns közvetítések valóságos hálózatát. Ilyen egységes adatbázis megteremtése persze nagy munka, de sem elvileg, sem gyakorlatilag nem kivitelezhetetlen. Megfelelő ráfordítással elérhető. Csak akarni és dolgozni kell érte.

Az adatbázis szisztematikus elemzése az irodalom, általában a kultúra szerveződésének olyan összefüggéseit hozhatja fölszínre, amelyekről jelenleg csak homályos sejtéseink lehetnek.

Már csak ezért is érdemes ilyesmivel foglalkozni.

Ferencz-Fehér Dorottya

Az embertelen megragadására tett kísérlet

Széljegyzetek Lak Róbert képi világához

Nyugtalanságnak, magára hagyatottságnak, bizonytalanságnak kitett, kibékíthetetlen ellentétek fogságában vergődő alakok néznek vissza ránk Lak Róbert víziószerű képeiről. Az 1994-es születésű művész festményei szinte kizárólagosan portrék, melyeken a fő hangsúlyok a hús esztétikája köré szerveződnek; képi világának gyakran mellbe vágó expresszivitása önkéntelenül is rezonál Lucien Freud gyakran idézett kijelentésével, mely szerint feltett szándéka, „hogy a festék úgy hasson, mint a hús”. Lak Róbert alkotói világára érzékelhető hatást gyakorolnak a londoni iskola alkotói csoportosulásának központi alakjai – Freud mellett Francis Bacon és Frank Auerbach: a *Nyugtalan*-sorozat jelen válogatásban szereplő darabjaira Bacon *Három fejtanulmány*ának radikális újraértelmezéseként is tekinthetünk, ahogyan a portré (és az önarckép) műfajának előtérbe helyezése is megalapozza ezen vélekedést, valamint Bacon és Freud azon kifejtett törekvése, hogy alanyaikat megfosszák a szubjektivitásuktól¹. A kortárs magyar képzőművészeti tendenciák számbavételekor Lakot a Budapest Horror alkotói csoportosuláshoz nemrég óta, lazán kapcsolódó fiatal alkotók közé sorolják; munkáit Gyórfy László festészetével elsődlegesen az esztétikai ideológia – amelynek vezérmotívuma a testbe vetettség élménye és a hús szubjektum alóli felszabadítása –, Veres Szabolcs portrédekonstrukcióival pedig a formanyelve rokonítja, de felkínálkozik a fragmentumokból építkező, mellszobraival és festményeivel az ember válságára reflektáló torzókat előállító Gaál József-oeuvre-rel való asszociáció lehetősége is.

A Lak Róbert portréin és önarcképein ábrázolt elfolyó kreatúrák első pillanásra a horrorfilmek megnyúzott, összeégett, testi mivoltuk egységességében megbontott áldozataira emlékeztetnek, akik a kamera tekintetének kiváltságos keresztüztüzebe jobbra rövid időre kerülhetnek, hisz a biológiai teljességük felszámolójának kényszeres vágya csupán pillanatnyi kielégülésre képes, így a torzó folytonosan újratermelődik általa. Ami ebből a perspektívából normasértőnek, határátlépésnek számít, azt Lak vizuális világának ábrázolási módjai köznapi tapasztalattá avatják: nála a struktúra folytonos megbontása éppúgy részét képezi az alkotási folyamatnak, ahogyan a kompozíció szempontjából is kulcs-

¹ Bővebben lásd: Babarczy Eszter: *A test tényei*. Bacon és Freud a Nemzeti Galériában. *Artmagazin*, 2018/8. 20–25.

pozícióba kerül. A véralvadás stációit, a frissen feltáruuló szövetek és bensőségek spektrumát, máskor a csontok törétférségét megidéző harmonikus színkezelése egyszerre nyújt megrázó élményét és mutatja fel az idegenség titokzatosan otthonos tapasztalatát. A maradvány-lények felszíne alól árad a zsigerekig hatoló melankólia, ami néhol tompítja, máskor viszont teljesen fel is oldja a húsba vetettséget vizuálisan megképző pasztell árnyalatok elegyének vészjósoló hatását. A kérlelhetetlen szembesítés elől nézőként nem menekülhetünk a háttérben felsejlt enteriőr elemeihez, ahogyan nem kereshetünk nyugvópontot a perspektíva valamely szegmensében sem – nem marad más választásunk, mint megkísérelni a végtelenbe vetetett, artikulálatlan tekintet megragadását.

A folytonos építés és rombolás dialektikájában megképződő, egyszerre emberen inneni és túli minőségek panoptikumának alapvonása, hogy megszűnik benne az idő és a tér referencialitása, egyedül az antropomorphé különféle transzformációinak mintázatai nyújthatnak valamiféle tájékozódási pontot. Egyet kell értenem Sirbik Attilával, aki szerint „*van valami zaklatott folytonosság abban, ahogyan Lak állandóan visszatér ugyanoda és kezdi előlről, számos képe mintha ugyanaz lenne, egyfajta mantraszerű ismételtetés a benső kiürítésének tudatos formájaként.*”² Lak alakjai egy állandó átmenetiség szülőttei és foglyai is, melyben a kevés bizonyosságok egyike az antropológiai értelemben vett teljesség erodálódása, amely olyan visszafordíthatatlan, de mindenképpen bizonytalan kimenetelű folyamatnak a része, amely talán magát a pusztulást előlegezi meg. Ezen a ponton érdemes rámutatni a különféle irányokba burjánzó poszthumán diskurzusokkal való az összefüggésre, melyek a humanizmus „*szuverén, koherens és autonóm emberképének a decentralálás[ára]*”³ adott 21. századi válaszként születtek meg, s közös vonásuk, hogy leszámolnak az antropocentrikus világgéppel, az ember kitüntetett pozíciójával, ugyanakkor elismerik azokat a létezőket, akiket a humanizáció során elnyomtak. Ebben az értelemben Lak Róbert nonhumán panoptikumát szemlélve a rendszerbe foglalhatóságnak ellenálló, a végtelenségig fokozható transzformációk csábításának engedő, a befejezettség eldönthetlenségére berendezkedett, körülhatárolhatatlan, emberen túli alakokkal állunk szemben. Figurái önmagukat bekebelezve, önnön amorf húsukba beleolvadva merednek ránk már-már elenyésző tekintetük mélyéről, kifejezéstelenségre ítélt, befelé forduló pillantásuk az érzékelés radikálisan kiterjesztett, non-humán dimenziói felé mutat, amelynek a válogatásban megjelenő reprezentatív példája az *Őnarckép – hommáge á Frank Auerbach* című, 2017 és 2019 között létrejött alkotás (valamint az ehhez sorozatszerűen társítható *Elfeledett II.*, 2019–2020 című objekt és *Az olvadó*, 2020 című festmény), amely egyidejűleg lép diskurzusba az előképpel, utal ezáltal a test művészi ábrázolása válságának 20. századi hagyományára, és számol le a művész szerepének hagyományos önreprezentációjával. Első ránézésre mégsem lehetünk meggyőződve arról, hogy a benső kiürítése, az antropocentrizmus maradéktalan

2 Sirbik Attila: *A test mint bizonyosság*. Link: <http://www.hungariancontemporary.hu/a-test-mint-bizonyosság/>

3 Horváth Márk–Lovász Ádám–Nemes Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*. Prae Kiadó, 2019, 8.

felszámolása egészében képes megvalósulni ezen alkotások mindegyikében, ugyanis a zaklatott folytonosságba zajszerűen (és tudatosan) kódolódnak bele a nyugati kulturális hagyományt évezredek óta meghatározó szimbólumok, legyen szó akár a keresztény oltárképfestészet formai vagy tartalmi gesztusairól (Triptichon, 2017), vagy *A pokol paradicsomának vénusza*, 2019 variációinak oximoronszerű címéről és stílusos elemeiről (melyekben összetapadva köszönnek vissza az eszkatológia, a mitológia és az őstörténet egyes szilánkjai), ahogyan a biológiai szempontból rögzíthetetlenek, meghatározhatatlannak elgondolt (és ábrázolt) lényt is elmozdítja ebből a pozícióból az akaratlagos identifikáció (*A kék fiú*, 2020). A poszthumán felforgató poétikája azonban ellehetetleníti a szimbolikus vizuális kódok automatikus működésbe lépését, annak ellenére, hogy a Lak által megjelenített pszeudo-szakrális, ál-mitológiai minőségek lát-szólag önkéntelenül is visszabillentik a nézőt a kiindulóponthoz, a meghaladni kívánt hagyományhoz. Ezek a kiüresedett antropológiai töredékek végső soron ugyanakkor biztosítják a művész számára „*az otthon és a múlt ígésétét, hiszen a poszthumanizmus is csak egyfajta emlékezetmunkával – reflexív idézéssel – tudja újraírni az ember fogalmát.*”⁴ Az egymásra rakódó festékrétegek textúrájának amorf anyagisága mögött felsejlő felismerés pedig azt sugallja, hogy elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amikortól az egész évezredek át hajszott, illuzórikus képzete immár kizárólag a dekonstrukciós folyamat dinamikus változékonyságában ragadható meg. Lak perspektívája így válik „*egy nyersen analitikus, ugyanakkor ösztönös megközelítésmód[dá], egyfajta alászállás[sá] a lélek testképet torzító mélységeibe [...] ahol a tudat végtelen számú eszközzel rendelkezik ahhoz, hogy egyszerre láttassa a valóság megszámlálhatatlan perspektíváját, és ahol rájövünk, hogy minden csak torzulás.*”⁵

4 Horváth et al. 2019: 254.

5 Minden csak torzulás. Lak Róbert: *Nyugtalanok*. Link: <https://www.ujmuveszet.hu/2018/12/minden-csak-torzulas/>

Önarckép hommage á Frank Auerbach, vegyes technika, farostlemez, 39,3×39,3×5 cm, 2017–2019

Nyugtalan I., vegyes technika, karton, 21,1×24,6×2,5 cm, 2019

Nyugtalan II., vegyes technika, karton, 25,9×24,8×2,5 cm, 2019

Nyugtalan III., vegyes technika, karton, 24,6×32,2×2,5 cm, 2019

Nyugtalan IV., vegyes technika, karton, 27,3×28,4×2,5 cm, 2019

Földhöz kötött szárnyalás I., olaj, zománc, vászon, 60×50 cm, 2020

Földhöz kötött szárnyalás I., olaj, zománc, vászon, 60×50 cm, 2020

Triptychon, vegyes technika, fa, 72,4×172,5×5 cm, 2017

A pokol paradicsomának vénusza I., olaj, akril festékszóró, vászon, 150×110 cm, 2019

A pokol paradicsomának vénusza III., olaj, akril festékszóró, vászon, 150×110 cm, 2019

Arc nélküli hős, olaj, zománc, vászon, 50×40 cm, 2020

Apollion, vegyes technika, vászon, 120×100 cm, 2017

Az olvadó, olaj, vászon, 80×60 cm, 2020

A kék fiú, olaj, vászon, 50×50 cm, 2020

Elfeledett II., akril, púrhab, farmer, 30×25×26 cm, 2019–2020

Deczki Sarolta

„Össznépi szinten űzött pop-art”

Narratológiai megoldások Tar Sándor novelláiban

Tar Sándor novelláinak típusokba rendezésére több kísérlet is született a recepcióban. Az alapvető két szempont a tematika és a narrációs technika szerinti besorolás szokott lenni, illetve ezek variációi. A tematikus felosztással nyerhető kategóriák száma nem túl nagy: ténynovella, szociografikus novella, munkásnovella, albérlős novella, parasztnovella, munkanélküliségről szóló novella, és pár kategóriával alighanem tágíthatjuk még a kört. A látszólagos tematikai sokszínűség azonban mégis visszavezethető néhány állandó szerkezeti elemre, melyek az életműben mindvégig megmaradnak. Ezeket a sajátosságokat, toposzokat jól ismerjük a recepcióból: azt, hogy Tar novelláiban elesett, kiszolgáltatott emberekről, a mélyvilágról van szó, mérhetetlen és felfoghatatlan szegénységről, hősei a Kádár-rendszer, majd a rendszerváltás áldozatai, jövő és otthon nélkül sodródó tömegek. Ebből a szempontból az életmű viszonylag egységesnek tekinthető, éles váltások nincsenek benne – függetlenül attól, hogy egy novella a munkanélküliekről vagy a pszichiátrián gondozottakról szól. Ezért a tematikus tipizáláson túl izgalmasabb szempontnak tűnik a narratológiai szempontokat érvényesítve szemügyre venni a novellatípusokat. Már csak azért is, mert ez az a szempont, amely által Tar szövegformáló tudatossága, sajátos hangja, írói karaktere a leginkább megmutatkozik.

Miközben Tar a recepcióban bevett frázis szerint a „nyelvnélküliek társadalmának” próbál hangot adni, aközben létrehozott egy olyan prózanyelvet, mely nem redukálható a hírvivői funkcióra, hanem esztétikailag is bonyolult konstrukció. Tehát nem csupán arról van szó, hogy üzenetet fogalmaz meg, ad át egyik társadalmi rétegtől a másiknak, hanem arról is, hogy a hangsúlyozott valóságvonatkozás, referencialitás mellett a nyelvi regiszterek, jelek egymással is jelentésterjesztő interakcióban vannak. A két funkció, az esztétikai és az etikai azonban nem kioltja, hanem ellenkezőleg: erősíti egymást, hiszen amellett, hogy ez a nyelv egy adott korszak életvilágát rekonstruálja, kiemeli a korhoz és helyhez kötöttségből, és képes egy általánosabb emberi állapot felmutatására is. Ez a nyelv legjobb megvalósulásában dísztelen, puritán, hangsúlyozottan alulstilizált és alulretorizált, annak a közegnek a nyelvét imitálja, amelyben Tar novellái játszódnak.

Tar írói, „hírnöki” pozícióját alapvetően meghatározza, hogy nem szakadt ki sohasem abból a közegből, mely írásainak anyagát szolgáltatja. Ezzel – ha nem is teljesen, de – feloldja a képviselőiség ellentmondásait, valamint szert tesz egy nagyon sajátos és egyedülálló nyelvre és narratori pozícióra. A novellák hősei korlátozott nyelvi kódot használnak. *„Tárnak kivételes érzeke van az élőbeszéd tempójának, fordulatainak és nyelvi rétegek rögzítéséhez, egy-egy szereplő beszédmódja általi jellemzéséhez. [...] ... arról, hogy mit jelent szegénynek lenni, a magyar prózában Tar Sándor tud a legtöbbet. Mindenekelőtt azért, mert nem szociologikusan vagy osztályszempontok szerint, hanem nyelvileg és egzisztenciálisan értelmezi és*

jeleníti meg a szegénységet.”¹ Tar nézőpontja tehát nem a kívülállóé, hanem létre tud hozni olyan narrátori pozíciókat, illetve pozíciókat, melyek megszólalásmódja világteremtő erővel bír, és ezen pozíciók változtatásával jön létre egy polifonikus beszédszituáció, mely több perspektívát hoz játékba egyidejűleg. Tarra többnyire a mindentudó elbeszélő használata a jellemző, ám ez a mindentudás azonnal korlátozott érvényű lesz, amikor az elbeszélő perspektívát és/vagy regisztert vált, márpedig ez igen gyakori nála.

Ebből a szempontból a következő típusokat különböztethetjük meg:

1. egyes szám harmadik személyű elbeszélés
2. monológszerű, egyes szám első személyű elbeszélés
3. az elbeszélői szövegeket váltogató narráció, függő és szabad függő beszéd
4. kollázstechnika

1. Egyes szám harmadik személyű elbeszélés – a „szemtanú narrátor”

Az életmű túlnyomó részére ez jellemző. Az effajta elbeszélő módban íródott novellák narrátora mindent tud szereplőiről, azok gondolatairól, érzéseiről, valamint a világról, amelyben élnek. Ezeknek a novelláknak a nyelve is világos, áttetsző, „*lefelé stilizált szóhasználat, a sűrű monológ, a kifejezés határán küszködő rontott vagy redukált nyelv imitálása*”² jellemzi őket, melyet a fekete, olykor trágár humor színesít. A narrátor hangja szenttelen, hűvös, a drámai jelenetekben is a technikai leírásokra szorítkozik. Ez a szenttelen, távolságtartó, olykor ironikus és vicces narráció pedig hatásos kontrasztot hoz létre a történetek szintje és az elbeszélés szintje között, mely még inkább kiélezi a drámai feszültséget.

Dérczy Péter megfigyelése szerint Tar novelláira a belső elbeszélői pozíció használata a jellemző, a „*szervező visszavonulás*”, azaz a narrátor „*ezzel az ábrázolt világgal nem kívülről érez együtt, nem szenvedő fölötte, hogy milyen sorsok vannak, milyen pocskék az élet*”, és a „*háttérben maradás egyrészt origináris, másrészt poétikailag és világtérképpel döntő*”.³ Ennek az elbeszélői pozíciónak köszönhetően pedig az egyes szám harmadik személyben elbeszélő novellák „*látszólag külső nézőpontja valójában nagyon is közelít az első személyű elbeszélőkéhez*”,⁴ vagyis az elbeszélő a szemtanú nézőpontjából beszél. Mint például az utolsó kötet *A mutatvány* című novellájában, mely így kezdődik: „*Ismerni kellett volna azt az embert, aki előbb eszi meg a második fogást és utána a levest, de azt mondta, hagyják békén, ehhez a világon senkinek semmi köze, ahhoz sem, hogy kizárólag üvegből issza a sört, mert a bajsza belelógna a pohárba, az a szőr pedig azért van az orra alatt és az állán, hogy gyalázatos állapotú fogait rejtse*.”⁵ Hasonlóképpen kezdődik a *Hidegfront* című novella is: „*Aki egy kicsiny, alig bútorozott szobában lakik, annak nemigen vannak például látogatói, különben is mennyi bútor fér el egy kis szobában?*”⁶ A narrátor mindkét esetben egyes szám harmadik személyben beszél, de mire ez kiderül, addigra megteremtődött egy olyan beszédszituáció, mintha közvetlenül, egyes szám első személyben mesélne.

1 Mészáros Sándor: *Mit jelent szegénynek lenni (Tar Sándor: A Te országod) = Alföld, 1993/9. 64.*

2 Károlyi Csaba: „*Hirtelen csend lesz és semmi*” (Tar Sándor: *A Te országod*) = Nappali Ház, 1993/4. 116.

3 Dérczy Péter: *Epikus alakítás és/vagy szociologikum. Tar Sándor: Miért jó a póknak?* In: *Uő: Vonzás és választás. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. 89.*

4 Uo. 88. 9.

5 Tar Sándor: *Az alku. Gonosz történetek. Budapest. Noran, 2004. 75.*

6 Tar Sándor: *A térkép szélén. Budapest, Magvető, 2003, 13.*

Ennek a szemtanú narrátornak a hitelességét pedig éppen az élőbeszédre jellemző felütés, fordulatok szavatolják, az „itt és most” spontán beszédhelyzet imitációja, melynek egyik nyelvi rétege a minden érzelgősségtől, pátosztól mentes, szenvtelen, tárgyilagos hang. A másik pedig a szójátékok, gegek, az irónia, a kabarétréfákra jellemző humor, melynek többnyire az a funkciója, hogy bevonják a normalitás területére azt, ami a közmegegyezés szerint nem oda tartozik. Mint például a fentebbi novellában: „*És ami ehető, azt nem szabad otthagyni, itt urak laknak, kis tisztogatással fogyaszthatóvá válik a kidobott szalámimaradék, kenyér, kifli, megszáradt sütemény, a gyerekek által körülharapdált szendvicsek, gyümölcs, még banán is, olykor a nem mindig felismerhető főzelékfélék, melyek, ha nem kenődtek szét nagyon, helyben voltak fogyaszthatók, kissé elszíneződött pörköltthús-, kolbászdarabkák, és minden, ami már nem megy le a vécélefolyón, az üvegek alján sör, bor, pálinka.*”⁷ Az „itt urak laknak” kitétel kivételével ennek a túlélési stratégiának a leírása akár tárgyyszerűnek is tűnhetne, de az urakra való hivatkozás groteszk, komikus színben tünteti fel a műveletet, valamint a „kis tisztogatással fogyaszthatóvá válik” szerkezet is, melyek még inkább rámutatnak a deklasszáció mélységére. Amit lehet még fokozni: „A szobaúr türelemmel és kitartással ágyazódott be a lakóház anyagcsere-folyamatába, már-már szerette is ezt a sajátos, egyben önfenntartó foglalatosságot...”⁸ A narrátor voltaképpen mindent elmond arról, hogyan próbálkozik a férfi túlélni a mindennapokat, csakhogy ezt nem a realista ábrázolás szokásos nyelvi regiszterében közli az olvasóval a narrátor, hanem sajátos, vicces hatást keltő leleménnyel. A narrátor az ironikus-vicces nyelvi regiszter és a reáliák nyomorúsága közti feszültség keltette hatással operál.

Míndezektől a narráció élőbeszédszerűvé, átlátszóvá válik, és az olvasót is szemtanúvá teszi. Ezt ismét csak Dérczy foglalta össze: „E művek ugyebár elsősorban a mindentudó szerzői narrációból bontakoznak ki, ám ahogy keverednek bennük az auktorális, a perszonális és a függőbeszédszerű elemek, abból mégis egy más világkép születik meg. A narrátor mindentudó szerepe leértékelődik, s a szemünk láttára bomlik ki az az elbeszélői szituáció, melyet a *szemtanú* narrátor pozíciója jellemez; az elbeszélő, a szereplő és a történet azonos jelentésbeli síkon helyezkedik el; s mindebből az is következik, hogy az olvasó az elbeszélteket úgy fogja fel, mintha maga is részese lenne e helyzetnek.”⁹

Jellemző a szerkezete, nyelve és narrációja a *Savas eső* című novellának.¹⁰ Terjedelme rövid, a narrátor *in medias res* kezd, azzal a jelenettel, hogy Szegi, a főszereplő elé tolják a felmondási papírjait. A tér zárt, Szegi szobájában játszódik, mely egy szoba-konyhás lakásban található, a férfi a felmondási jelenetre is ebben a szobában gondol vissza. A főszereplő minden tudatállapota tökéletesen transzparens a narrátor számára, melyet a következő igék jeleznek: „tudta”, „élvezte”, „gondolt”. Élethelyzetét, jellemét pár sorban elintézi, megtudjuk, hogy az anyjával él, és nagyon lusta. Emberi kapcsolatai nincsenek, a felesége azért hagyta el másfél hét után, mert a magnót az ágyba is betette kettejük közé, és mert a férfi az éjszaka ébren volt, napközben pedig alszik. Az anyjával él, aki mindig panaszkodik – róla csak ennyit tudunk meg.

Eddig ez egy teljesen banális, mindennapos történet, jellem- és helyzetrajz, csakhogy hamar tudomást szerezhet az olvasó Szegi egyszerre perverz és szadista szokásáról: egy fecskendőből savat fröcsköl az utcára, a sarkon levő, színházba igyekvő emberekre. Játékot, vadászatot jelent ez számára, találmra spriccel, s ahogyan a narrátor meséli, ez az

7 I. m. 131.

8 Uo.

9 Dérczy Péter: *A gyár metaforái. Tar Sándor: Nóra jön. (az ÉS könyve szeptemberben)* = Élet és Irodalom, 2002. szept. 22. 38. sz., 19.

10 In: Tar Sándor: *Az alku. Gonosz történetek.*

egyetlen kapcsolata a társadalommal. Áll fent az ablaknál, spriccel, és közben maszturbál. Térbeli pozíciója az utcán levő emberek fölé emeli, a maró savat tartalmazó fecskendő pedig hatalmat ad a kezébe felettük (ennyiben a karakter a galambos emberrel áll rokonságban a *Szürke galambból*). Éppen ettől válik perverzvé a magányos öröm, hiszen együtt jár mások kiszolgáltatottságával, Szegi csak akkor képes élvezni, ha másoknak kárt okoz. A sav kispriccelése együtt jár az ejakulációval.

Mindennek azonban még egy plusz jelentést ad az a jelenet, amikor Szegit kirúgják a munkahelyéről, és közlik vele, hogy „nem jár végkielégülés és más egyebek”.¹¹ Balla, az ügyvezető alighanem szellemeskedni akart a kínos szóviccel, csakhogy ez afféle önbeteljesítő jóslattá vált: Szegi az asztala előtt kezd el maszturbálni, mondva: „végkielégülök”. A végkifejletet megakadályozza a három nő, aki beront az irodába, de az ismétlési kényszer logikájának engedelmessé az aktus mégiscsak megtörténik: Balla elszól Szegi ablaka alatt, aki savat fecskendez rá, miközben a gatyáját markolássza. A „végkielégülés” szó sajátos, perverz humort is jelent, melyet akár freudi elszólásként is értelmezhetünk, s ebben az esetben Balla kínos vice akár keringőre való felhívásként is értelmezhető. Már csak azért is, mert az ügyvezető, ahelyett, hogy bántalmazta vagy kidobta volna a férfit, „tátott szájjal bámult az előtte álló Szegi nadrágjára”,¹² a nemsokára beszaladó három nő számára pedig, „amit láttak, az egyértelműnek tűnt”.¹³ Az ekkor félbeszakadt aktust fejezi be Szegi a fecskendő segítségével, melynek tartalmát a férfi arcába fröcsköli.

A novella tehát rövid, sűrített, nem sokat, de valamennyit mégis az olvasó képzetére bíz, a narrátor minden külső-belső körülménnyel tisztában van, nyelve egyszerű, világos, ám nemcsak referenciálisan működik, hanem a jelek egymásra is vonatkoznak. A maszturbáció, a sav fecskendezése és a „végkielégülés” szó egymásba sűrítése hoznak létre olyan jelentéshálót, mely hozzásegít a novella értelmezéséhez.

2. Monológyszerű, egyes szám első személyű elbeszélés – „hozzánk beszél”

Jellegzetes az életútinterjú imitáló elbeszélésmód Tarnál, tematikailag is viszonylag sokszínű. A szociografikus, az albérlős, a munkásnovellák között is akad rá példa az életműben, de a viszonylagos tematikus változatosság mellett itt is megfigyelhetők különbségek a narrációban. Ebben a novellatípusban „az elbeszélő határozottan elkülöníthető a monológot rögzítő, de nem kommentáló másik személytől, aki azonban hozzászámítandó a mű világához; az elbeszélő történet pedig a saját életsors valamilyen szinten általánosított tanulságával azonosítható”.¹⁴ A „másik személy” keze nyoma határozottan felismerhető a szövegeken, hiszen alapos szerkesztésen és stilizáláson esnek keresztül. Valamennyire nyilván a beszélő részéről is, hiszen eleve hallgatóságnak mondja a történetet, ami szelekciót és stilizálást feltételez.

Az első kötet utolsó novelláját, az *Örökké* címűt¹⁵ a recepció Móricz Árvácska című elbeszélése párdarabjaként azonosítja, éppen ezért nem is tartják túl eredeti darabnak. Az elbeszélő egy 15 éves, örökre fogadott fiú, akivel mostohái éppoly gonoszul bánnak, mint ahogyan Móricz elbeszélésében is olvashatjuk a kislány történetében láttuk. A narrátor

11 I. m. 130

12 I. m. 131

13 Uo.

14 Szilágyi Márton: *De profundis...* (Tar Sándor novelláinál) In.: *Uő: Kritikai berek*. József Attila Kör – Balassi Kiadó, 1995. 99.

15 Tar Sándor: *A 6714-es személy*. Budapest, Magvető 1981

nem tud többet, mint amennyit egy gyerek tudhat, ráadásul ahhoz képest is egy rendkívül beszűkülte világ bontakozik ki az elbeszéléséből, hiszen egy tanyán él. Tapasztalatra azonban többre is szert tesz, mint egy korabeli gyerekeknek kellene: az idős emberek dolgoztatják, kínozzák, rosszul tartják, az iskolából kimaradt, és a másik fiú, akivel együtt fogadták örökbe, felakasztotta magát. A gyerek elmeséli a teendőit a tanya körül, amiből kiderül, hogy elég sokat dolgozik, az iskolából kimaradt, és amikor járt, akkor is csúfolták.

A novella azonban nem is a témája miatt különleges, hanem azért, mert egy, a tári életműben egyedülálló formai kísérletet valósít meg. A monológra ugyanis a központozás teljes hiánya a jellemző, és a mondatkezdést sem jelöli nagybetű. Ezáltal a novella szabad- vagy prózaversszerű karaktert kap, ami azért is külön érdekes, mert Tar költőként kezdte a pályáját, és főleg szabadversekkel próbálkozott. A gyerek elbeszélő az életét meséli el, de nem csak epizodikusan, hanem alkalmanként reflektál is a történetekre. A narráció az élőbeszédet imitálja, de valamelyest stilizált. A novella kisebb, mondatszerű egységekből épül fel, melyek sokszor úgy kezdődnek, hogy „akkor”, ami az egymásutániságot jelzi, vagy úgy, hogy „hát”. Az egymás után ritmikusan következő értelemegységek között nincs időrendi vagy egyéb logikai kapcsolat, ezzel is a szabadversszerűséget erősítik, az is megkockáztatható, hogy expresszionista karakterű. A novella nem lekerékített, nincs hagyományos értelemben vett eleje és vége, egyszerűen csak elkezdődik és véget ér. Ez azt sugallná, hogy nyitott szerkezetről van szó, ám ennek ellentmond a benne megjelenő világ radikális zártsága, és a cím: Örökké, mely arra utal, hogy ebből a világból, az életnek, a világnak ebből a szűkösségből nincs kiút. Furcsa műfaji ötvözet ez: a magyar mélyvilágból vett, szociografikus tartalom és az avantgárd forma találkozása Tar novellisztikájában. A kísérletet az önméltetés veszélye nélkül aligha lehetett volna folytatni, nem is csoda, hogy több példát nem találunk hasonlóra.

Az *Egy régi hangra várva* című novella¹⁶ klasszikus szociografikus, mélyinterjú, életútinterjú imitáló novella. Könnyen elképzelhető, hogy valós személlyel készített beszélgetésen alapszik, hiszen Tar egy időben járt interjúzni, de az élőbeszéd alapos átdolgozáson esett keresztül. A mondatok viszonylag rövidek, utánozzák az élőbeszéd fordulatait, és a történetvezetés is úgy csapong, ahogyan egy ilyen beszédhelyzetben szokott. De semmi olyasmi nincs a beszélő szájába adva, amiről nem tudhat, vagy ami kívül esik a világán, a narráció tehát az idős asszony tudatára, világára korlátozódik. Az életutat elbeszélő történet afféle számadás is, hiszen az asszony már felkészült a halálra; enni is úgy ad a jószágoknak, hogy pár napig ne maradjanak éhen, ha ő meghal. Zsófi magára maradt, a férje rég meghalt rákban, a gyerekei elköltöztek messzire. Története rendkívül szűk világra korlátozódik: a tanyára és a családjára, kevés olyan helyszín vagy esemény van, ami ezeken kívül esik. A világban zajló eseményekről egyáltalán nincs szó. Az idős asszony emlékei jelenetszerűen következnek egymásra, a történetnek nincs oksági sorrendje, kontinuitása, hanem ide-oda csapong, mintha fel lenne függesztve az idő, és az asszony emlékeiben fontosnak bizonyult események időtlenek lennének, míg mindaz, amiről nem beszél, kihullott az időből.

A beszélő, az iskoláit hamar befejező Zsófi néni által elmondott szöveg nyelviileg alapos korrekción, stilizáción ment át, és a művelt köznyelvhez lett igazítva. (Ha manapság leülünk beszélgetni egy hajdúsági idős asszonnyal, azonnal érzékelhetővé válik a különbség.) Néhány tájnyelvi elem előfordul azért az asszony monológjában:urgyé, tengeri, kaska, máma, veder, danol, dikó, tőkön-paszulyon, de inkább utalásszerűen. A novella tehát nem szociográfiának készült, hanem irodalmi műnek. Azt nem tudjuk, hogy a szerző az eredeti szövegből mennyit hagyott el, vagy esetleg hol módosított a tör-

16 Tar Sándor: *Nóra jön*. Budapest, Magvető, 2000.

ténet rendjén, de az világos, hogy ez az írás meg van szerkesztve, nem is túl szűkszavú, nem is túl bőbeszédű. A történet *in medias res* kezdődik, ami Tarnál elég általános, a vége pedig szintén jellemzően emelkedett, melodramatikus: „*Akkor majd elindulok én is valamerre. A kóchajammal, fogatlanul, tőkön-paszulyon keresztül tűzve, vízbe, lángba, mint a többi vén bolond.*”¹⁷

A történet a visszaemlékezés logikáját követi, a visszaemlékezés pedig az érzelmekét, csak arról beszél hosszabban, ami érzelmileg fontos volt számára. Miközben oldalakon keresztül mesél arról, hogyan ismerkedtek meg későbbi férjével, Jánossal, és hogyan házasodtak végül össze, az utána következő évtizedeket pár mondatban elintézi: „*és jöttek gyönyörűséges napok, hónapok, tán évek is. Aztán voltak más milyenek is, háború, szegénység, halál. Azokra nem akarok emlékezni, elmúlt. Gyerekek jöttek, elmentek, én meg visszakeveredtem ide, mert így akartam.*”¹⁸ A szüleiről, a családjáról, az apjáról is sokat beszél, vagyis életének legfontosabb közege a családja, a tanya, itt élte le az egész életét. Életének két meghatározó figurája az apa és a férj, két, egymástól teljesen különböző karakter, de mindkettő egy típust képvisel. Az apa azt a tipikus nagygazdát, aki nem adja iskolába a lányát, akármilyen okos, mert nem akarja, hogy urat neveljenek belőle. Családtagjaival ridegen, alkalmanként kegyetlenül bánik, véresre veri az egyik fiát, de az anyát és a két lányt is meg szokta ütni, ő a klasszikus, patriarchális társadalmi rend tipikus apafigurája. Hozzá hasonlóan János, a férj figurája sem túl egyénített, főleg Zsófi érzésein keresztül ismerjük meg.

A *Ványa* című novella¹⁹ azt a közvetlen beszédhelyzetet imitálja, amikor valaki elméli az életét valakinek. A szövegben számos alkalommal olvashatjuk, hogy az elbeszélő mintegy kiszól a szövegből „...a gyermekkoromról nem sokat tudok mondani, gondolhatod...”.²⁰ A narráció folyamatosan fenntartja azt a beszédhelyzetet, mellyel valamilyen külső személyt is bevon a történetmondás folyamatába, s nem mindig egyértelmű, hogy ez az olvasó, vagy valamilyen, csak a történetmondás szintjén jelen levő hallgató. Mivel bizonytalan a megszólítás címzettje, ezért az olvasó voltaképpen magára is értheti, s ezáltal maga is részévé lesz az elbeszélésnek. A szociográfiai mélyinterjújelleg erősíti az is, hogy a szöveg végén jegyzetek találhatóak, melyekben a címszereplő hozzátartozói, valamint ő maga néhány sorban kiegészíti valamivel az elhangzottakat. Olvashatunk pár sort az első feleségtől, a párttitkártól, a telekszomszédától, a művezetőtől, egy dokumentumszerű szövegdarab pedig egészségügyi szakvéleményt imitál. A narrátor ezzel az eljárással alighanem a hitelességet próbálta erősíteni, külső nézőpontokat bevonni, mely technika már a kollázsszerű szövegalkotást idézi.

A szöveg a kronológiát követi, de az elbeszélés mégis töredékes, mozaikos, hiszen az egymást követő bekezdések három ponttal indulnak, és így is végződnek, kivéve az utolsó mondatot; mely után nincs semmilyen írásjel. „*A három pont a befejezetlenségnek, a gondolat megszakításának, töredezettségének, valamint az elhallgatásnak a jele.*”²¹ A tartalmi töredezettség tehát grammatikai szinten is megjelenik, a három pont azt jelzi, hogy az egyes egységek nem záródnak, kerekednek le, van valami folytonosság közöttük, egyik téma átfolyik a másikba, mint ahogyan a valóságban meséli az életét valaki. Ezt a jelleget erősíti az

17 I. m. 356.

18 Uo.

19 Tar Sándor: *Miért jó a póknak?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.

20 I. m. 153.

21 Keszler Borbála: *Az írásjelek, a szimbólumok és az egyéb jelek, valamint formai sajátosságai* = <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=159>.

egyik bekezdés eleje: „...*azt mondtam már, hogy...*”,²² mely felütés az előbeszédszerűséget imitálja, mintha itt és most történe a beszélgetés. S így, ilyen lazán elválasztott tematikus egységekben halad az elbeszélés, a gyerekkortól a középiskolán és a katonaságot át a jelen élethelyzetig. A fókuszban mindvégig a saját életút áll, annak eseményei, és csak az ezzel kapcsolatos dolgok kerülnek szóba, ahogyan az előző novellában is láthattuk. A külvilág csak annyiban jelenik meg, amennyiben a beszélő valamilyen kapcsolatban van vele, általános reflexiói nincsenek semmivel kapcsolatban, a fókusz kizárólag a saját életére szűkül, kivéve a vége felé egy megjegyzést a politikáról: „...*szóval azt nem értem, hogy mit akar ez a rengeteg politikus, miért nem hagyják az embert békén, én ugyan be is hoznám az egész világon, hogy mindenkinek dolgoznia kell, még a miniszterelnöknek is, és abból kellene hogy megéljen, és kapna, mondjuk, hetenként két napot, hogy elnökösködjön...*”²³. De ez sem kimunkált reflexió, hanem indulatból született vélemény.

A végén az elbeszélő csak azt hiányolja, hogy gyerekkorában nem készült róla fénykép („...*engem soha senki nem fényképezett...*”)²⁴, és összességében elégedett az életével, bár azt hiányolja, hogy Erdélyben még nem járt. De ezenkívül nincs létösszegzés, életpaszttalok megfogalmazása, csupán az hangzik el a végén, hogy „*szóval ennyi egy élet, és így megy tovább*”. Ez a pont nélküli lezárás azt sugallja, hogy ez valóban „*így megy tovább*”, és ez nem csupán személyesen rá igaz, hanem az egész társadalmi rétegre, melyet képvisel. Hiszen egy tipikus életutat olvasunk, tipikus életeseményekkel, életlehetőségekkel, kilátásokkal, és tipikus gondolkodásmóddal, reflexiók mintázatokkal, és ezeket mind a szűkösség jellemzi. „*Ennyi egy élet.*”

3. A szólamokat váltogató elbeszélés – a „részvét narrációja”

A recepció korán felfigyelt Tar novellisztikájának arra a sajátosságára, hogy ugyanazon elbeszélésben is váltogatja a szólamokat, az egyes szám harmadik személyű elbeszélés átvált egyes szám első személyűbe. „*Ennek a szabad függő beszédnek számos változata fordul elő Tar novelláiban. Olykor teljes, a fikció világában elhangzott mondatok tolmácsolása, csak épp többé-kevésbé beleépítve az elbeszélői szövegbe. Megint másutt a belső beszéd felidézése. Van, ahol csak egy-egy fordulat, szó jelzi, hogy talán nem az elbeszélő (vagy az elbeszélő nem a maga nevében) szólal meg.*”²⁵ A narrátor belehelyezkedik a hős vagy hősök tudatába, és „magával viszi” az olvasót is, továbbá az a megoldás is gyakori, hogy a párbeszédeket grammatikailag nem jelöli semmi, látszólag belesimulnak a narrátori szólamba, de azon belül új perspektívát nyitnak fel. A függő vagy szabad függő beszéd eldöntetlenül hagyja, éppen ki szólal meg, egyrészt azt sugallva ezzel, hogy ez szinte mindegy is, hiszen mindenki hasonlóképpen beszél, ebben a világban egyszerűen nem lehet mást és máshogy mondani, másrészt pedig fenntartja az elvi lehetőségét annak, hogy mégis lehetséges máshogyan és máshonnan beszélni.

Ennek az omnipotens elbeszélői pozíciót fellazító technikának ugyanakkor etikai vetületei is vannak, ahogyan erre sokan rámutattak a recepcióban: „*Ő, ha distanciát teremt is, nem kívülről és felül áll a történeten, hanem írói pozíciója a tragikus részvété. Ezáltal belehelyezkedik hősei tudatvilágába, akik nem képesek átlátni és reflektáltan értelmezni saját kiszolgáltatottsá-*

22 Tar Sándor: i. m. 155.

23 I. m. 170.

24 Uo.

25 Kálmán C. György: *Szabad, függő. Tar Sándor: Lassú teher = Alföld, 2001/1. 83.*

gukat.”²⁶ Vagy ahogyan Kálmán C. Györgynél olvashatjuk: „beszélő és a beszéd-nélküli itt szimbiózisban él; a szölamok szinte egyszerre hangzanak fel, olykor félmondatonként vált az írás, vállalva a diszharmónia kockázatát is”.²⁷ A narrátor szólama egybeolvad a szereplőkével, átadja nekik a szót, ezáltal nyelvhez, szóhoz segíti őket, a részvétel, megszólalás, hozzá-
szólás lehetőségét kínálja fel számukra, a diszkurzív jelenlétét. A képviselési tehát nem csupán tematikusan valósul meg Tarnál (a recepcióban sokat hivatkozott szólammal: azok helyett beszél, akik nem tudnak beszélni), hanem nyelvi, grammatikai szinten is.

A függő beszédben jelölve van ugyan, hogy a szereplő szólama elválik a narrátorétól, de ezzel együtt is belesimulnak a szöveg lüktetésébe, és felfüggesztik a külső nézőpontot. Mint például Az éjszakai műszak című novella²⁸ kezdő jelenetében, amikor a munkások érkeznek a gyárba: „A fogásokon szanaszét utcai és munkaruhák, törülközők, a betonpadlón szemét, sár, víztócsák. »Valaki megint idepakolt a helyemre!« »Jó estét!« »Szerbusztok!«, köszönnek. »Csukd be az ajtót, mert kihűl a mandulám!« A fal mellé a lócákra ülnek, nehézkesen, fáradtan, olmos tagokkal gyötrik le magukról a ruhát. »Nem tudtál te se aludni?« »Én, komám, már alig vártam, hogy jöhessenek!«.”²⁹ A novella jókora része az éjszakai műszakban dolgozó munkások szövegtörédeikeiből áll össze, az idézőjelek sokasága vizuálisan is tagolttá teszi a szöveget, ezért a narrátor leírásai, kommentárjai is egy szólamná válnak a sok közül, ráadásul a narrátor is a fentebb már tárgyalt, élőbeszédszerű dikciót használja.

Máshol keveredik a függő, a szabad függő beszéd és a narrátori szölam, melyek egymásba gabalyodását még inkább elősegíti az a Tarra jellemző szövegszervező eljárás, hogy nem jelöli gondolatjellel és sorkezdettel a dialógusokat. Minden beleágazódik a szövegmasszába, és mind vizuálisan, mind értelmileg nehéz őket elkülöníteni. Mint például a Csóka című novellában³⁰: „Mi van, testvér, kérdezte Horog közelebb lépve, hagyjatok most, mondta Csóka, aztán karon fogva arrébb húzta a lányt. Azt mondtad, hogy jöjjenek majd fel, addigra szerzel állást meg helyet! A lány gyengéden a fiú vállára tette a kezét, kedvesem, mondta, édes kedvesem. De hát mit csináljak én most itt veled, kérdezte a fiú kitérve egy ölelés elől, az akkor volt! Most meg most van! Nincs szemed? Én már más vagyok!”³¹ A narrátor teljesen visszavonul, a nézőpont folyton változik, mintha nem is prózáról, hanem drámáról lenne szó. Hasonló megoldást olvashatunk a Rinaldó című novellában:³² „És tudod, miért küld el Tállainé? Miért mondd, hogy Tállainé, kérdezte Berta, mintha valóban csak az érdekelné. Mert Tállainé, nem? A fiú vidám, rózsás képével nézett fel rá a fotelból, aztán a térdére ütött, ide üljél. Ide. Na, figyelj, mondta, mikor Berta oda ült, és Jánoska egy kicsit magához igazította a fenekét, ide figyelj, énrám.”³³.

A példákat hosszan sorolhatnánk, hiszen Tar prózaművészetében kezdettől fogva a végéig erőteljesen jelen voltak az efféle megoldások. Csakhogy miközben megteremti a polifón megszólalás lehetőségét, megszünteti a szölamok hierarchiáját, dekonstruálja, viszonylagosítja a narrátori pozíciót, melynek nemcsak elbeszéléstechnikai, hanem etikai relevanciája is van, aközben ezt technikailag csak úgy tudja kivitelezni, hogy tagolatlan, egybefüggő szövegmasszát hoz létre. Ez a tartalom és a forma közötti feszültség pedig sajátos, paradox helyzetet hoz létre: fenntartja az egység, a kontinuitás és a homogenitás

26 Mészáros Sándor: Mit jelent szegénynek lenni (Tar Sándor: A te országod) = Alföld, 1993/9. 63.

27 Kálmán C. György: Aki a beszéd-nélküliekért beszél (Tar Sándor: A te országod) Beszélő, 1993. június 5.

28 Tar Sándor: A 6710-es személy

29 I. m. 54

30 Tar Sándor: Miért jó a póknak?

31 I. m. 27

32 In: Tar Sándor: Lassú teher. Bp., Magvető, 1998.

33 I. m. 130

látszatát, miközben a szöveg több szólamra tagolódik, heterogén és több beszédhelyzetet hoz játékba.

4. Kollázstechnika – talált szövegek

A kollázstechnika egészen sajátos, és főleg a pálya korai szakaszára jellemző elbeszélés-mód Tamál. Már legelső, díjnyertes novelláját is így írta, ebben azonban a kortársak többsége a realista, szociografikus sajátosságokat detektálta, holott éppen ez a „hiperrealista” technika alkalmas arra, hogy kifordítsa magából a realitást, és felmutassa annak groteszk, szürreális arcát. A kollázs meghatározása szerint olyan képzőművészeti alkotás, melyet több, már meglévő anyag felhasználásával, egymáshoz illesztésével hoznak létre. „A szó szerinti idézésnek ez irodalmi kollázsban alkalmazott technikája többnyire névtelen, nem egyénített, de rögzült nyelvi elemek (például reklámszövegek, utcai feliratok; a politikai, kereskedelmi, újságírói, adminisztratív stb. nyelvezet állandósult szófordulatai) újrahasonosítása művészi kompozíciókban.”³⁴ Tar esetében ez különböző stílusú, hangnemű, pozíciójú szövegdarabokat jelent, melyek egymás mellé rendelésével izgalmas dinamikájú szövegegységeket hoz létre. Ezek egy része általában „talált szöveg”, mindenféle dokumentum, jegyzőkönyv, interjú- vagy levélrészletek, vagyis hitelességükhöz kétség sem fér. Más részük fiktív monológ, leírás vagy történet, melyeknek minden bizonnyal van referencialitásuk, együttesen azonban valamilyen hiper- vagy szürreális konstrukciót hoznak létre. A szövegdarabok hol kiegészítik, megerősítik egymást, hol ellentmondanak egymásnak, széttartanak, különböző hangnemek, stílusok, regiszterek szólalnak meg sorban, és ebből az egészből egy kakofón jelentéseggyüttes jön létre. Erre a legjobb példa a díjnyertes novella, a *Tájékoztató*, mellyel már csak azért is érdemes hosszabban foglalkozni, mert Tar ezzel tette le a névjegvét az irodalomban.

Egyáltalán nem csoda, hogy a szöveg annak idején nem csúszott át a cenzúrára, hiszen az NDK-ban dolgozó fiatal vendégmunkások, a kinti munka és élet leírása egyáltalán nem vágott egybe a rendszer hivatalos álláspontjával. A tájékoztató mint műfaj ugyanis arra szolgál, hogy olyan információkat közöljön, melyekkel az olvasó vélhetően nincs tisztában. Eligazítást, segítséget nyújt, vagyis eszközként funkcionál, ennek megfelelően nyelve is egyszerű, átlátszó, csupasz, legtöbbször a hivatalos nyelv fordulatait használja. Hangsúlyozottan redukált szövegről van tehát szó, melynek esetében a közlésfunkció az elsődleges. A tájékoztató továbbá nem egyenrangú felek kommunikációja: az egyik fél birtokában van olyan információknak, melyeknek a másik nem, vagy csak korlátozottan, ezáltal hatalma van felette. A befogadóval közölt információk nem (vagy nem csupán) arra szolgálnak, hogy őt is részesévé tegyék a hatalomnak, hanem arra, hogy utasításokat közöljenek vele. A tájékoztató egyszerre deskriptív és preskriptív műfaj: vázolja azokat a körülményeket, melyek között bizonyos cselekvéseket, viselkedésmódokat vár el a befogadótól. A tájékoztató egyszerre engedékeny és követelő: bebocsátást nyújt bizonyos alanyoknak egy számukra addig ismeretlen területre, de egyszersmind kötelezi is őket bizonyos magatartásmódokra.

Az a tájékoztató, melyet Tar írásának a címe megidéz, az NDK-ba készülő fiatalok számára készült. A rendszer bornírt, hivatalos hangján beszél hozzájuk – a szöveget azonban nem ismerjük meg, csupán egyes részleteket belőle, valamint a korszak dokumentumaiból tudunk elképzeléseket kialakítani róla.³⁵ A szöveg elején, paratextusként szerepel pár

34 Z. Varga Zoltán: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*. Budapest, Balassi Kiadó, 2014. 19.

35 Melyekből elegendő mennyiséget tartalmaz a *Tájékoztató* címmel kiadott kötet. lásd: Tar Sándor: *Tájékoztató* (Lakner Lajos szerk.) Debrecen, Déri Múzeum, 2017

bekezdés az eredeti tájékoztatóból (legalábbis feltételezhető, hogy abból), mely a korszak zsargonjában az „igaz hazafiság” és a „proletár nemzetköziség” eszméinek jegyében lelkesedik a magyar és a német nép barátságáért. A szövegből kiderülnek a program célkitűzései is: „A szakmai gyakorlat során a fiatalok elsajátíthatják a német nyelvet, utazhatnak az NDK-ban, és megismerkedhetnek tájaival, városaival, közben ápolhatják és erősíthetik a magyar és a német nép barátságát, a két ország ifjúságának, ifjúsági szervezeteinek kapcsolatait. Az együttes termelési, politikai, kulturális és sportlehetőségek mind a német, mind a magyar fiatalokban gazdagíthatják az igaz hazafiságot és a proletár nemzetköziséget.”³⁶ A szövegrészletből világosan kitűnik, hogy egy olyan eszmerendszernek a terméke, mely az emberi cselekvés, tervezési lehetőségek egészét a diktatúra teleológiájába írja bele; nevezetesen az emberi élet minden egyes mozzanata annak a rendszernek a része, melynek végső célja a proletár nemzetköziség. Sajátos antropológia rajzolódik ki ezekből a sorokból, melyet jól ismerünk a Kádár-kor frázisaiból, szólamaiból.

A másik mottó („Indulok ködös messzeségbe / Gyönyörű istentelenségbe / Csattog a kegyetlen távol / Valaki keresztet ácsol”) az alanyi költészet egy meglehetősen középszerű darabja, Tar alkotása, az egyik legismertebb verse. A vers beszélője az ismeretlenbe indul, mely egyszerre istentelen és gyönyörű. Az istentelenség vélhetően a törvények érvényének a megszűnését fejezi ki, az isteni rend felszámolódását, az ez ellen való lázadást. Az istentelenség tehát egyszerre Istentől való elhagyatottság, valamint az ember megistenülése, autonómmá válása, legalábbis a „gyönyörű” jelző mintha erre utalna. A „ködös messziség” egyszersmind „kegyetlen távol” is, melyhez erős és kellemetlen hangeffektus járul. Az utolsó sornak tartalmilag nem sok köze van az első négyhez, a szöveg is átvált egyes szám első személyből harmadik személybe. A bibliai kontextus teremt kapcsolatot az első három és a negyedik sor között, hiszen a kereszt a keresztény hagyomány alapmótvuma. A vers tehát azt állítja, hogy a beszélő elindul a messziségbe, ahol nem érvényesek immár az isteni törvények, ámde valaki közben keresztet ácsol, ez az aktus pedig egy eseménynek a kezdetét jelöli a bibliai hagyományban: a keresztre feszítését. A beszélő tehát krisztusi attribútumokkal ruhazza fel magát, krisztusi szerepbe helyezkedik, ami azt is jelenti, hogy mégis visszairja magát az isteni rendbe, hiszen az áldozat, az önfeláldozás az isteni törvényeket teljesíti be.

A két mottó nyelve, világképe, stílusa távolabb már nem is lehetne egymástól, nagyobb már aligha lehetne a feszültség közöttük. Az egyik a létező szocializmus bornírt zsargonja, a másik a keresztény hagyományt megidéző giccses-romantikus epigonköltészet. A két szöveg között csupán az a közös, hogy mindkettő távol van a valóságtól – attól, ami a fő szöveg anyaga, s mely sajátos módon opponálja és kommentálja is a két mottót. A két mottó két, egymástól gyökeresen eltérő világlátás, eszmerendszer és antropológia kontextusait idézi, melyek feloldhatatlan feszültségben állnak egymással. Ez a feszültség pedig a drezdai fiatal vendégmunkásokra vonatkoztatva sajátos *condition humaine*-né válik.

A fő szövegrész megközelítőleg 80 szövegdarabkából áll, melyek négy nagyobb egységbe rendeződnek. Mind a nagyobb, mind pedig a kisebb egységeket számok jelölik. A szövegegységek változó terjedelműek, van közöttük egészen rövid, négy-öt soros, és vannak másfél-két oldalasak (ennél hosszabb azonban nincs). Az összes szöveg variáció egy témára: az NDK-ban dolgozó vendégmunkások léthelyzetére. Minden, a problémában érintett réteget képvisel legalább egy hang, egy szövegtöredék, és ezekből a hangokból, szövegtöredékekből rajzolódik ki a teljes kép. Az egyes szólamok beszélőinek pozíciója viszonylag könnyűszerrel azonosítható; munkások, otthonnevelők, ügyintézők, lakók, tolmácsok, KISZ-esek, párttitkárok, szakszervezetesek, seftelők beszélnek az NDK-ban

36 Tar Sándor: *A lehetőség*. In. Tar Sándor: *Miért jó a póknak?* 2, 173

dolgozók helyzetéről, sőt, még a kint élő fiatalok körében igen népszerű diszkó tulajdonosa is megszólal, a szöveg végén pedig mintegy függelékként falfirkák olvashatók. A kollázstechnikával létrehozott szövegegész a teljességre törekszik, minden szintről és pozícióból meg akar szólaltatni legalább egy szereplőt, minden verbális nyomot fel akar jegyezni, vagyis az adott életvilág teljességét akarja reprezentálni.³⁷

A szöveg tehát polifón szerkezetű, több szövegből áll, több szereplő szólal meg benne, hol idézőjellel, hol anélkül. A szövegfoszlányok nagy része az élőbeszéd dikcióját utánozza, mintha a szerző minden változtatás nélkül csak lejegyezte volna azt, amit másoktól hallott, másik, kisebb részük pedig többnyire írott, hivatalos szöveget (fegyelmi jegyzőkönyveket, hivatalos leveleket, egyéb hivatalos dokumentumokat) idéz, vagy legalábbis ezt imitálja, néhány megszólalás pedig interjúszituációt imitál, mintha egy lakó, otthonnevelő, dolgozó, vezető beszélne a benyomásairól. A szövegek jó része nincs rendesen tagolva, ami az élőbeszéd-szerűséget hangsúlyozza. Afféle „talált szövegek” ezek, egymáshoz viszonyított helyzetük is jobbára esetlegesnek tűnik, holott nagyon is tudatos szerkesztési technikáról van szó, hiszen az egyes szövegek az egymás mellé rendelés révén dialógushelyzetben vannak egymással, hol kiegészítik, megerősítik, hol pedig cáfolják egymást. Az utóbbira több példát is találhatunk a szövegben, amikor ugyanarról a problémáról több beszélő álláspontját is olvashatjuk. Afféle mikrotörténetek ezek, külön párbeszéd-egységek a nagyobb párbeszédben, ám egyáltalán nem különülnek el tőle, csupán a szövegből következtethető ki, hogy szorosabb kapcsolatban vannak egymással. A kisebb egységeknek ez a jelöletlensége arra utal, hogy ezek is belesimulnak a nagyobb szövegegységbe, annak szerves részei, egymáshoz kapcsolódásuk esetleges.

Efféle mikrodráma a II. egység 10/a és 10/b darabja. Az első egy otthonnevelő levele, melyben arra kéri az egyik vendégmunkás szüleit, hogy gondoskodjanak gyerekek hazaszállításáról, mert már négyszer kísérelt meg öngyilkosságot, és az orvosi vélemények is egybehangzóan arra utalnak, hogy nem alkalmas tartós külföldi tartózkodásra. A 10/b szövegben a szülő választát olvashatjuk, melyben „az istenre” kéri az otthonnevelő elvtársat, hogy ne küldjék haza a fiát, merthogy „nem lesz ő többet öngyilkos, kérem önt legyen belátással egy szegényasszonyra...”³⁸ A szülő levele elképesztő tudatlanságról és felelőtlen-ségről árulkodik, és egyszersmind az otthon hagyott világot is bevonja a szöveg terébe, mely nem kevésbé tűnik katasztrofálisnak, mint a németországi. Az öngyilkossággal próbálkozó fiatal számára tehát az otthon sem igazi otthon, ugyanúgy elutasítják, mint Németországban, méghozzá éppen a saját édesanyja tagadja meg.

Hosszabb eseménysorról adnak hírt ugyanezen rész 11–16. szövegei, melyek közép-pontjában a magyar fiatalok szórakozási szokásai állnak. Az elsőben a GoGa (Goldener Garten) nevű diszkó tulajdonosa beszél a magyar fiatalokról, a másodikban pedig egy otthonnevelő, vagy hasonló státuszú ember, aki külső nézőpontból figyel a diszkó körüli történeteket: „A Gogát fenn kell tartani, sőt, bővíteni kell, mert amíg a Goga áll, addig a mi kedves és vonzó külsejű, szolidan megjelenő fekete gyémántjaink nem járnak más szórakozóhelyre. Nézzon utána, minden városban van egy ilyen hely, ahol az alvilágot a rendőrség jó helyen tudja, és ha keresi, megtalálja.”³⁹ A következő szöveg akár egy újságcikk is lehetne, azt meséli el, amikor a Gogából hazatérő fiatalok (a „fekete gyémántok”) elkezdtek randalírozni a villamoson. A következő rész vélhetően egy fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyve, vagy azt imitálja: azt az eseményt rögzíti, amikor egy Szabó István nevű magyar állampolgár leütötte az ellenőrt a villamoson. A 15. szöveg pedig a város közlekedési vállalatának egy dolgozója által írt

37 Tar egyébként máshol is alkalmazza ezt a narrációs eljárást, például *A 6714-es személyben*.

38 I. m. 221.

39 I. m. 223.

levelet ismerteti, melyben azt kéri, hogy távolítsák el a magyarokat az NDK-ból. A következő, 16. darab nem utal ugyan az előzőekre, ám egy, magyarok által kezdeményezett verekedésről van benne szó.

A szövegdarabkákból rémisztő kép áll össze az NDK-ban dolgozó magyar fiatalokról, akik nem éppen a szocialista ember eszményi típusának a megtestesítői, vagy ahogyan a szöveg egyik beszélője fogalmaz: „ezeket pedig nálunk sem a Tudományos Akadémián válogatják”.⁴⁰ A szövegben számos olyan leírást olvashatunk, melyekből az derül ki, hogy az NDK-ban dolgozó fiatalok tekintélyes részének igen fogyatékosak az erkölcsi, érzelmileg primitívek, környezetükre pedig a végtelenségig igénytelenek.⁴¹ Egymással szemben is agresszívan viselkednek, nem ritka a nemi erőszak, a nemi betegségek, az alkoholizmus pedig igen gyakori körükben. Lakókörnyezetükre semmi gondot nem fordítanak, az erről szóló leírások gyomorforgatók. Az emberi együttélés és viselkedés általános normáinak a nyomát sem találjuk a fiatalok viselkedésében, mintha kiiratkoztak volna az emberi kultúrából és civilizációból (vö.: „gyönyörű istentelenség”).

Egy olyan zárványt jelentenek a város szövetében, mely szervesen képződmény, idegen marad. Ahogyan egy otthonnevelő jellemzi térbeli helyzetüket: „olyan ez, mint egy gettó”.⁴² Való igaz; a magyar fiatalok jókora része idegen maradt az NDK-ban: nem sajátították el a német nyelvet, nem utazgattak az országban, nem ismerték meg tájait, városait, így nem ápták és erősítették a magyar és a német nép barátságát, nem gazdagították a proletár nemzetköziséget. Viszonylag kevesen voltak, akik megtanulták a nyelvet, vagy kapcsolatot akartak teremteni a németekkel – mint például azok, akik menyasszonyt vagy vőlegényt találtak maguknak. Ahogyan olvashatjuk: „a legtöbben nem is illeszkednek be ebben az országban, idegenként élnek itt, és idegenként mennek haza”.⁴³ A magyar fiatalok idegenként éltek egy számukra idegen országban, melynek a nyelve is idegen volt számukra, és ez a többszörös idegenségélmény felerősítette bennük a frusztrációt, és ennek kompenzálására a nacionalizmust, ennek jeleként lobogtattak magyar zászlókat a frissen érkezettek fogadásakor.

A lakóhelyekről szóló leírásokból egyértelműen kiderül, hogy ezek a lakások mindenre alkalmasak, de nem normális emberi életvitelre, sőt, többen vannak, akiknek a testi-lelki egészsége, sőt, egyenesen az élete is veszélyben van ezekben az „otthonokban”. Az egyik lakó például ezt írja az otthonnevelőnek: „az én életem veszélyben forog”,⁴⁴ a másik: „ott nem lehet élni, csak annak, aki úgy él, mint ők, hogy állandóan részegek, meg koszosak, mint a disznó, és nincs semmi igényük”.⁴⁵ Állandó a panasz a lakótársak zaklatásaira, a fizikai erőszakra, melynek a nők különösen ki vannak téve. Nem egy olyan történetet lehet olvasni a lakók beszámolóiból, melyben azt ecsetelik, hányan közösültek az általuk felvitt lánnyal, míg az eredeti partner félrefordult egy percre. S a legendás Cseh Tamás-i jelenetnek (*Amikor Désiré a munkásszálláson lakott*) is megvan a maga *pendant*-ja, egy sokkal kevésbé bájos epizódban: egy, még nem is 18 éves lányt húztak fel plédeken a munkásszállásra, és napokig

40 Ez a frázis egy magánlevélben is olvasható, 1969. április 12-i keltezéssel Kocsis Lajosnak, Zentára: „Én 175 cm magas vagyok árnyékban, és 68 kiló múltam, és uram bocsá’ – voltam katona. És jól vagyok. Hidd el pedig, hogy az örvetetőket nálunk sem a Tudományos Akadémián válogatják.”

41 Több alkalommal volt lehetőségem találkozni olyan emberekkel, akik Tar Sándorral egy időben vettek részt ezen a csereprogramon, és ők teljesen más tapasztalatokról számoltak be. Megerősítették ugyan, hogy voltak deviánsok is, de a többség szerintük dolgozni, tanulni akart.

42 I. m. 184.

43 I. m. 200.

44 I. m. 188–9.

45 I. m. 189.

fogva tartották, és többen is közöszültek vele. Pár nappal később erősen legyengült állapotban találták meg.

Az otthonnevelők, az orvosok és a hivatalos szervek beszámolóiból egyértelműen kiderül, hogy az NDK-ba exportált állomány jókora része teljesen alkalmatlan arra, hogy közösségben, ráadásul külföldön éljen. Egy részük egészségileg vagy elme- és lelkiállapotát tekintve, más részüknek pedig már a magyar munkahelyén is magatartási problémái voltak. A KISZ tökéletesen tehetetlen, a fiatalok teljesen érdektelenek a mozgalmi élet iránt. A lakóotthonok valósága tökéletes ellentéte a rendszer reményeinek: „*Önök, akik a szocialista integráció egy új formájának úttörői, ne feledkezzenek meg arról, hogy egyben hazánkat, a fejlett szocializmust építő Magyarországot képviselik egy testvéri szocialista országban. [...] Munkájukkal, magatartásukkal és egész életükkel Önök ott kint hazánk diplomatái, akiken keresztül az ott lakó nép hazánkról, a szocialista Magyarországról véleményt formál...*”⁴⁶ A Tájékoztatóban megismerkedünk a helyi lakosság véleményével, mely nem éppen azt tükrözi, hogy olyan zökkenőmentes lenne a kapcsolat a magyar vendégmunkások és a németek között. Józanabban fogalmaz egy másik szólam: „*El lehetne rekeszteni az Elbát azzal a sok barátsággi szerződéssel, amit idáig kötöttünk, dehát csodák nincsenek.*”⁴⁷

A Tájékoztató voltaképpen szintén azt mutatja fel, hogy csodák valóban nincsenek, valamint azt is alaposan körüljárja, hogyan és miért nincsenek csodák. Átfogó diagnózist nyújt egy speciális társadalmi jelenségről, mintegy szó szerint véve a tájékoztatás feladatát, s egyszersmind a tájékoztató műfajának paródiáját nyújtja. A szövegben kavargó számos szólamból minden perspektívából rálátást kap az olvasó az NDK-beli állapotokról, ez a leírás pedig tökéletesen opponálja a mottóban megfogalmazott hurráoptimizmust. Igaz, a másik mottóban, a rövidke versben kifejeződő romantikus életerzésnek sincs túl sok nyoma a lakóotthonok valóságában.

A *Hangulatjelentés* című novella⁴⁸ (*Miért jó a póknak?* 1989) azért is nagyon érdekes, mert egyrészt már címében is egy, a kemény diktatúra éveire jellemző műfajt idéz, másrészt pedig maga Tar is írt jelentéseket. Ez a novella is idézőjellel jelölt, talált szövegekből áll össze, noha itt jogos lehet az olvasó gyanúja, hogy némely darabok csak imitálják, vagy inkább parodizálják a dokumentumszerűséget, ahogyan ezt már az első sorokban is látjuk: „*A tizenharmadik kongresszus. Egyértelműen kimondta. Hogy. Nálunk teljes a foglalkoztatottság. Ezt mi is valljuk. Ebben dolgozunk. De. A nehézségek nálunk is fennállnak. Itt.*”⁴⁹ Vagy paródiaként vagy hiperrealista szöveggént olvashatjuk ezt a részt, hiszen a központozás nem követi ugyan a szövegegységek logikai rendjét, de a szocialista gyűléseken felszólaló apparatcsikok dikciója felismerhető benne – ahogyan ezt az 1986-ban bemutatott *Egészséges erotika* című filmben is hallhatjuk. A realista hatáseffektus a szöveg grammatikai és logikai rendjének a felforgatásával érhető el, ez viszont parodisztikussá teszi a megszólalást.

A novella első szövegegységei az üzemi vezetőség szölamait imitálják, akik tárgyilagosan, de a felelősséget maguktól távol tartva, semleges hangnemben beszélnek arról, hogy miért kerül sor leépítésekre. Ilyen kifejezéseket használnak: „*természetes munkaerőmozgás*”, „*a bérek gyakorlatilag nivellálódtak egy szinten*”, „*a gazdaság törvényei a természet törvényeihez hasonlóan nemigen tűrnek külső beavatkozást*”, vagyis a hivatalos bikkfanyelv kifejezései mögé rejtik azt, hogy embereket kell elbocsátani, egzisztenciák kerülnek veszélybe. Az első három szöveg a mindenkori vezetőkre jellemző érzelemmentes, absztrakt szinten és

46 I. m. 204.

47 I. m. 211.

48 Tar Sándor: *Miért jó a póknak?*

49 I. m. 65.

nyelven beszél az elbocsátásokról, nyelvileg is reprodukálva egy jellegzetes vezetői attitűdöt, morális pozíciót.

S ahogyan haladunk szövegegységről szövegegységre, úgy jutunk el a munkások szólamaig, és úgy telítődik a nyelv is érzelmeket, egyéni karaktert, sorsot kifejező retorikai elemekkel. Vagyis az ellentételező narráció az üzemi hierarchiában fentről halad lefelé, a vezetőktől, mérnököktől a szakszervezeti bizalmin keresztül az egyszerű munkásokig, nyelvileg pedig az absztrakt nyelvtől a konkrétig, az itt és most élethelyzetet felmutató szólamokig. Az itt és most élethelyzetre pedig a teljes kétségbeesés, talajvesztettség a jellemző. Ahogyan az egyik munkás mondja a trauma nagyságát érzékeltetve: „hallottam, hogy halála előtt az ember végiggondolja az életét, most valahogy így jártam én is, hogy kirúgtak...”⁵⁰ A többi munkás szólama is erre rímel, az elbocsátás nemcsak egzisztenciális fenyegetést jelent számukra, hanem az otthonosság, a biztonság elvesztését is.

Domokos Mátyás írta ennek a novellának a narrációjáról, hogy „Ez a sztálinizmus hazai gyakorlatában valaha virágzó műfaji előzmény, mint össznépi szinten űzött pop-art, akár tud róla, akár nem, a »posztmodern író« státusába helyezi Tar Sándort.”⁵¹ Vagyis nincs egy kitüntetett nézőpont, narrátori pozíció, a szólamok polifóniája és egyenrangúsága a jellemző, melyek nem csupán erősítik, hanem meg is kérdőjelezik, cáfolják is egymást, s a mindentudó elbeszélői pozíciót is. Mondatszinten tehát a szólamok egymásba kavarodása a jellemző, a nyelv nélkülieket szóhoz, jelenléthez juttató narráció, szövegszinten pedig az intertextualitás, a vendégszövegek, talált szövegek, dokumentumok, patchwork-szerű felhasználása.

Domokos ugyanakkor azt is sugallja, hogy mivel ez a szövegalkotó eljárás „össznépi szinten űzött pop-art”, ezért az elemzést sem csupán szöveg-, hanem „össznépi szinten” lehet vagy érdemes elvégezni. Akkor viszont az egész, a Kádár-korra jellemző nyelvi univerzum, a besúgói jelentésektől kezdve az apparatcsikok nyelvi paneljein át a munkások beszédképtelenségéig a posztmodern sajátos, Kárpát-medencei változata. Amit Tar ezen novellája éppoly hiteles, (hiper)realista módon reprezentál, mint a *Termelési regény*, melytől voltaképpen nyelvileg sem áll távol. Hiszen Eszterházy Péter az 1979-es regényének nyelve alapvetően ironikus, parodisztikus, játékos és könnyed, előszeretettel figurázza ki a korszak frázisait és jellegzetes konvencióit. Ezért is jelentett eseményt a könyv megjelenése, hiszen egy frázisokat szajkózó, saját magát borzasztóan komolyan vevő, de teljesen hiteltelenné vált diktatúrában mutatta fel a megszólalás radikálisan új lehetőségeit, és szubverziójában, eleganciájában, játékoságában éthosz fejeződik ki.

Játékoságról Tar esetében nincs, vagy nagyon ritkán van szó, nála ezt az ironia, a fekete humor helyettesíti, melyek azonban legalább olyan szubverzívek. Parodizálja, ironikusan kifogatja a korszak frázisait, nyelvi konvencióit, rámutatva, hogy a diskurzus rendjét meghatározó, irányító vezetőkre éppúgy a nyelvnélküliség jellemző, mint a melósokra, hiszen az absztrakt, frázisokká butuló nyelv nem alkalmas a dialógusra. Tar márpedig komolyan veszi a dialógust, az összes, általa kidolgozott narrációs technika arra fut ki, hogy szóhoz juttasson, bevonjon olyanokat is a diskurzus terébe, akik sem önmaguk jogán, sem nyelvi kompetenciáik miatt nem kapnak ott helyet.

50 I. m. 75.

51 Domokos Mátyás: *Olvasójel* (Tar Sándor: Miért jó a póknak?) = Holmi, 1990/1. 114.

Sinkovicz László

Jánoskám, egyetlenem még inkább sokféle

Tar Sándor *Rinárdó* és Esterházy Péter *Fuharosok* című szövegeinek párhuzamos olvasási kísérlete

Tar Sándor kánonban elfoglalt pozícióját alapvetően határozta meg az az irodalomkritikai hozzáállás, amely az életművet kivételként, a prózafordulat és a jelképes 1986-os évszámmal jelölt mérföldkőhöz képest másként, a Másikként határozta meg. A szerzőt a *szövegszerű* nyelvjátékos-kombinatorikus irodalommal szemben inkább a szociografikus és realista jelzők mentén vélték leírhatónak. Az értelmezés effajta keretelését erősítették fel a szerző kijelentései is. *„Sejtettem nagyjából, mi a szociográfia, de azt nem tudtam, hogy mi az – lehet, hogy most sem tudom pontosan. De amit leírtam, gondoltam, talán belefér ebbe a műfajba, mert az általam olvasottak nyomán úgy éreztem, hogy eléggé tág teret ad az írónak ez a műfaj, tehát lehet itt egy kicsit kalandozni, lehet dolgokat kitalálni is, nem kell riportszerűen mindent feldolgozni.”*¹ Tar önmagáról tett kijelentései mellett ugyanakkor bizonyos szövegszerveződési minták, a hagyományos formai, poétikai és narrációs elemek felfedezése, az elkülönböződés, a jelentéselhalasztódás (látszólagos) hiánya tovább erősítették az értelmezési kereteket és tendenciákat, valamint az is, hogy az olvasók rendre a referenciális kódokat fedezték fel az értelmezés során.

A prózafordulat mint viszonyítási pont azonban nemcsak a formailag hagyományosabb Tart, de az e hagyományt továbbgondoló, radikálizáló formanyelvet alkalmazó '90-es évek fiatal vagy ekkor pályakezdő irodalmát is alapvetően határozta meg. *„Esterházy Péter és Nádas Péter nagyszabású alkotásai – természetesen elvászthatatlanul Mészöly Miklós mind terjedelme, mind sokszínűsége, mind színvonala miatt már régebb óta kikerülhetetlen életművétől – ugyanis nem pusztán folytatták a korábbi kezdeményezéseket és törekvéseket, [...] hanem olyan értelmezői látószöveget jelöltek ki, amelyek a közeli múlt és a közeljövő irodalmának olvasási tapasztalatait egyaránt meghatározták. Meghatározták tehát ama kötetek befogadási történetét is, amelyek a valóságos prózai tűzijátékot hozó 1992-es évet keverték a jelképeség gyanújába.”*² Úgy tűnik ekképp, hogy a prózafordulat a '90-es évek irodalomértelmezésének (egyik) meghatározó referenciapontja lett, amely a megszakított folytonosság irodalomtörténet-értelmezési kerete mentén nemcsak retrospektíve módosította a magyar irodalmi kánont, hanem prospektíve az ezt követő generáció, illetve az ezt értelmezni

1 Tar Sándor, *„A tényekhez azért ragaszkodom”*: Tar Sándorral beszélget Károlyi Csaba, *Élet és Irodalom*, 1999/12. <https://www.es.hu/old/9912/interju0.htm>, 2020. 05. 01.

2 Bengi László, *„...tamen usque recurret”*: Hangsúlyváltás a magyar prózában 1992 és 1999 között, *Alföld*, 2000/12., 67.

kívánó irodalomkritikai közélet és nyelv megszólalásának lehetőségeit és kereteit is jelen-tékenyen befolyásolta.

Az 1986-os fordulópont körül kialakult idő-, tér- és nyelvi szerkezet az *egyidejű egyidejűtlenségek* valóságos hálózatává vált. Egyrészt ugyanis ellenbeszédként való meghatározása és vizsgálata arra is rámutat,³ hogy a korszak és a diskurzus, amellyel szemben definiálható, maga is meglehetősen heterogén. A szocialista hatalom, illetve az általa intézményi és más módokon keresztül instruált irodalom nyelve, amely a megszólalásmódokat is befolyásolta, az idő előrehaladásával párhuzamosan folyamatos átalakulásokon esett át, ebből kifolyólag egységessége meglehetősen kérdésessé válik. Ennek monologikus szerkezetét egy olyan *nagy elbeszélés* hozza létre (ennek egyik legszembevetőbb példája Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete), amely épp az effajta – és különösen a szocialista – kizáró-egységessítő irodalomtörténet-írással szemben pozicionálja magát. Ugyanakkor a prózafordulat vagy *posztmodern* irodalom ernyőfogalma alá rendelt szövegek maguk is számos poétikai eltérést mutatnak: Esterházy és Nadas korszakhatárt fémjelző szövegei, a *Bevezetés a szépirodalomba*, illetve az *Emlékiratok könyve* formailag és poétikailag meglehetősen különböző művek. Harmadrészt az ezen irodalom által generált változások, az ezekkel kapcsolatba hozható újfajta elbeszélésmódok (például Garaczi László, Németh Gábor, Márton László vagy Bodor Ádám) a reflektált korpusszal *egy időben*, mégis igencsak eltérő írásmódokként léteztek egymás mellett. Mindeközben pedig a prózafordulatot egy irodalomtörténeti fejlődés- és üdvtörténet végpontjaként meghatározó irodalomkritika által elfedni kívánt hagyomány, a szocialista próza technikai szintén jelen vannak, hiszen Tar esetében például a kritika épp ezeket a valóságtükröző, igazságfeltáró elemeket emeli ki, amelyek – bár megváltozott előjellel –, de a korábbi korszak leírására használtak. Úgy tűnik, a '90-es évek prózairódomla heterogén mezőt képez, amelyben számos, egymástól eltérő poétikai eljárás létezik egymás mellett, amelynek azonban referenciapontja szinte mindvégig a prózafordulat mint *nagy elbeszélés* maradt.

A korábban már vázolt okok miatt azonban jellemzően a *Lassú teher* című kötet kapcsán új értelmezési keretek, nézőpontok kezdenek el meghonosodni a recepcióban. Kálai Sándor és Kálmán C. György kritikái is egyrészt tudatosan reflektálnak a referenciális olvasatok megcsontosodására, s ezzel párhuzamosan újabb pszichológiai-irodalomelméleti, illetve poétikai elemzési szempontokat vezetnek be a Tar-értelmezésekbe.⁴

Kálmán C. és Kálai tanulmányai kiemelten fontosak abból a szempontból, hogy rámutattak, hogy azok a fajta irodalomértelmezési szempontok, amelyek könnyedén és jól applikálhatóak voltak a prózafordulat, vagy az ezt folytató hagyomány esetén, hatékonyan működtethetők a hagyományosabb formai elvek mentén szerveződő alkotások esetében is, illetve, hogy ezen értelmezési szempontok *egyidejűségükben* sem zárják ki egymást.

Mindeddig azonban elmaradtak azok a fajta értelmezések, amelyek ennél szorosabb összefüggéseket fedeztek volna fel a két hagyomány között. Míg Esterházy esetében – poétikai okok miatt is – a szövegközi utalások felkutatása és értelmezése a kritika egyik fő vonulatává vált, addig Tar kapcsán ezek legfeljebb említés szinten vannak jelen, s ekkor is csak ha erősen hangsúlyozott kapcsolatról van szó, mint például a *Lassú teher* Descartes-hoz intézett levele esetében.⁵ Ennek egyrészt lehetnek poétikai okai: a Tar-próza szerkesztettsége nem hangsúlyozza ezeket, és nem is bővelkedik szövegközi utalásokban.

3 Vö.: Bezecsky, *Irodalomtörténet a senkiföldjén*, Kalligram, Pozsony, 2008.

4 E tanulmányokra már korábban kitértem, így most részletesebb ismertetésüket elhagytam.

5 Vö.: Kálmán C. György, *Szabad függő*, Alföld, 2000/1., 80.

Másrészt Tart, abból kifolyólag, hogy hagyományosan realista irodalom képviselőjeként tartják számon, olvasott, ám kevésbé obskúrus szerzőként tételezik. „*Tudott olvasni németül, ez kiderült, és nagyon sok esztétikai, bölcséleti, világirodalmi alkotást németül olvasott el. De azt hiszem, oroszul is tudott, bár ebben nem vagyok annyira biztos. Ha nem eredetiben, akkor fordításban, sokat olvasott orosz írókat. De orosz teoretikusokat is. Az orosz formalistákat ismerte. Végző soron volt neki egy eléggé gazdag és eléggé markáns műveltséganyaga. Nyilvánvaló, hogy valami általános nagy műveltséget nem lehet rajta számonkérni, nem hiszem, hogy a görög vagy római klasszikusokat például ismerte, szerintem ezek őt nem érdekelték. De ez megint csak olyan, mint az írói világa: volt egy olyan ismeretanyaga, amit ő elég intenzíven ki tudott használni, és ezen belül ő kifejezetten elméleti kérdések iránt is érdeklődött, valahogy úgy, mint egy gépész a gép szerkezete iránt érdeklődik.*”⁶

E szerep, a realista-szociografikus jelzők mellett mintha túlságosan is rátelepedett volna a szerző megítélésére, talán túl erőteljesen határozta meg az olvasatok fókuszát. Jellemző például, hogy az *Élet és Irodalom*ban 1999-ben megjelent interjúból a kritika gyakran idézi a korábban általam is idézett sorokat, miközben ugyanezen szöveg más, talán ugyanennyire fontos részéről látszólag nem vesz tudomást, holott nemcsak Tar műveltségi bázisának feltárása szempontjából, de egy időben a szövegek kapcsolati hálójának, írásmódjának feltárásában is rendkívül hatékony támpontokat nyújthatnának. „*Az orosz prózát rendkívül nagyra értékelem, a klasszikus orosz prózát főleg, de a mait is, mert most megint nagyon jó orosz prózaírók vannak, Venyegyikt Jerofejev vagy Popov például. De egymástól is sokat tanulunk, úgy értem a kortárs magyar írók egymástól. Szóval oda kell figyelni: mindenhol ötletek vannak, jó módszerek. Most olvasom például Zoltán Gábor és Halász Margit köteteit, inspirálóan jó könyvek. Vagy például Szijj Ferenc rövid idejű történeteit nagyon élveztem. Aztán persze Mándy, Mészöly, Nádas, Esterházy. [...] Thomas Mann, Roger Martin du Gard novelláit, vagy Joyce novelláit, A dublini embereket például nagyon szerettem. A Malamud-novellákat. Aztán nagy hatással volt rám Kafka. Turgenyev és Csehov, főleg a novelláik.*”⁷ Az idézetből kitűnik, hogy Tar nemcsak a Márton László által is kiemelt orosz formalistákat és irodalmat olvasta szívesen, de a kortárs magyar irodalomban és a világirodalomban is meglehetősen tájékozott volt.

A következőkben ezért egy olyan interpretációra teszek kísérletet, amely Tar a *Lassú teher* kötetében megjelent *Rináldó* című novella szövegek közti dimenzióit igyekszik feltárni. Pontosabban igyekszem felkutatni azokat a pontokat és rétegeket, amelyekben a Tar-szöveg összekapcsolódik Esterházy Péter *Fuhasok* című regényével. A két szöveg együttolvasása nem pusztán a nyilvánvaló tematikus és egyéb összefüggések miatt lehet indokolt, de amiatt is, hogy Nádas Péter mellett, Tar rendszeresen olvasta és követte az Esterházy-életmű alakulását is. „*Emlékszem, Nádas Péternek volt benne [A Mozgó Világban – S. L.] egy marha jó novellája, a Minotaurus. Azóta is az egyik novella, amit példaként emlegetek magamnak meg másoknak is. [...] A kedvenc Esterházy-könyvem a Fuhasok. Várom, hogy most mit ír, mert az Egy nő nekem nem volt igazán nagy élmény.*”⁸ Tar tehát olvasta és szerette a *Fuhasokat*, amelyet – véleményem szerint – a *Rináldó*ban feldolgozott és újraformált. Mindez pedig alapvetően árnyalhatja a szerző életművének értelmezési lehetőségeit is, hiszen egyrészt elbizonytalanítja azokat a distinkciós határokat, amelyek men-

6 Szilágyi Zsófia, *Tökéletesen átlátszatlan, Szilágyi Zsófia beszélgetése Márton Lászlóval*, Ex Symposion, 2006/57. https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=tokeletesen-atlatszatlan_1356 – 2020. március 6.

7 „*A tényekhez azért ragaszkodom*”, i. m., 2020.05.01.

8 *Uo.*, 2020 .05. 02.

tén Tar a Másikként definiálódik, de megnyit olyanokat, amelyek újfajta, akár szövegközi olvasatokat tesznek lehetővé.

A *Fuharosok* az első, 1983-as megjelenése óta az Esterházy-életmű egyik leggazdagabban értelmezett szövege.⁹ Az egykorú recepciót jellemzően olyan bináris oppozíciópárok szervezték, mint fény és sötétség (Szörényi László¹⁰), igazság és erő (Szegedy-Maszák Mihály¹¹), rend és káosz (Balassa Péter¹²), de hangsúlyos szerepet kapott a szöveg próza-poétikai megformáltsága, balladisztikussága, illetve a gazdag szövegközi kapcsolathálója is. A szöveg iránti interpretatív érdeklődés második hulláma a '90-es évek második felében érkezett meg, köszönhetően a szegedi DEkonFERENCIÁnak,¹³ ahol az ezen értelmezői közösségtől nem idegen posztstrukturalista és dekonstrukciós olvasatok kerültek előtérbe, de újfent vizsgálat alá került a *Fuharosok* intertextuális hálózata is.

Z. Kovács Zoltán a Balassa-kritika értelmezésén keresztül a szöveg rítusszerű, mitikus dimenzióit tárja fel, pontosabban annak az olvasásmódnak allegorizációját tárja fel, amivel Balassa mítoszként, ritusként olvassa a *Fuharosok*-kat. „A narratíva mitikusságát-allegorikusságát feltételező olvasás, ahogy azt az idézett Balassa-tanulmányok bemutatták, legalább kettős viszonyban áll a *Fuharosok* narratív diskurzusával. Egyrészt allegorizálja a *Fuharosok* történetét, azt parabolisztikusként értelmezve. Ugyanakkor allegóriájává is válik annak az olvasásmódnak, amely a *Fuharosok* eseménysorát mint egy jelentés nélküli mechanizmus elfedését, önkényesen történetté alakítását mutatja be.”¹⁴

Kulcsár-Szabó Zoltán az Esterházy-szövegnek a *Bevezetés*-ben elfoglalt pozícióját, illetve azt a szövegközi hálózatot elemzi, amelyet a kötet többi szövegével kialakít, míg Vadai István filológiai pontossággal veti össze a két kiadást egymással, illetve feltárja az intertextualitás különböző rétegeit a szövegben. A szerző szerint az elsődleges réteghez tartoznak azon vendégszövegek, amelyeket a szerző megjelölt a *Fuharosok*-ban, a másodlagoshoz azok, amelyek nincsenek jelölve, a harmadlagoshoz azok, amelyek „ráhallásosak”, tehát nagyobb részben az olvasó élményanyagából fakadnak, és nem a szerzői intencióból.

Mind a korai, mind a későbbi interpretációk során egyértelművé vált, hogy az olvasatok metszéspontjában – az értelmezés fókuszától függetlenül – Zsófia beavatástörténete áll, ez az a vezérfonal, amelyből egyrészt a szöveg sokrétű értelmezési lehetőségei elágaznak. „[A] könyv alaptémája egy történetileg elsüllyedt, ám ösztöneinkben, természetünkben jelenlevő, fundamentális emberi szertartást idéz föl a realista látomás erejével, nevezetesen a beavatási (iniciációs) ritust, és annak a termékenység-meddség ritmikájára épülő változatát.”¹⁵

9 Korábban magam is írtam a *Fuharosokról*, így e dolgozat tartalmazza a korábban megjelent szöveg bizonyos tanulságait. Vö.: Sinkovics László, *Szét vagyok: rítus, határ és szubjektum Esterházy Péter Fuharosok című művében = Térdimenziók és emlékezetformák: A Grezsa Ferenc Tehetség gondozó Műhely dolgozataiból*, SZTE BTK Modern Magyar Irodalmi Tanszék Grezsa Ferenc Tehetség gondozó Műhely, Szeged, 2010, 69–85.

10 Szörényi László, *Esterházy Péter: Fuharosok*, Mozdó Világ, 1983/9, 102–103.

11 Szegedy-Maszák Mihály, *A kimondatlan költészete: Esterházy Péter: Fuharosok*, Kortárs, 1984/2, 153–157.

12 Balassa Péter, *Az ősi rend: Esterházy Péter Fuharosok című regényének értelmezési kísérlete*, Jelenkor, 1984/1., 71–76.

13 *DEkonFERENCIA: Fuharosok*, szerk. MÜLLNER András, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, 1999.

14 Z. Kovács Zoltán, *Az olvasás ritusa: A történet mint allegorizáció és allegória a Fuharosok olvasásában = DEkonFERENCIA: Fuharosok*, i. m. 55.

15 Balassa Péter, i. m. 71.

Az iniciáció köré épül a regény mitikus, repetícióra épülő szerkezete. „[A] *Fuharosok* elsősorban egy erőszakos *defloráció* története. Régről ismerős poszt-mitikus pszeudorituális beavatás-story.”¹⁶ A szöveg ezen aspektusai nemcsak azért fontosak, mert kiemelt szerepet játszanak a recepcióban, de azért is, mert a *Rináldó* is javarészt ezek mentén írja és értelmezi újra ezt. Ahogyan a *Fuharosok*, úgy a Tar-novella tengelyvonala is a beavatás, szexualitás, személyiségkonstrukciós folyamatok, illetve ezektől elválaszthatatlanul a szereplők egymáshoz való viszonya is, és pozíciója mentén épül fel. A következőkben ezért arra teszek kísérletet, hogy a két szöveg párhuzamos olvasásával feltárjam ezen jelentésrétegek elmozdulását, azt, ahogyan ezek módosítják, gazdagítják és árnyalják egymást. Továbbá a Tar-szövegen keresztül a *Fuharosok* olyan újraolvasására nyílik lehetőség, amely új, eddig fel nem tárt intertextusokra is ráirányíthatja a figyelmet, amelyek talán az újraírás és (újra) kanonizálás nélkül nehezebben lennének hozzáférhetők a regény szövegközi hálózatában.

A két szöveg jelölőhálózatának, illetve egymásba fonódó csomóinak kezdőpontján a fény metafora hangsúlyos jelenléte, illetve Tar esetében e jelenlét hiánya áll. A fuharosok alakjának első leírását a világosság, fény és fényesség egymásra halmozódó szóképei szervezik. „*Milyen fény. Már értitek, miért repes titkosan szívetek, ha közeledni láttok? Tiszta hang száll a csöndön át, világos színfolt húzódott át a kristályon, fény áradt szét a szemem mélyén, amelyet... Hihetetlen szívárvány, szinte valószínűtlen frissesség simította meg a szememet. Éket ver belém a fény, a fényes lovak, a pára, a hang, a zörej, a fagyott sár, a zord magtárak körben.*”¹⁷

A címszereplők e valóban fénylő megjelenése Szörényi László egykorú kritikájában a fuharos isteni, epifánia-szerű jelenléteként értelmeződik, azaz világosságuk metafizikai és mitikus dimenziójuk bizonyítéka. „*Kik ezek a fuharosok? Valóban mitikus lények, akik az isteninek kijáró teljes glóriával és aureolával jelennek meg, a reveláció erejével, az epifánia méltóságában; az elbeszélő, Zsófi, a gyermeklány így látja őket, naiv Mózes a csipkebokrot [...]* Nem csoda, hogy ezt a magasztalást – hadd használjunk megint szakrális szakszót –, ezt a doxológiát az elbeszélő egészen az Istenség kinyilvánításáig fokozza: »beleszédültem az új világosságba (...) a világ világossága, csak én vagyok, aki van, s a fuharos és ez a világosság.« Azonban az ószövetségi Isten önmeghatározása ebben a torzításban az elbeszélőre vonatkozik, az újszövetségi Logosz fényszimbolikája pedig a fuharosra. Mintegy a Teilhard de Chardin-i Omegapontot látjuk: Isten és az Isten méltó partnerévé érett Ember találkozását e világ végén, az új világ kezdetén.”¹⁸ A fuharost körülölelő fény (legalábbis az elbeszélő, Zsófi szemén keresztül) tehát az isteni, metafizikus létezésének egyik bizonyítékává válik. Az alakot leíró fénymetaforák sokasága a „világ világossága” isteni öndefiníciójának nyelvi és optikai metaforái, így az én meghatározásának e szókapcsolatba sűrített jelentését bontják ki. A fuharosok definíciója és leírása azonban nemcsak isteni attribútumokat tömörít magába, de a szöveg több ponton utal ördögi megjelenésükre is: szörös szálfá test, az istenkáromlás, a vándor szén- és fakereskedés, a szekéren való utazás, de a fény jelenléte erre is utalhat, hiszen Lucifer neve fényhozót jelent.¹⁹

A fény azonban nemcsak a fuharos metafizikai dimenzióira utal, hanem a tudás epiztemológiai metaforájaként is értelmezhetővé válik a szövegben. Egyrészt a folyto-

16 Szilasi László, *Zsófia szüzessége: Esterházy Péter: Fuharosok = DEkonFERENCIA: Fuharosok*, i. m. 7.

17 Esterházy Péter, *Fuharosok*, Magvető, 1983, 10. A továbbiakban ezen kiadás alapján a megfelelő oldalszámok megadásával, illetve F betűjelöléssel a főszövegben fogok hivatkozni a szöveghelyekre.

18 Szörényi, *i. m.*, 102.

19 Vö. *Uo.*

nosan visszatérő látogatásai során a magukkal hozott könyvekkel és írásokkal segítik a család földművelésének sikerességét. „Ezer szerencse, hogy rendelkezésre álltak, Lovag félhangon, hűgáim, szakkönyvek, melyeket derék gazdáim az idők kezdetén jószágukban – Ja, hő, bizony az, fuharosok nevetve bólogattak, bizony tényleg.” [F. 33.] Másrészt a fényesség és ragyogás jelenléte az epifánia mellett a tudás középponti birtokosaként is kijelöli, ami leginkább a *Bevezetés* szövegkontextusában bomlik ki. „A fény-metaphora hangsúlyos jelenléte elsősorban az Iszkolással és A mámorral hozza összefüggésbe a Fuharosokat, amelyekben a »fény« előfordulásait a megismeréssel, az igazság, a jelentés birtokolhatóságával kapcsolatos ismeretelméleti metaforákként értelmeztem.”²⁰ A kötet szöveghálózatában vizsgálva a fény a megismerés, a tudás, „a végén mindenre fény derül” ismeretelméleti metaforájává válik, pontosabban legtöbb esetben épp a megvilágosodás e végpontjának és lezárhatóságának lehetetlenségéről tanúskodik. Esterházynál a fuharos a megismerés és a tudás letéteményese, jelenlétével, folytonos visszatéréssel szabályozza a műsort, tudása garantálja a család sikerességét. A „világ világossága” definíció ekképp nem csupán istenként határozza meg a fuharost, de olyan metafizikai középpontként is, amely fénylő centrumként a tudásrendszer struktúráját is szervezi, illetve elrendezi.

A fény és a fuharos mint a megismerés központi alakzatai azonban hangsúlyosan nyelvi dimenziókat is magukra öltenek a szövegben. A fuharos behatolása, illetve Zsófi beavatása és deflorációja előtt a lány az ablakra írt figurákat nem tudja értelmezni. „Püder szital, mint por a lapulevéltre – s egy ujj azután, ha már magában, járatokat rajzol az üvegre, nehéz ákombákomokat.” [F. 13.] Az ablakra írt alakzatok értelmezhetetlensége az olvasás, így a tudás írásbeli formáinak értelmezhetetlenségére utal. Zsófi, a család többi tagjával ellentétben a beavatás előtt nem része annak a tudásrendszernek, amelynek központi alakzata a fuharos, azaz az iniciáció tétje a tudás és az írásbeliség tapasztalatának elsajátítása. Mindezt alátámasztja az is, hogy a nem-tudás, illetve tudás lehetőségének vagy letéteményesének központi figurája mindkét szöveghelyen az ablak. Az erre írt ákombákomok maradnak jelentés nélküli jelölők a lány számára, illetve ezen keresztül pillantja meg a fuharost, aki a későbbiekben lehetővé teszi a lány számára ezek értelmezhetőségét, így a tőle származó könyvek olvashatóságát is. Ugyanakkor a *Fuvarosok* nyelvi dimenziói nemcsak a szövegen belüli összefüggések mentén válnak értelmezhetővé, hanem a *Bevezetés* szöveghálózatán belül is. A szöveg kezdőmondata – „Hát megjötttek!” [F. 7.] – egyben a szavak bevonulásának nyitánya is, e tekintetben pedig a fuvarosok bevonulása egyben a nyelv a behatolásává is válik. „A próza iszkolása, amelynek kezdetén [...] »a szavak bevonulásának« híres felsorolása olvasható, e katalógust a Fuvarosok kezdőmondatával kommentálja [...], ami arra utal, hogy a »példázat« intertextuális terében a fuvarosok a nyelvet is helyettesíthetik. A Fuvarosok így akár a nyelv hatalmának figurációs példázataként is felfogható.”²¹ A szavak és a fuvarosok bevonulása nélkül az ablaküvegre írt figurák nem értelmezhetők Zsófi számára, beavatástörténete ekképp eggyé válik a nyelvbe való iniciációval, azaz a *Fuvarosok* nemcsak a nyelv hatalmának, de a behatoláson keresztül ennek, illetve a tudásrendszer elsajátításának történeteként is értelmezhető.

Zsófi beavatástörténete ezért nem pusztán iniciációs aktus, de egyben a fuvaros tudás-rezsimébe való beavatás is. A behatolás, a lány újraformálása teszi lehetővé, hogy elsajátítsa az írást és nyelvet, ezek által pedig a tudást és az (isteni) igazságot. „A Hatalom a nyelv

20 Szabó Gábor, „...Te, ez iszkol”: Esterházy Péter *Bevezetés* a szépirodalomba című műve nyomában, Bp., Magvető, 2005, 180.

21 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Példázat és karnevál* = DEKONFERENCIA: *Fuvarosok*, i. m. 28–29.

által tartja fenn és legitimálja magát, miközben kijelöli e nyelv használatának szabályait.”²² A fuharos tehát a szövegben Ideológiai Államapparátusként működik, azaz olyan hatalmi gépezetként, amely tudásának átruházása által olyan szubjektumokat hoz létre, amelyek legitimálják és fenntartják az általa képviselt rendet. „A hatalomnak ez a formája arra a közvetlen mindennapi életre gyakorolja hatását, amely kategorizálja az egyént, megjelöli saját individualitásával, hozzáragasztja saját identitásához, rákényszeríti az igazság törvényét, amelyet az egyénnek fel kell ismernie és el kell fogadnia, és amelyet őbenne másoknak fel kell ismerniük és el kell fogadniuk.”²³ Ekképp a Fuharosok nem pusztán a nyelv hatalmának, de egyben az ezáltal megtermelődő ideológiai hatalom példázata is. Epifániája olyan közép-pontot hoz létre, amely az egyének hatalmi alávetettségi rendszerének feltételeit is megszabja és megteremti. A fuharos abszolútum, a szubjektumok Szubjektuma. „[Ő] foglalja el a Középpont helyét és ő szólítja meg a körülötte lévő egyéneket szubjektumokként egy kettős tükröző viszonyban, úgy, hogy aláveti a szubjektumokat a Szubjektumnak, megadva nekik a Szubjektumban, ahol minden szubjektum megtalálhatja saját (jelenlegi és jövőbeli) képét, a biztosítékot, hogy valóban róluk és róla van szó.”²⁴

A regény fényszimbolikájának rétegeibe tehát több jelentésmozzanat is beiródik. Színre viszi az ember számára megjelenő isteni-ördögi, a metafizika jelenlétét, amely azonban nem csak ezen epifániát hordozza magában, de egyúttal tudás, illetve a jelentés eredet-pontjaként is értelmezhető, amelyen keresztül biohatalmi pozícióját is megszilárdítja. A fuharos a szöveg azon alakzata, amely meghatározza a jelölők mozgását és helyzetét, behatolása a térre megteremti annak struktúráját, hiszen e pillanattól fogva olyan origóként működik, amely viszonyítási pont a többi számára is. Bevonulása, a szavak, azaz a nyelv bevonulása is egyben, a tudás és a jelentés kisajátítása a nyelv feletti uralom megszerzésén át történik meg. A fuharos fénylő jelenléte maga a Logosz, a Transzcendentális jelölt metaforája, amely magába sűríti az isten, az igazság és a nyelv, az Ige metafizikáját, miközben ő maga forrása is ezeknek.

Ezzel szemben a *Rinaldó* a Fuharosok nyitójelenetére és az abban felvonultatott metaforákra (fény és ablak) rímelő szövegrészében meglehetősen hangsúlyosan az előbbi kiiktatásáról, illetve a szövegtérbe való be nem jutásáról tanúskodik. „Ritkán húzták szét a sötétítő függönyt, egy nagy ecetfa úgyis eltakart előlük az utca felől mindent, és így a bútor sem fakult annyira, szellőztetéskor minden ajtót kitértak, hogy a szag menjen ki a gangra, mert az utca felé nem volt érdemes ablakot nyitni, lárma, por, benzínbűz lepte el a lakást kintről, a földszinti húsboltból nagytestű, zöld legyek, nyáron hőség és vérszag, a hentes hajnalban az utcán szúrta meg a disznót, a vérét pedig a lefolyó rácsán keresztül a csatornába engedte, de hát manapság már mindent szabad.”²⁵ Míg az Esterházy-szövegben kiemelt szerepet kap a fény, addig a Taré esetében annak kizárásáról, a szövegbe, a szöveg terébe való behatolás

22 Szabó Gábor, i. m. 70.

23 Michel FOUCAULT, *A szubjektum és a hatalom* (ford.: Kiss Attila Atilla) = Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor s. k., ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv II.*, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelméleti csoport, 1997, 272.

24 Louis ALTHUSSER, *Ideológia és az ideologikus államapparátusok: Jegyzetek egy kutatáshoz* (ford.: László Kinga) = Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor s. k., Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I.*, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelméleti csoport, 1996., 408.

25 Tar Sándor, *Rinaldó* = *Lassú teher*, Magvető, 1998, 124. A továbbiakban ezen kiadás alapján a megfelelő oldalszámok megadásával, illetve R betűjelöléssel a főszövegben fogok hivatkozni a szöveghelyekre.

lehetetlenségéről van szó. Mindez a metafora által implikált jelentésrétegek értelmezési lehetőségeit is jelentékenyen befolyásolja, dekonstruálja a novella szövegterében.

A fény ismeretelméleti metaforaként a *Fuharosokban* látszólag a metafizikus, a középpont köré elrendeződő tudás alakzata, bevonulása a strukturálódás letéteményese és feltétele. Azonban – elsősorban a már említett két, *A mámor* és az *Iszkolás* tekintetében vizsgálva – a szöveg a megvilágosodás, illetve középpont igazságát kérdőjelezi meg. *A mámorban* a Borges-szöveg beiródásán keresztül a „végén mindenre fény derül” revelatív pillanata halasztódik el a szövegen kívülre. „Hosszú évek után a diák egy folyosóhoz érkezik, amelynek »a mélyén ajtó van és egy számmal teleírt olcsó gyékény, amögött pedig ragyogás«. A diák egyszer-kétszer megdöngeti az ajtót, egy férfihang – a keresett hihetetlen hangja – unszolja, hogy lépjen be. A matematikushallgató félrehúzza a függőnyt, és belép. Itt végződik a regény.”²⁶ A *Fuharosok* ugyanakkor nem halasztja el a fény behatolásának megpillantását a szövegen kívülre, ám a későbbiekben visszavonja azt, amely az „Istenem, milyen ragyogásról volt szó, csak, csak fekete vér” [F. 46.] felismerésében jelentkezik. „A megvilágosító jelentés korántsem egyértelműen ragyogja be a szöveg homályos részeit; pontosabban: azt teszi kétségessé, hogy lehetséges-e egyáltalán ez a megvilágosodás, az egyértelmű értelemadás kizárólagosságára törvő megvalósítása.”²⁷ Az Esterházy-regény viszont a Taréhoz képest valamelyest afirmatívabban viszonyulnak a megismerés, illetve a tudás megszerzhetőségének kérdéséhez, amennyiben legalább teoretikusan feltételezik a fény jelenlétét, s mindössze ennek elérhetőségét, megragadhatóságát, így a metafizikus középpont kialakulását, rögzíthetőségét teszik kérdésessé. Tar -esetében azonban a fény jelenlétének, behatolásának elvi lehetőségét is elzárja a szöveg. A *Rináldó* a függőny fellebbentését, a ragyogás megpillantásának lehetőségét is kiiktatja, hiszen a novella szereplői feleslegesnek tartják a sötétítők széthúzását, az ablak kinyitását, ezek mögött semmi más nem kap helyet a szövegben, mint az ecetfa, illetve az utcáról beáramló abjektek, tehát ez esetben nem az értelemadás és megvilágosodás (középpontozó) *iszkolásáról* van szó, hanem ehhez képest negatívabb kizárásról. A Tar-novella ismeretelméleti koncepciója ekképp a szövegelhöz képest nem arról tanúskodik, hogy a jelentésképzés lehetőségei vagy a tudás és a nyelv erőszakos bevonulásával egy strukturált interpretáció létrejöttében, vagy a nyelvjáték minduntalan elhalasztó, elcsúszó mozgása miatt egy rögzíthetetlen értelemadásban érhető tetten, hanem hogy a jelentés, a fény mindössze úgy van jelen a textuson belül, hogy egyrészt a kívülségét, másrészt a bejutásának a lehetetlenségét beszéli el.

A fény kizárása a szövegből, valamint abjektekkel történő helyettesítése ugyanakkor az identifikációs aktusok létmódját is jelentősen befolyásolja. Az Esterházy-szövegben a fuharos behatolása – nemcsak a szövegbe, de Zsófi testébe is – a tudás és a nyelv erőszakos elsajátíttatásán keresztül olyan iniciációs aktusként is értelmezhetővé válik, amely e határátlépéssel egyben a serdülő- és felnőttkor közötti átjutást is magában foglalja. „Átesett rajta, átjutott egy határon, hogy ne serdüljön többé.”²⁸

A *Rináldó*ban ezzel szemben nemcsak ez, de a fuharos szövegbeli pozíciója és szerepe is meglehetősen kérdésessé teszi ennek sikerességét. Az elődszöveg orgiajelenetében, a fuharos szájából elhangzó, „ugyan hát csak jobb így... a családban... no...” [F. 47.] szöveg-

26 Esterházy Péter, *A mámor enyhe szabadsága = Bevezetés a szépirodalomba*, https://reader.dia.hu/document/Esterhazy_Peter-Bevezetes_a_szepirodalomba-225. 2020. 08. 12.

27 Szabó Gábor, *i. m.* 182–183.

28 Kiss Attila Atilla, *Ülök a lavórban = DEkonFERENCIA: Fuharosok*, 97.

rész egyértelműen utal rá, hogy a defloráció a családon belül történik meg. „A szexus tehát egyúttal incesztus is lehet, s a történet logikáján belül valóban elképzelhető, hogy Zsófia az évről évre menetrendszerűen visszatérő fuharosok egyik régebbi látogatásának gyümölcse.”²⁹

A fuharos tehát ily módon is egy meglehetősen zárt, rekurzív rendszert hoz létre, hiszen a szexualitást nem engedi a saját és családjának terebélyesítésére kívülre. A Tar-novella pozíciói ennél jóval ziláltabbak, kevésbé lokalizálhatók. Egyrészt a főszereplő lány családi helyzete meglehetősen bizonytalan: „[A]z a vastaghajú, sápatag, bár nem csúnya lány, akit valaha Bertának kereszteltek, nem is a lánya, hanem az unokahúga volt, az is valahogy balkézről, szóval tetszenek érteni, magyarázta annak idején, a gangon, a húgomnak akkor nem a férje volt a párja. Hogy akkor ki, az titok maradt. Az is, hogy Bertát a rokonok úgyszólván kézzől kézre adták a szülők váratlan halála után.” [R. 123.] Berta tehát Zsófiával ellentétben nem egy családi közösségen belül nyeri el helyét a szövegben, hanem egy ennél jóval bizonytalanabb összefüggésrendszerben. Másrészt a *Rináldó*ban ugyan szintén szerepet kap egy fuvaros, ám az egyébként is bizonytalan családi viszonyok között, egy még kevésbé szignifikáns helyzetben. „Tállainé azért zavar el téged otthonról, mert akkor megy hozzá Heller, a fuvaros, akit már Málka is kirúgott, pedig az egy nagy kurva. Málka, kérdezte Berta, valamit kérdeznie kellett, mert nem értett semmit az égi világon, hogy Borika? És Heller? Míg te az utcán koszlatsz, folytatta a fiú, mindenki tudja. Ők meg dugnak.” [R. 130.] Heller tehát a fuharossal ellentétben nemhogy a lány apjaként van jelen a szövegben, hanem mint Tállainé, a nevelőanya szeretője, mégis több attribútumában viseli magán a (szöveg)előd nyomait.

A Heller név ugyanis egyszerre utal a fuharos többszintű metafizikai jelenlétére, hiszen magába sűríti a német nyelvből átemelve a *fényes* (hell) középfokú alakját, ugyanakkor az angolból a *pokol* (hell) jelentésrétegeit is tartalmazza, tehát nevében egyszerre jelöli a fuharos isteni és ördögi jelenlétét. Hellert továbbá szintúgy jellemzi a körköröség, a folytonos visszatérés, mint ahogyan az Esterházy-szöveg vándorkereskedőit.

A *Fuharosok*ban az ismétlődés szerepe alapvetően a mitikusághoz, illetve a rítusossághoz kötődik. A fuharos örökös visszatérése állandó ismétlődésében önmaga őseredetijét, a mítoszt ismétli meg, az újraszcenírozás pedig maga a rítus aktusa, amely aktív cselekvésként minduntalan színre viszi azt. „Egy történet csak egy eredetiként, archaikusként tétélezett történet, mítosz ismétléseként rendelkezik jelentéssel, az ismétlés aktusa pedig a »rítus«. [...] Egy eredeti történet felidézése performatív aktus [...] Azt állítja [Balassa] az archaikus, vagyis a kezdeti, a történelmi előtti állapotról, hogy csak a cselekvés ismétlődésében létezik: az »értékvesztett« (vagyis: a mitológia autoritását nélkülöző) »rítus« (vagyis: az ismétlődésben értelmet nyerő aktus) saját eredetét szimulálja.”³⁰ A fuharosok tehát a visszatérések során az ősmítoszt vinnék színre újra és újra, ám valójában ennek szimulákrumát, önmaguk eredetének mimikrijét hozzák létre. „Tehát ők nem mitikus alakok, viszont az elhomályosult értelmű mítosz rajtuk és általuk dolgozik. [...] A rend tehát a mítosz, melynek szereplői nem mitikusak, és amely azért visszatérő általánosság, hogy valódi, belső kaotikus tartalmát elfedje.”³¹ A *Fuharosok* orgiájának rítusa csak akkor rendelkezhetne jelentéssel, ha maga is rendelkezne mitológiai alapjának azon jelölő-jelölt kapcsolataival, amelyeket az ismétlődés során a résztvevők újfént értelmezni tudnának. A mitikus bázis hiányában azonban az ismétlődés nem tesz szert jelentésségre, a résztvevők számára nincs interpretációs folyamat, amelyben ennek kapcsolatait újra felállíthatnák, a rítus így egy már nem

29 Szabó Gábor, i. m. 186.

30 Z. Kovács Zoltán, *Az olvasás rítusa = DEKONFERENCIA: Fuharosok*, 52.

31 Balassa, i. m. 72–73.

látszódo, s jelen nem lévő alap mechanikus újrajátszásává válik. Ezen őseredeti hiánya egyben azt is jelenti, hogy a fuharos isteni jelenléte valójában csak a rítus narratívája során, csak az által jön létre. Az epifánia ekképp nem valami metafizikus újra megmutatkozása, hanem ennek szimulációja, amelyet valójában az teremt meg, amelynek megismételnie kellene azt, a rend pedig, amelyet e jelenlét strukturálna, csupán a mítosz mimikrije. Továbbá, ha a *Fuharosok* a nyelv hatalmának figurációs példázata, akkor e hatalom is pusztán a nyelv használata által létezik, nincs olyan metafizikai alapja, amely önmagában legimitálná a létezését, a praxis által jön létre, s csak ennek keretei között működik.³² A nyelv hatalmi struktúrája csak a nyelvhasználatban jön létre, és csak az tartja fenn.

A fuharossal szemben azonban Heller nemhogy a középpontszerű, atyai, vagy az ezt imitáló mimikri pozícióját nem tudja elfoglalni, de a fény kizárásának alakzatához hasonlóan, az ő szerepe is mintha ennek deszignificációjáról tanúskodna, mintha korábban a Szörényi László *Fuharosok*-értelmezésével ellentétes mozgást vinné színre. „*Véleményem szerint az író azért választotta a »fuharosok« alakot, hogy a szó jelöltjeit, mitikusra növelt hőseit [...] elkülönítse a hétköznapi »fuharosoktól«.*”³³ A fuharosból fuvarossá váló, ám az eredeti – amennyiben beszélhetünk egyáltalán eredetiségről – nyomait magán viselő Heller a hangzócsere során éppen a mitikussá növekedés lehetőségét veszíti el. A szövegtranszformáció demitizálja a fuvarost, a családi kapcsolatok szétzilálásával az apaszerepet a nagynéni szeretőjévé változtatja, megfosztja a rítust az incesztus-tabu határátlépésének metafizikai jelentőségétől. Heller visszatérése ugyanis csak annyiban csúcsoad ki Berta beavatási szertartásában, amennyiben épp ez lesz az, ami miatt a lány folyton az otthona elhagyására kényszerül, s találkozik Jánoskával, aki az iniciációt végrehajtja. A *Rináldó* fuvarosának folytonosan ismétlődő feltűnése nem egy mitikus őseredeti ismétlése, vagy ennek hiányában az állandó ismétlésben az eredet szimulációja, hanem olyan kiüresedett aktus, amely az orgia excessusából és transzgresszív jellegéből mindössze a kopulatívát tartja meg („*Ők meg dugnak.*”). Ahogyan korábban a fénymetafora kizárásával is egy teljesen negatív epiztemológiai tapasztalatot vitt színre a novella, a tudás behatolásának elvi lehetőségét is kiiktatva, úgy a folytonos visszatérés jelölőhálózatát is megfosztja attól, hogy önmaga mitikus eredetijét szimulálja. A *Rináldó* esetében nincs szó karneváli tudatról, túlaradásról, megszegésről vagy határátlépésről, amely elhomályosítaná a profán és a szent határát, hiszen a szöveg világában a profánon túl nincs semmi, így nemhogy a mítosz nem ismétélhető a rítusban, de ennek mimikrije sem lehet jelen. A tari (szöveg)világban a hétköznapiság profanitása arról tanúskodik, hogy nincsenek önmagukon túlmutató jelek, a jelentés nem egy lokalizálható fénylő pont a szövegben, s nem is ennek illuzórikusságát, illékonyosságát, demitizáltságát megmutató mozgás, hanem annak belátása, hogy e szüzsében ezek kioltódnak, nincsenek jelentések, csak jelöltek. Mindez részben az apai pozíció átalakulásának is köszönhető, hiszen a *Rináldó* mintha e kulturális jelekkel túlterhelt szerepet is megfosztaná szignifikánságától azáltal, hogy bár Heller magán viseli a fuharos nyomait, a szöveg apából a nevelőanya szeretőjévé transzformálja.

Az apaszerep ily módon történő kioltásával ellentétben az anyai pozíciók azonban hasonlóságot is mutatnak. Bár Borika, Marjonkával ellentétben a beavatási szertartásban, a szexusban nem vesz részt, a lány felkészítésében ő is tevékeny szerepet vállal. Zsófihoz

32 Mindez természetesen nem áll messze az Esterházy-művek által gyakran tematizált wittgensteiniánus, használatelvű nyelvszemléletétől.

33 Szörényi, *Im.* 102–103.

hasonlóan Berta felkészítése is a különböző csábítási technikák elsajátítására, illetve ezen keresztül a férfi megszerzésére irányul. „[N]ol-lám, kiabálta nagy hangon, láthatod, milyen hatással vagy a fiatalemberre, hát csak bátran! Bemutatta, hogy kell ilyenkor kissé szendén, de inkább félszegen rámosolyogni az illetőre, kanyarokat írt le a fejével a nyakán, Berta már attól tartott, hogy a nagynénje elszédül, de nem szédült el. [...] Nyisd ki a száad, a nyelvöd egy kicsit nyújtsd ki, oktatta máskor, a csókról volt szó, harapdálád a fülcimpáját, lehet azt látni, érezni, mi esik neki jól, érted? Értem. Dehogyan értette.” [R. 128.] Borika tehát meglehetősen alaposan felkészíti fel nevelt lányát arra, hogyan kell egy férfit elcsábítania, illetve ezt követően milyen egyéb teendői lesznek. Berta felkészítéséhez hasonlóan az Esterházy-regény Zsófiáját is alaposan felkészíti a családjára a fuharossal való találkozásra. „Járásra is kitanítottak, veres selyemszalagot gurítottak néniem a kertben, s nekem, mint keskeny gáton, melyet álnok hullámok ostromolnak kétfelől, kellett végigmennem ezen, ők meg rajongva kiabáltak, még a grófnő is, bravó, Zsófi, néztek, milyen ékes a farocskája, s hogy rázza a bestéje.” [F. 19.] Úgy tűnik tehát, hogy míg az apaszerűszerepek mentén meglehetősen különböző narratíva bontakozik ki a két szöveg között, addig a másik póluson, az anyai szerep és az ehhez kötődő funkciók hasonlóan bizonyulnak, mindkét esetben a lány felkészítése a beavatásra, a férfival való találkozásra és a szüzesség elvesztésére irányul, azaz mind Borika, mind Marjonka az önmaguktól való elválasztásra készíti fel a lányt. Mindez lehangsúlyosabban a *Fuharosok* „Mosdaj, mondta, a többi megy magától, és nevelésem számára befejeződött.” [F. 16.] mondatában jelenik meg.

Bár úgy tűnik, a beavatásra való felkészülés mindkét szövegben hangsúlyos, az, hogy végül ki hajtja végre ezt, már az 1983-as regényben is meglehetősen kétséges. Zsófinak ugyanis a fuharossal történő erőszakos aktust megelőzően már a Lovaggal is van egy meglehetősen bizonytalan keretek között mozgó együttléte. „Határhoz értünk, jajj, sikoltottam, és erősen markoltam a térdét, túl, onnét is, át, beljebb, mély, mély – Szeretlek.” [F. 40–41.] Továbbá az sem teljes egészében egyértelmű, hogy a későbbi aktus során, ki garantálja ennek sikerét, a fuharos, vagy az őt eszközként használó Lovag. „[T]e, verd csak a hátamat, verd az éket, verd csak ravasz Bolondka.” [F. 47.] Közel sem biztos tehát, hogy a fuharos egymaga hajtja végre a lány deflorációját, valamint, hogy ebben nem előzi meg a Lovag, így az is meglehetősen kérdésessé válik, hogy a tudásrezsim nyelvi kódjainak elsajátítása valóban megtörténik-e a regényben, illetve, hogy „parabolisztikus értelemadás erőszakos egyértelműsítése”³⁴ sikeres-e, vagy a szöveg épp ezen olvasatok tarthatatlanságát hangsúlyozza.

A *Rináldó* Zsófi és Bolondka előjáték-jelenetére rímel, amikor a Jánoska, a ház egy másik lakója és Berta közötti, szintén meglehetősen bizonytalan kimenetelű együttlétét szcenírozza. A lány egyik kényszerű eltávozásakor ugyanis a fiú a pincében lévő szobájába csábítja a lányt, ahol Borika taníttatása végre célt érni látszik, hiszen a felkészítés során elsajátított kódok szervezik az együttlétet. „[A] fiú zubbonya alá lesett, ahová majd szintén csókokat kell hintenie, langyos pára csapta meg az orrát, az ördög fűszeres illata, ahogy Borika mondaná, pihéket sejtett ott is, nol-lám! A fiú, mintha kitalálta volna, mire gondol, hirtelen felállt, lehúzta magáról a zubbonyt, Berta meg leesett, ez volt az a perc, mikor az az érzése támadt, hogy most ő el fog veszni. Didergett tőle, jó érzés volt.” [R. 131.] A beavatástörténet témopontja ekképp a *Rináldó*ban Berta és Jánoska együttléte, e jelenet reprezentálja, hogy Marjonkáéhoz hasonlóan Tállainé felkészítése véget ért, az elsajátított kódok új keretek között válnak működővé. „Rám nézel, hangzott most az újabb parancs, és ő engedelmesen a fiú felé fordult a fejével, mostantól a feleségem vagy, hallotta később az orra magasságában, ő

34 Vö.: Szabó, i. m. 184.

közben Jánoska nyakát nézte, már nyíltan, azt a gyalázatosan sima bőrt, és ahová neki Borika szerint apró csókokat kell majd hinteni, és ahol egy huncut kis szőr ágaskodott, ki is rántotta.” [R. 130–131.] Kiszakadva a nevelőanya által szabályozott lét keretei közül, Berta újabb feltételrendszerben találja magát, amelyet ezúttal már Jánoska parancsai szabályoznak. A szertartás azonban több tekintetben is elkülönböződik a *Fuharosok* ősjelenetétől. Egyrészt mert az Esterházy-szövegben, mint ahogy maga a beavatás, a beavató személye, illetve ezek sikeressége is meglehetősen kétséges, úgy a szöveg elbizonytalanítja az újrakereteződést is. „Végül néném így szól: És nem élveztünk el! Nem! Bugrisok, azt hiszik, de nem, nem élveztem el, azt hiszik, mindent.” [F. 50.] A bordély lányainak mondatai mintha arról tanúskodnának, hogy a fuharosok behatolása, bevonulása, az erőszakos értelemadás végül sikertelenné válik, a „nem élveztem el” mondat az alávetőjelleg kicselezését jelenti. Ezzel szemben Berta a nevelőanya elnyomó-szabályozó praxisából Jánoska parancsai közé kerül, e tekintetben tehát a *Fuharosok* nénéinek iszkolása és cselezése nem jellemzi a lányt. Másrészt bár a szövegelőd kérdéssé teszi, hogy ki és mikor hajtja végre a beavatást, az azonban bizonyos, hogy e képlékenység ellenére, erre a regény szövegterén belül kerül sor, míg a *Rináldó* esetében bár több kijelölhető támpontot ad a novella, a defloráció maga a szövegtesten kívül történik meg. „El fogok veszni” – többek között e mondattal zárul a novella, a jövőidejűség pedig egyértelműen a textuson túlra helyezi a végkifejletet.

A beavatási jelenet azonban a hasonlóságok és eltérések mellett azért válik kiemelt fontosságúvá, mert Jánuskával a szöveg hangsúlyosan viszi színre azt a poétikai technikát, amellyel Tar a szövegelődözés viszonyul. A fiú válik a szöveg azon alakzatává, amelyben a *Fuharosok* egyszerre sűrűsödik és disszeminálódik, az elődszöveg mintegy repeszdarabokként hatol bele a *Rináldó*-ba, e szétszóródás során pedig egyes elemei új helyeket foglalnak el, illetve máshogyan kereteződnek újra. Jánoska egyrészt – Hellerhez hasonlóan, ám mégis más módon – magán viseli a fuharosok attribútumait. A fiú zubbonya alól langyos pára csapta meg Berta orrát, „az ördög fűszeres illata”, hasonlóan ahhoz, ahogy Zsófi is jellemzi a fuharosokat: „Erős férfiak, ingükből szalonna- és verejtékszag áramol” [F. 33–34.], valamint a későbbiek során is Berta leírásában „démoni testként” jelenik meg a fiú. E tekintetben tehát magán viseli a fuharos ördögszerű attribútumait, a fényességgel ellentétben, amely a tudást és az igazságot hordozta magában az Esterházy-szövegben, Jánuskát azonban ennek hiánya, a félhomály veszi körül. „A pincébe mentek. [...] Mackók, kutyák, hajas és hajatlan figurák, eltépett testük koszos, plüss, vászon, műanyag darabjai szanaszét virítottak a félhomályban.” [R. 128–129.] Berta és Jánoska az együttlétük előtt alászállnak³⁵ a pokol egy meglehetősen profán alakmásába, a bérház pincéjébe, ahol végül az együttlétükre is sor kerül, ezzel mintha a *Fuharosok* tanúk nélkül dolgozó poklát, illetve a fényesség csalódásba fordulását, fekete vérré válását is magába olvasztaná a jelenet. Míg azonban az Esterházy-regényben a fényesség alakul át a csalódottság sötétségévé, addig a *Rináldó*-ban, mivel előbbi már korábban a szöveg és a lakás terén kívülre szorult, a kifordulás sem történhet meg, ez mintha mindig-már benne foglaltatna a szövegben. Szembetűnő példája ennek a Tar-szöveg – akár a *Fuharosok*at szintén megidéző – kutyá jelenete, amelyre épp a Jánuskával való találkozás előtt emlékszik vissza a lány. „[B]erta a múltkor két kutyát is látott egymáson, a lépcsőkről gonosz kölyökbanda ingerkedett velük, az állatok később hát-tal álltak, mégis együtt, a szemükben nyomorúság és fájdalom, Berta akkor ismerte fel, hogy ez

35 E tekintetben egy profanizált Hádész-Perszefoné párnak is tekinthetők, amely különösképp azért válik érdekessé, mert Perszefoné a termékenység istennője, e tekintetben pedig a *Fuharosok* mítoszszűrőségébe íródik be, a Zsófi és nővérei földművelő közösségében válik motiválttá alakja.

a szerelem, amiért annyira odavannak, ő pedig köszöni, ebből nem kér.” [R. 127.] A szerelem és a szexualitás nyomorúsága, amellyel a *Fuharosokban* csak az orgiajelenet közben és után válik világossá Zsófi számára, Berta esetében már a defloráció előtt is nyilvánvaló, nincs a metafizikai elragadtatásból csalódottságba fordulás, mindössze a profanitás mindent átítató nyomorúsága.

Annak ellenére azonban, hogy Jánoskát a fuharos fényessége helyett a félhomály jellemzi, ő válik az igazság és tudás helyévé a szövegben. Ő ugyanis Berta előtt felfedi a nevelőnő titkát, hogy miért kell folyton elmennie otthonról. E tekintetben nemcsak a fuharosfigurát olvasztja magába, de Bolondkát is, ezzel mintegy egy helyre sűrítve össze az igazság és erő Esterházy-regényben is hangsúlyozott ellentétét. Míg a fuharos korábban a fényességben metaforizált igazság birtokosaként, illetve ezen igazság keretfeltételeinek megteremtőjeként tűnt fel, Bolondka az ék beverésével meglehetősen elbizonytalanítja a beavatásban e szerepét, valamint az Igazság és az Erő összefüggéseiről tett pascali értelmezései épp a fuharos ugyanezen kisajátító, szubjektíváló praxisát leplezi le. „Így aztán nem volt rá mód erőt adni az igazságosságnak, mert az erő szembeszállt vele, kijelentve, hogy ő az igazságos. Mivel nem tudták elérni, hogy ami igazságos, egyúttal erős is legyen, úgy intézték az emberek, hogy az legyen igazságos, ami erős.” [F. 44.] Mind Bolondka, mind Jánoska esetében tehát az igazság felfedése a kvázi-apai pozíció leleplezésében áll, az igazság kimondása az apai szerep „lebuktatásában” valósul meg.

Mindemellett a két figura hasonlósága, hogy jellemzéseik, pozíciójuk a szövegek szereplőinek fókusz mentén változik meg. Bolondkát a fuharosok, illetve Marjonka és a nővérek nevezik így, míg Jánoskát, ehhez hasonlóan a bérház lakói tartják szintúgy bolondnak. „[A]zt mondta mindenki a házban, hogy Jánoska ugyan bolond egy kicsit, de nem olyan, nem kell tartani tőle.” [R. 127.] Ezzel szemben Zsófi szemében egészen máshogy jelenik meg a figura: „Marjonka, drága, látom, mint rendesen, elveszejténél szíved szerint már, szólt az, akit az imént drága anyánk Bolondkának nevezett, s kilépett a homály öleléséből – a Lovag.” [F. 24.] Bár Berta szemében is általában bolondként jelenik meg a fiú, az ő szemszöge az egyetlen, amelyben ördögi attribútumokra tesz szert, Jánoska tehát csak e tekintetben válik egyszerre fuharossá és bolonddá is.

Ugyanakkor még inkább árnyalja, s újfent rámutat a novella repeszdarabszerű poétikájára, hogy míg az egyes szereplők szemében bolondként vagy démonként jelenik meg, a fiú önjellemzése egészen másként pozicionálja magát. „Tudod, hogy hívnak engem, kérdezte szembefordulva a lánnyal. János, felelte Berta, mit is mondhatott volna más? Hát nem, nevetett fel Jánoska, és közelebb hajolva elárulta, Rinaldó. Rinaldó Rinaldini. De ezt senki nem tudja, te se mondd el senkinek. Jó, mondta a lány, felőlem, gondolta hozzá, ez tényleg bolond egy kicsit, de mit csináljunk.” [R. 129.] Azon a szöveghelyen, ahol Berta épp Jánoskára mint bolondra mutat rá, a fiú önjellemzésében Rinaldó Rinaldiniként jelenik meg, azaz további két szerepet olvaszt magába. Egyrészt Christian Vulpius rablóregényének címszereplőjét, másrészt Torquato Tasso Renaud (olasz írásmódban: Rinaldo) de Montauban figuráját, aki a *Megszabadított Jeruzsálem* című szövegében a legnagyobb keresztény lovagként szerepel.³⁶ Jánoska ekképp nemcsak a fuharos figuráját sűríti magába, de egyben a Bolondka-Lovag figura kettősségét is színre viszi mindezzel, illetve az ezeken keresztül megszólított elődszövegekkel újfent egy keresztény metaforikát olvaszt magába, amely a *Fuharosokban* is reprezentatív szerepben volt. E vendégszövegek azonban eddig nem képezték részét a Lovag-figura értelmezésének, azaz Tar retrospektíve úgy módosítja a hagyományt, hogy

36 A név szintén feltűnik Ludovico Ariosto *Orlando furioso* című lovageposzában is.

olyan pretextusokat állít szöveglődje elé, amelyek saját olvasata nélkül nem képeznék részét annak.

Jánoska a Tar-szövegben látványossá teszi azt a poétikai elrendeződést és technikát, amelyen keresztül a *Rinárdó* viszonyul szöveglődjéhez. A fiú nemcsak amiatt válik a szöveg központi alakzatává, mert öndefiníciója a metonimikus áthajlason keresztül az egész novella kicsinyítő tükrévé változtatja, hanem azért is, mert esetében válik leginkább látványossá az a kaleidoszkópszerű szövegstruktúra, amellyel a *Fuharosok* jelen van a másik szövegben. Jánoska ugyanis egyaránt magában foglalja mind a fuharos, mind a Bolondka figuráját, azonban úgy, hogy ezek különböző jelölőit egyszersmind szét is szórja, és új pozícióban teszi láthatóvá azokat a darabokat, amelyek az Esterházy-szövegben korábban helyet kaptak. A fiúban egyszerre kap helyet a fuharos ördögszerű megjelenése, az az aktus, ahogyan a beavatáson keresztül újfajta hatalmi struktúrának veti alá Bertát, ugyanakkor mások szemén keresztül olykor bolond, aki – ennek ellenére, vagy épp ezért – felfedi az igazságot, de önmagát a lovagi hagyományhoz köti. A fuharos különböző attribútumai viszont korábban nem csak a fiúra, de Hellerre éppúgy jellemzőek voltak. Ekképp amikor a *Rinárdó* újraolvassa a *Fuharosokat*, nem csak megismétli annak bizonyos alakzatait, de azokat újra is pozicionálja, hasonlóan ahhoz, ahogyan korábban a *Fuharosok* is megtette ezt a vendégszövegekkel, ezek viszont már nemcsak egyetlen helyen lehetnek jelen, hanem fragmentumokként szétszóródva egyszerre akár többön is.

Ugyanakkor a szövegek közötti transzformáció, az új pozíciók egyben új értelmezési kereteket is jelentenek. Amikor a *Fuharosok* mitikus félműltja, figurái és szövegei egy bérház szociografikus keretei között jelennek meg újra, e töredékek új helyzete egyben új lehetőségeket nyitnak az interpretációban. Jánoska – mint a szöveg kicsinyítő tükré – magában foglalja a fuharos alakját is, ugyanakkor annak epifániaszerű, fénylő jelenléte helyett őt inkább a félhomály, a fény hiánya jellemzi, ezzel pedig a novella korábban értelmezett jelenetét ismétli meg: a fény kizárását. Azáltal, hogy a Tar-szöveg a fény helyére a pince félhomályát állítja, a „*milyen ragyogásról volt szó, csak, csak fekete vér*” [F. 46.], „*A tanúk nélkül dolgozó pokol*” [F. 48.] és a kivert ablakok által félmjelzett csalódottságba fordulásától is megfosztja a szöveg, hasonlóan ahhoz, ahogy korábban – szintén a fény kizárásával – a megvilágosodás elvi lehetőségét is kiiktatta, ezzel pedig újfent egy abszolút negativitást visz színre, amely e helyen már nemcsak episztemológiai, de ontológiai kérdéssé is válik, amennyiben a kopoláló kutyák nyomorúsága és fájdalma egyben a lét és lehetőségeinek metaforája is egyben.

Mint korábban látható volt, a prózafordulat irodalomtörténeti hagyománya viszonyítási pontként jelenik meg, akár visszamenőlegesen a hagyomány újraértelmezésében, akár előreirányulóan olyan életművek interpretációjakor, mint a '90-es évek irodalma vagy Tar. Ezen értelmezések korábban jellemzően a különbségeket emelték ki, majd a későbbiekben inkább az előbbinél meghonosult újfajta értelmezési koncepciókat vélik felfedezni a szövegekben. Mindez nemcsak Tar esetében volt jellemző, de olyan később induló szerzők esetében is, mint Darvasi László. Szembetűnő például, ahogy (Tar esetében is) a recepció eleinte a hagyományos prózaformák és a történet visszatérését ünnepelte, majd Szilasi László 1995-ös, *Jánoskám, egyetlenem – mégis oly sokféle* című, a *Koller a férj* novellát elemző szövegében már ezzel ellentétesen fogalmaz. „*Én, ha nagyon muszáj, végül is elhiszem, hogy Darvasinál a klasszikus (Kosztolányi-) novella tér vissza, csak Darvasi felől olvasva ama novellatípusnak bizony nem elbeszélés, történet, világszerűség, metaforikusság, eleje-közepé-vege-teljesség per def. tulajdonságai, hanem esetleg szóródás, halasztódás, metonimikusság, simulacrum-jelleg, a megszakítást, megszakítotttságot jól tűrő szövegszerveződés – már ott*

is.³⁷ Szilasi tehát a korábbi kritikákkal ellentétben épp nem Darvasi hagyományos jellegét véli felfedezni a szövegben, hanem a szöveg azon dimenzióit, ahogy az az Esterházy nevével is fémjelzett hagyományba simul bele.

A prózafordulat, mint egy legvégső origópont kijelölése, ugyanakkor azért válik meglehetősen problémássá, mert így maga is olyan oppozíciópárok létrejöttét generálja, amelyeket felszámolni akart, azaz a kritikában az Azonos vagy Másik ellentétére szűkül. Az azonban a *Rinárdó* esetében is jól látható, hogy az egyszerű ellentételezéssel szemben egy jóval összetettebb rendszerről van szó. A novella nemcsak beágyazódik a *Fuharosok* szöveg-hagyományába azáltal, hogy megismétli bizonyos fragmentumait, de nem is csupán szembeállítja magát vele azáltal, hogy új prózaformában írja újra, hanem az allúziókon keresztül túllép annak episztemológiai és ontológiai alapjain, s ezen keresztül teremt meg saját poétikáját.

Mindezen keresztül pedig ismét átrendezi a kánont, hiszen amikor Jánoska a Rinaldó Rinaldini figurán keresztül a rablóregények és a lovagi hagyomány szövegeit is beemeli a szövegbe, akkor elioti³⁸ hagyományszerveződési folyamatoknak megfelelően visszamenőleg is megváltoztatja azt, azaz a *Fuharosok* Lovagjának alakja a *Rinaldó* után már nem olvasható ezek nélkül. Úgy tűnik tehát, hogy Tar Jánoskája még Viola néniénél is sokfélebb.

37 Szilasi László, *Jánoskám, egyetlenem – mégis oly sokféle: Darvasi-trilógia ráadással*, Nappali ház, 1995/2., 92.

38 Vö.: T. S. Eliot, *Hagyomány és egyéniség = Hagyomány és egyéniség: Az angol esszé klasszikusai*, Európa, 1967.

Seres Lili Hanna

A „melós író”, a „vesztesek krónikása”, az „iskolázatlan tökéletesség”

Tar Sándor-olvasatok és -félreolvasatok

„Az író élte, látta, tapasztalta, s leírta!”¹

Tar Sándor utolsó, nem posztumusz kötete tavaly volt tizenöt éves,² első könyve pedig jövőre lesz negyven.³ Jelen dolgozat célja az életmű ez idő alatt stabilan rögzült megközelítési fókuszának kritikus újragondolása és eltolása, a recepció kritikus összegzése, amelyet a szerző kiemelkedő novelláinak újraolvasását, az eddig domináns olvasattól eltérő, készülő disszertáción elméleti megalapozásához illeszkedő elemzését megelőző vizsgálatnak szánok.⁴

A többtucatnyi recenzióból, kritikából, tanulmányból, nekrológból álló Tar-diskurzust két-három újíto szándékú kivételtől eltekintve egyirányúnak, egyneműnek kell tekintenünk – ami ugyanakkor nem azt jelenti, hogy ne lennének jelen árnyalt megfigyelések a recepcióban, illetve ne rajzolódna ki egy sokszínű szempontrendszer (mely alább is látható lesz), sokkal inkább azt, hogy a Tar-diskurzusnak mind a korabeli műkritikai, mind a tágabb perspektívájú, irodalomtörténeti integrációt célzó elemzési vetületének szinte minden megszólalása ugyanazon koordináta-rendszeren mozog, az elemzők túlnyomó része ugyanazon sémák alapján tesz megállapításokat. Ezen sematikus megközelítések során túlhangsúlyozzák a szerző életrajzát és morális attitűdjét, így a szöveg helyett a szerző társadalmi-irodalmi pozícióját-funkcióját, az elbeszélő helyett a szerző szereplőkhöz való viszonyát taglalják; eközben igyekeznek, hogy *irodalomként* legitimizálják a *valósággal*, a *sociográfiával*, a korszerűtlen *realizmussal* való viszonyának ellenére is; végül jellemzőek a diskurzusváltások, vagyis a poétikai elemzéseket helyettesítő/kiegészítő laikus filozofálások, moralizálások, nosztalgizálások és a szövegek szereplőinek absztrahálása-esszencializálása,⁵ illetve a közbeszédben is rögzült „mi és ők” társadalmi kétosztatúság alapvető jelenléte.

1 Cs. NAGY Ibolya: *Tar Sándor: A te országod*, Hítel, 1994/1., 109.

2 TAR Sándor, *Az alku*. *Gonosz történetek*, Noran, 2004.

3 TAR Sándor, *A 6714-es személy*, Magvető, 1981.

4 Doktori dolgozatom témája a kortárs magyar regények válaszai a társadalmi periféria jelenségeire, elemzéseimet a szociológiai és a poétikai szféra együttesen alapozza meg.

5 Lásd SCHEIN Gábor, *Amikor irodalmárok a szegénységről beszélnek*, Kalligram, 2013/10., 62–67. és LENGYEL Imre Zsolt, *„Nincs vége.” Megjegyzések Tar Sándor Mért jó a póknak?* című kötetének újraolvasásához, *Jelenkor*, 2014/7–8., 877–887.

E kétosztatóság a tágabb percepcióban is jelen van: a közbeszédet leginkább befolyásoló politikai és mediadiskurzus, illetve a megélt társadalmi tapasztalatok okán az átlag középosztálybeli polgár a szegényektől élesen elválasztódva definiálja saját pozícióját, vagyis nem a társadalmi közösség és az ugyanazon rendszerben való létezés, hanem a „mi és ők”-elválasztás határozza meg a deprivált egyénekhez való domináns hozzáállást.⁶ A Tar Sándor-recepció vizsgálata közben különös módon azt tapasztalhatjuk, hogy az irodalomtudomány és -kritika pontosan ugyanezt a köztudatban stabilizálódott viszonyrendszert veszi magától értetődőnek.⁷ E szerint a hierarchia szerint Tarról, a „megalázottak és megszorítottokról”,⁸ az „alulmaradtokról”,⁹ a „társadalom szűrőjén mind kipotyogott emberekről”, a „sors üldözöttjeiről”,¹⁰ az „egyszerű emberekről”¹¹ tudósít¹² számunkra, olvasott és művelt, intelligens, reflexióra és önreflexióra, a társadalmi, kulturális és ontológiai kérdéseket átlátó, középosztálybeli értelmiségiek számára. A Tar Sándor-recepció tehát olyan módon jelöli ki az életmű fókuszaként a szegénységet, hogy azt közben kívül tartja, külsőként gondolja el.

Ehhez az eltávolító felfogáshoz kapcsolódik magának a szerzői jelenségnek az interpretálása: Lengyel Imre Zsolt a Tar-újraolvasást célzó innovatív szövegének pontos megfogalmazása szerint a homogénnek elképzelt irodalom másikkaként pozicionálták Tar Sándort a róla szóló írások,¹³ aminek meglátásom szerint több oka is van. Tar műszergyári műveze-

6 „At a social level, stigmatising representations often centre on a distinction between ‘them’ and ‘us’ (...), which can impact social interactions and create barriers to social inclusion.” (Kathy HAMILTON, *Poverty in Consumer Culture. Towards a Transformative Social Representation*, Journal of Marketing Management, 2014/17–18, 1836) A szegény mint „problémás másik” (*problematic Other*) médiareprezentációjáról és az *othering*, azaz a szelffel szembeni *másik* megközelítésének változatos ábrázolásáról ír Apurv Chauhan és Juliet Foster: „Self-Other distinctions are central to social spaces and identities and past research has shown that specific social groups are often presented as the ‘Other’ (...). Our work suggests that the poor form another social group that is developed as the ‘Other’ and this is achieved through three distinct representational pathways: othering through representational absence, othering through representations of difference, and othering through representations of threat.” (Apurv CHAUCAN – Juliet FOSTER, *Representations of Poverty in British Newspapers. A Case of ‘Othering’ the Threat?*, Journal of Community & Applied Social Psychology, 2014/24., 398.)

Míndez alól Magyarország sem kivétel, lásd például Hammer Ferenc részletes és érzékeny elemző könyvét: Hammer Ferenc, *Közbeszéd és társadalmi igazságosság: a Fókusz szegénységábrázolásának értelmezése*, Budapest, Gondolat, 2006.

7 És ez még akkor is áll, ha hozzá szolidáris, a deprivált helyzet súlyos negatívumait keserűen emlegető felhangok társulnak. Csak egy példa erre: „Tar Sándor novelláiban országunk a szégyenletes, az elviselhetetlen, az irtóztató arcát fordítja felénk.” (BÁN Zoltán András, *A savanyítóban*, Holmi, 1993/8., 1143.)

8 BÁN, *i.m.*, 1143. De a *megalázottak és megnyomorítottak/megszomorítottak* a leggyakrabban visszatérő formula a recepcióban.

9 MÁRTON László, *Mennyi lesz? Tar Sándor: Ennyi volt*, Alföld, 1994/7., 71.

10 PAP Vera-Ágnes, *Tar Sándor: A térkép szélén*, Vigília, 2004/6., 478.

11 KÁROLYI Csaba, „Hirtelen csend lesz és semmi”, Nappali ház, 1993/4., 116.

12 Ez csak pár példa arra, hogy az irodalomkritika és -tudomány milyen kifejezésekkel írja körül a „szocialista és posztszocialista Magyarország statisztikai és szociográfiai kategóriákkal lefedhető rétegét” (BAZSÁNYI Sándor, *A kettős látás realizmusa. Tar Sándor elbeszéléseiről*, Holmi, 1994/8, 1196), azt a „jól behatárolható generációs és társadalmi csoportot [amelynek Tar a] zuhanását írja meg”. (HORVÁTH Csaba, *Jób könyvei. Tar Sándor halálára*, Kritika, 2005/3., 10.)

13 LENGYEL, *i.m.*, 877–878.

tóként dolgozott,¹⁴ negyvenévesen publikálta első kötetét,¹⁵ életét végig a társadalom egy másik rétegében töltötte, nem integrálódott a középosztálybeli, debreceni és budapesti értelmiségi közegbe,¹⁶ írásait pedig egyszerre gondolták korszerűtlennek tételezett próza-poétikai eszközökkel megírtnak és működőképesnek, az általuk felállított mércét elérő,¹⁷ sőt azt túllépő minőségű, kiemelkedő szépirodalomnak. Mindezt az egymással nehezen összeegyeztethető életrajzi és irodalmi vonást¹⁸ ráadásul a rendszerváltás végi és az azt közvetlenül követő időszakban kellett volna integrálni, amikor a szövegirodalom poétikája (amelynek része volt a veszélyesen hangzó *valóság* külső nyomás által nem büntetett kizárhatósága)¹⁹ és a szövegimmanens megközelítések domináltak.²⁰

Mindennek köszönhetően a recepcióban főszerepet kapott Tar személye, annak mind életrajzi, mind morális aspektusát túlhangsúlyozva. Ha nem is minden kritikában részletezik Tar élettörténetét, a legtöbb fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy azokról ír, akiket

14 Művezetői pozíciója ellenére is ráragadt a „munkás író” címke, amiből igen jól látszik az értelmiségi réteg felszínes homogenizáló attitűdje. A Tarhoz kötődő címkéket összegzi például Deczki Sarolta egy tanulmányának címében: *Tar Sándor: író, melós, ügynök.* (2000, 2017/5., 21–29.)

15 A szociális közeg mellett tehát a szerzői életkor sem illeszkedik a normatív írói karrierhez, hiszen Tar pályája nem huszonéves korában indult, úgy, amit megszokott, sőt, úgy tűnik, elvár a közeg; ezt a „megkésettséget” már-már jóvá kell tennie: „Tar Sándornál a késést a tehetség és a művészi tisztesség igyekszik feledtetni”. (ALEXA Károly, *Realizmus redivivus! Tar Sándor prózája*, Mozgó Világ, 1981/12., 114.)

16 Nemcsak arról van szó, hogy Tar nem értelmiségi családból érkezett, hanem hogy később sem integrálódott, soha nem vált az irodalmi közeg részévé, egy másik, a társadalmi-kulturális hierarchia szerint *alacsonyabbnak* tételezett csoport tagja maradt, *omnan* írt ide irodalmat, olyan irodalmat tehát, amit ez a közeg értékel. Lásd pl.: „Tar mindig az irodalmon, (...) kívül volt, mereven elutasította, hogy mesternek tekintse bárki is.” SZILÁGYI Zsófia: *Nem ugyanannyi*, Ex Symposion, 2006/57.

http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=nem-ugyanannyi_1371 (Utolsó megtekintése: 2019. november 12.)

17 Annyit azért érdemes megjegyezni, hogy bár könnyű lenne ezt feltételezni, de Tar „nem autodidakta, műveletlen, ösztönös író” volt, hanem olvasott, az orosz formalistákkal szimpatizáló, mechanikus gondolkodású szerző, akit „nagyon [érdekelt], hogyan áll össze egy mondat, egy történet. És ebben már nagyfokú írói tudatosság is volt.” (n. n., *Gonosz történetek, i. m.*, Szilágyi Zsófia)

18 „Alakja (...) nem mentes az ambivalenciáktól sem; elég csak arra gondolnunk, hogy gyári dolgozóként, műszerészként mint vált valaki a század utolsó harmada irodalmának egyik releváns tényezőjévé.” Sütő 2005, 91. Kácsor Zsolt részletesen elemzi Tar többretegű outsider-identitását – ugyanakkor ebben az érzékeny elemzésben a szélsőséges „sorsos író”-felfogását is kifejti. (Kácsor 2015, 43.)

19 Erről bővebben lásd Horváth Gyöngyi hiánypótló kötetét: Horváth Gyöngyi. 2014. *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban.* Budapest: Balassi.

20 Vagy ahogyan Keresztury Tibor fogalmaz, a „kurrens elméleti iskolák alkalmazhatatlansága a *rácsodálkozás önfeledtségét* okozta”. (Keresztury 1996, 196.) (Kiemelés tőlem – S. L. H.)

ismer, arról, ahonnan jön, saját közegéről,²¹ és ez az ismeret hitelessé²² és „kérlelhetetlen pontosságúvá”,²³ a közösségiség pedig empatikussá, szolidárisná teszi szövegeit, melyeket szeretetteljes részvét jellemez.²⁴

Ezt a konvencionális interpretációt egészítette ki, illetve Tar szociális identifikálását váltotta fel a besúgó identifikálás. Az életmű újfajta értelmezésének nemcsak az eddig részletezett megközelítési irányt kell meghaladnia, hanem a besúgó identitást érintő interpretációs nyomással is szembe kell mennie.²⁵ Az ügynökmúlt életműbe való visszaolvasásának, illetve a teljes életmű ezen horizonton való újragondolásának igénye mellett többször merül fel az életrajz, pontosabban Tar szociális és életvitelbeli lecsúszásának *feldolgozási* igénye, illetve az életrajz és az életmű értelmezés során vett elválaszthatatlan-

21 „...kevés író volt olyan egyértelmű viszonyban az általa ábrázolt világgal, mint Tar Sándor” (BÁNKI Éva, *A rendszerváltás nyelve*, ÚjNautilus, 2012. június 1. <http://ujnautilus.info/a-rendszervaltas-nyelve> Utolsó megtekintés: 2019. november 18.); „...a személyes tapasztalatok és érintettség találkozik a szociográfus missziójával és a szépirói szándékkal.” (DECZKI Sarolta, *Vonat a semmibe. Tar Sándor: A 6714-es személy*, Literatura, 2013/3., 258.); „...az író alapvető lételeményének terepéről valók a témák, életutak...” (Cs. NAGY Ibolya, *i. m.*, 108.); sőt „jól ismerte azt a kört, melyből a rossz helyre született ember nehezen tud kijönni, neki sem sikerült (...) az élet és irodalom összefonódik”. (DECZKI Sarolta, *I. m.*, 835.). Találunk azonban ennek ellenkezőjét hangsúlyozó állítást is a recepcióban: a debreceni Tar-túra kocsmatapasztalataira utalva Horváth Csaba úgy fogalmaz, „amit Tar írt, az nem ezeknek az embereknek az élete (...), a Tar-hősöket Tar hozta létre. (...) Tar olyan világot hoz létre, amit egy ilyen leegyszerűsített referencialitás-felfogás nem fed le. Irodalmi hősei vannak, akik szükségszerűen sűrítettebben élnek, és bűnösebbek, esendőbbek, mint egy valódi ember. Miközben világos, hogy szedi össze az ötleteket, hangulatokat.” n. n., *Gonosz történetek. Beszélgetés Szilágyi Zsófiával és Horváth Csabával Tar Sándor utolsó novelláskötete kapcsán*, ÚjNautilus, 2011. február 17.

<http://ujnautilus.info/gonosz-tortenetek> (Utolsó megtekintés: 2019. november 13.)

22 Sütő Csaba András érdekes tautológiája szerint például a Tar-hősök „nemcsak hogy hitelesek maradnak, de roppant élethűek is”. (SÜTŐ, *i. m.*, 96.)

23 Uo., 91.

24 „...az író pozíciója a tragikus részvété.” (MÉSZÁROS, *i. m.*, 63.); „mély részvéttel tár fel” (KERÉKGYÁRTÓ T. István, *A megalázottak magánya. Létismeret Tar Sándor műveiben*, Jász-kunság, 1990/2, 43.); „a méltányosság egyike legfőbb írói erényeinek” (RADNÓTI, *i. m.*, 242); „drámai rokonszenv, részvét” (Cs. NAGY, *i. m.*, 111.); „a leírás belső igazságtételének erkölcsi attitűdje” (MÁRTON, *i. m.*, 71.); Bazsányi Sándor pedig egyenest a *részvétpróza* kifejezést használja, amelynek megalapítója Kosztolányi – BAZSÁNYI, *I. m.*, 1195.

25 Az ügynöklét életműbe való visszaolvasásának igénye hangsúlyosan megjelenik például Szilágyi Mártonnál: „...nem lenne tanulság nélkül való egyszer tüzetesen végigkövetni Tar egész pályáját irodalomszociológiai, illetve társadalomtörténeti szempontból, hogy az irodalmi életbe való befogadás, majd az onnan való részleges, de Tar számára tragikusnak bizonyuló kitaszítás folyamata miképpen zajlott le, s ennek milyen szubjektív érzelmi, tudati feldolgozása alakította poétikailag is Tar életművét.” (SZILÁGYI Márton, *A sátán fogságában. Tar Sándor novelláinak biblikus közege*, Eső, 2005/4. <http://www.esolap.hu/archive/29/758.html> (Utolsó megtekintés: 2019. november 13.)) Erre Márton László, majd később Szilágyi Zsófia ad kezdetleges, az életmű végét érintő választ: Márton szerint *Az alku* novellái „egyrészt az egyéniség dekoncentrálódását és széthullását mutatják, másrészt elmennek a publicisztika és a szélsőséges hatásadás felé”. (n. n., *Tökéletesen átlátszatlan. Szilágyi Zsófia beszélgetése Márton Lászlóval*, Ex Symposium, 2006/57. http://exsymposium.hu/index.php?fbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=tokeletesen-atlatszatlan_1356 (Utolsó megtekintés: 2019. november 13.)); Szilágyi pedig kifejti, hogy az „utolsó kötetekben, illetve főleg az utolsóban, *Az alku*ban érzek valamilyen dühöt, de ezt részben az életrajz fordulatainak tudom be... türelmetlenség ez inkább, nincs ideje úgy kiérlelni a szövegeket, mint amikor a pálya csúcán volt (...). Rövidebbek [lettek a novellák], és sokkal erősebb lett az a vágya, hogy ki akar mondani valamit, nem megmutatni. Nem megtalálni akar egy nyelvet, felépíteni egy figurát, hanem elkeseredett, dühödtt állításokat tesz”. (n. n., *Gonosz történetek...*, *i. m.*)

sága.²⁶ Fontosnak tartom a szembenézés és a feldolgozás aktusát egy közösségben, így az irodalmi közösségben is, egy irodalmon kívüli szférával, azaz politikailag terhelt írói életrajzhoz való viszonyulás esetében még inkább, ugyanakkor az általam célul kitűzött Tar-olvasás téje nem a portré(újra)rajzolásban áll. Szövegeinek elemzésekor a céloom az lesz, hogy a szerző személyéről a fókusz az elbeszélő személyére, magára a szövegre essen, és a referencialitás kérdésköre egészen más aspektusból kerüljön górcső alá. Az életrajznak azon pontjai, amelyekről a legtöbb szó esett ez idáig (ti. Tar szociális közege és ügynök múltja), az általam javasolt megközelítésben nem termékeny, releváns szempontok. Azzal, hogy a *szereplő* személyes élettörténetét, illetve az általa megírt szereplőkhöz és az ábrázolt világhoz való viszonyát mellőzöm az elemzésekből, nem a kilencvenes évekbeli szövegimmanens elemzést szeretném előtérbe állítani, nem a szövegen kívüli rétegek kikapcsolását megcélozni, kizárólag a referenciális szerző személyének kikapcsolását. Ez teret enged a referencialitás más aspektusú vizsgálatának, a művek prózapoétikai működésének egyik fő vizsgálati szempontjává azt téve, hogyan rakódnak, épülnek, építenek a társadalmi köztudatra. Hogy a szövegek milyen szegénység- és társadalomértelmezésekre adnak lehetőséget, tehát például valóban előírják-e azt a távolító módot, amely a recepcióban dominál.

Az, hogy a recepció az életmű fókuszpontjaként megfogalmazott szociális valóságot, szegénységet külsőként tételezi, egyfajta társadalmi kétosztatúságot feltételez, amely a kritikákban nyelvi, illetve világ- és önértelmezési kétosztatúsággként rajzolódik ki. Ahogyan Lengyel Imre Zsolt is rámutat, a diskurzusban tulajdonképpen Esterházy Péter frappáns, bonmot-vá vált mondatának²⁷ közhelyesítése, kiüresítése történik: a Tar-novellák szereplőit önreflexióra képtelen és verbálisan alacsonyabb rendű egyénekké stilizálják az irodalmárok.²⁸ A kimondatlan, szinte egyöntetű meglátás tulajdonképpen az, hogy Tar az értelmiségi olvasó *többlettudására* számítva teszi irodalomma szereplőinek megszólalását,²⁹ tehát a szereplő korlátolt tudását és nyelvi kifejezőképességét egészíti ki a felsőbbrendű tudással rendelkező író és olvasó: előbbi poétikai eszközeivel, utóbbi pedig a helyzet átlátására és érzelmi reflektálására képes belemélyítésével, beleolvasásával. Ezen alapállás „kényelmesíti el” olyannyira a kritikusokat, hogy minden árnyalás nélkül például a *nyelv alatt* kifejezéssel illessék a szereplők életvitelének és verbalitásának terét,³⁰ és önmaguk

26 „Az utolsó időszak, amikor a Tesco étkezdéjében köretet ebédelt szafftal, mert csak erre volt pénz... Ebből a helyzetből kellett volna továbbépíteni egy írói életművet... nem hiszem, hogy az életmű értékelésekor ezt a szempontot, az életrajzit, teljesen figyelmen kívül lehet hagyni.” (Szilágyi Zsófia, Uo.) Illetve: „Nem volna jó kizárólag irodalompoétikai szempontok szerint vizsgálni Tar életművét, hanem igenis életet és életművet egységben kellene értelmezni, és ha valaki ezt meg tudná tenni, az Tar szelleméről elvenné a teher egy részét, és segítene a kortársaknak és a pályatársaknak, hogy szembenézzünk vele.” (Márton László, n. n., *Tökéletesen...*, i. m.)

27 „Akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud.” ESTERHÁZY Péter, *A te országod*, Hittel, 1988/11., 25.

28 „A mód, ahogyan e mondatot használni szokták, jól összefoglalja ezen értelmezési irány alapvető jellemzőit: az írásk tárgya nem *mi* vagyunk, hanem *ők*, miközben *mi* fenntartjuk a jogot annak megítéléséhez, *mi* számít beszédnek, s *mi* nem, hiányát az *ő* közös tulajdonságuknak tekintjük, a szövegek olvasása során pedig mindenekelőtt a *helyettük* beszélés és a *tőlük hozzánk* való közvetítés gesztusát kell értékelnünk.” LENGYEL, i. m., 879.

29 Az elbeszélővel szembeni olvasói többlettudás izgalmas elbeszéléstechnikai eszköz, jelen recepció esetében azonban az olvasó társadalmi és kulturális pozíciójából fakadó többlettudásáról van szó, amelynek alapvetésként való felületes és félrevezető, implicit elfogadása (ami a deprivált emberek akár szándékolatlan lealacsonyításával és egyneműsítésével, tehát ismét az othering, másítás gesztusával jár) a pusztá narratológiai megközelítést szociális dimenzióval terheli.

30 MÉSZÁROS, i. m., 65.

helyzetének felismerésére képtelen tudattal lássák el őket. A „nyelvalattiság” bizonyos szempontból érthető meghatározás, ám a fogalom felszínes alkalmazása igen félrevezető, és a kétszotarúságot meg gondolatlanul erősíti. Meglátásom szerint elfogadható használathoz elengedhetetlen volna az árnyalás: tudniillik, hogy „a *Nyelv*” alatt a saját társadalmi rétegünk normatívként elfogadott és alkalmazott nyelvére gondolunk, saját kultúránkéra, ahová a Tar-szövegek érkeznek. De talán a fogalom árnyalt és definiált használatánál még előremutatóbb volna az alattiság helyett a másság fogalmának bevezetése.³¹ Az önreflexióra való képtelenség pedig szintén félrevezető, elnagyolt megállapítás,³² amely hasonló az alattiság kérdéséhez: véleményem szerint – és ezzel nem vagyok egyedül, a recepció egyes darabjaiban találhatóak erre utaló megfogalmazások³³ – a Tar-szereplők esetében nem arról van szó, hogy nem ismerik fel saját helyzetük negatív voltát, hanem két jelenségről: vagy arról, hogy a deprivált lét, az ahhoz alkalmazkodott tudat egy idő után nem engedi ennek kifejezését,³⁴ vagy arról, hogy egyszerűen más módon fejezi ki.³⁵

Az olyan tekintélyelvű³⁶ megfogalmazások mellett, amelyek szerint például az „önmagukat artikulálni képtelen”³⁷ szereplőket „engedi” megszólalni a szerző,³⁸ vagy akik történetét „elmondhatja [velük, önnön] tehetségét kölcsönözve” nekik,³⁹ több árnyaltabb, pontosabb megközelítés is található a recepcióban. Kerékgyártó T. István például a „kulturálisan elnémult” kifejezést használja,⁴⁰ Horváth Csaba szavaival Tar „a nyelvtelennek gondoltak

31 Ilyen módon a társadalmi csoportok pozicionálása is megváltozna: a „főnti” és az az „alatti” rétegek helyett eltérő társadalmi csoportokról beszélhetnénk, melyek közt a szerző hídként szolgálhatna.

32 Keresztury Tibor például később idézett pontos megfogalmazása mellett sajnos szélsőséges módon azt is megállapítja, hogy a Tar-világban „senki sem képes reflektáltan értelmezni sorsát”, aminek cáfolatára könnyen találhatunk példákat az életműből. (KERESZTURY, *Nekünk már...*, i. m., 197.)

33 Radics Viktória írja például az egyik novelláról: „Az örök vesztes és kismimmizett tudata játszik, és nyersségével fölénybe kerül ebben az iróniában, hol a reflexió és az önreflexió rúgkapál, csíp és harap.” (RADICS Viktória, *A végtelen horizontális*, Nappali ház, 1993/4., 110.) Illetve lásd még a 46. jegyzetben idézett Alexa Károly-összehasonlítást.

34 Hiszen ha az egyén túl akar élni és viszonylag ép elmével boldogulni a helyzettel, akkor lehetetlen a depriváltság elfogadása nélkül, annak explicit tudatával létezni. Ahogy számos szociológiai tanulmány rámutat, mind az alkohol, mind a drogok ennek feledtetését segítik. Továbbá nagyon lényeges, hogy az ilyen körülmények között való létezéshez szükséges a tudat átalakulása: például ahhoz, hogy méltóságon aluli dolgokat tegyünk meg, szükség van a tudatban a méltóság, az önrérték-érzés elvesztésére. (Lásd: Kozma Judit, *A szegénység pszichológiai vonatkozásai*, Esély, 2003/2., 22.)

35 Tar Sándor szövegeiben mindkét esetre számos példát hozhatunk. Olyan szereplők is előfordulnak, akik már egyáltalán nem reflektálnak saját helyzetükre, és kizárólag cselekedeteikből, reakcióikból következtethetünk a deprivált lét romboló hatására, és olyanok is, akik (akár monologikus, akár párbeszédszerű) megszólalásukban kifejezik megítélésüket körülményeikre, a reménytelen kitérésre, vagy akár az alkohol az állapot elviselését segítő hatására. Például: „...sokszor már majd megszakadok, reszket a lábam, meg fáj a kezem, a karom, és ha leiszom magam a seggig, akkor nem fáj semmi...” (A 6714-es személy c. novella utolsó mondatának utolsó szavai, lásd: TAR Sándor, *A 6714-es személy*, Magvető, 1981)

36 „...ha (...) saját szerepünket abban látjuk, hogy (...) beszélünk helyettük, akkor minden jó szándékunk mellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy mindezzel egyúttal saját erőnket is reprezentáljuk.” (FEHÉR Renátó, *Ha felépül végül a házunk...*. Tíz éve halott Tar Sándor, Hévíz, 2015/1., 57.)

37 KERÉKGYÁRTÓ, i. m., 41.

38 BENGI László, *Tar Sándor: Nóra jön*, Vigilia, 2000/12., 959.

39 RADICS, i. m., 109.

40 Illetve „szociálisan és politikailag is megfosztott egyének (...), akik számára nincsenek valódi alternatívák.” KERÉKGYÁRTÓ, i. m., 43.

hiteles nyelvét találta meg”,⁴¹ Bengi László a megszólalásra való képtelenség helyett az ezzel rokon jelenséget, a szereplők közti valódi beszélgetés, így pedig az odafigyelés hiányára, az elidegenedettségre, magányra teszi a hangsúlyt;⁴² Kálai Sándor megfogalmazásában Tar „lejegy[zi] egy alapvetően szóbeli kultúra hangjait”, vagyis esztétikai közvetítés által ajánlja fel megértésre;⁴³ Lengyel Imre Zsolt pedig rámutat, hogy „beszédképtelenség helyett egymással összeegyeztethetetlen, önigazoló beszédek sokaságáról” van szó a Tarszövegekben.⁴⁴ Erre utal Alexa Károly is, amikor a beszélgetés jelenségét érintve két példával megmutatja, mennyire különböző tudatok jelennek meg a különböző novellákban.⁴⁵ Végül pedig a nyelvi kiszolgáltatottság hangsúlya jelent pontos megközelítést: Keresztury Tibor szerint Tar a szereplők elesettségét nyelvi kiszolgáltatottságként értelmezi, így szövegeinek legfontosabb hozadéka formai, nem tematikai.⁴⁶ A szereplők belsővé teszik a kiszolgáltatottságot, írja Szilágyi Márton, megfosztatnak a nyelvtől, és ez a fajta kiszolgáltatottság az intimszféra elvesztését hozza.⁴⁷ Mészáros Sándor alapmegállapítása szerint a szerző nyelvi és egzisztenciálisan értelmezi és jeleníti meg a szegénységet, tehát nem szociológikus szempontok szerint.⁴⁸

A recepcióban a verbalitás, a beszéd problematikája nemcsak az irodalom nyelvi médiuma és az Esterházy-móttó elmélete okán hangsúlyos: a kérdés előtérbe helyezését maga a Tar Sándor-i írásmód is ösztönzi, amelyet téves módon a recepció igen gyakran szintén inkább a szerző szolidaritásának megtestesüléseként,⁴⁹ mint az elbeszélő pozícióját és attitűdjét érintő prózapoétikai eszközként azonosít. A megszólalások formája Tarnál gyakran a monológ, amelyet jól szerkesztett kollokvialitás jellemez, csakúgy, mint gördülékeny dialógusait. A narrátor azonban a nem monológikus szövegekben is erőteljesen a szereplői tudatokhoz közelít, az elbeszélői hang transzparensse válásával a szereplői beszédmódokra, cselekvésekre és/vagy tudatműködésekre kerül a hangsúly, ez az elbeszéléstechnikai módszer pedig, úgy tűnik, a referenciális tényezők ismeretében (és azok feldolgozásának hiányában) a recepció fókuszát áthelyezi az elbeszélő személyéről a szerző személyére.⁵⁰ Márton László banálisnak tűnő felvetésében kifejezi az igényt

41 HORVÁTH, *i. m.*, 10.

42 BENGI, *i. m.*, 958.

43 KÁLAI, *A kiszolgáltatottság... i. m.*, 97

44 LENGYEL, *i. m.*, 887.

45 „...van olyan vallomás formájú elbeszélése, amely végig kisbetűvel íródik (...) – kitűnően tükrözve az egységes, tagolatlan, de nagyon kezdetlegesen strukturált, önreflexióra képtelen tudat mozgását. Mennyire más az Egy rendes nap öntudatos és makacsul önépítő művezetőjének „beszélgetési» formája!” (ALEXA, *i. m.*, 114.)

46 KERESZTURY, *Nekiünk már... i. m.*, 197.

47 SZILÁGYI, *De profundis... i. m.*, 119.

48 MÉSZÁROS, *i. m.*, 64.

49 Például: „Tar Sándor írói munkássága annak a szolidaritásnak az egyik legékeesebb példája, melyben neki magának nem sok része volt.” DECZKI Sarolta, *A mi országunk: Tar Sándor és szociográfia*, Alföld, 2012/7., 91.

50 A recepcióban több, a beszédmódokat rendszerező elemzéssel találkozhatunk. Kálmán C. György saját, szélsőséges szavakkal feltett kérdésére („hogyan emelje a beszélő úr a nem beszélő szolgát”, vagyis „milyen lehetőségei vannak annak, akinek a szóban szegények helyett kell beszélnie?”) azt válaszolja, logikailag-etikailag lehetetlen, irodalmilag viszont nem az. Meglátása szerint Tar se nem naturalista, aki teljesen átengedné a terepet a beszélőknek, se nem romantikus, aki idealizálna, ehelyett három, Tarra jellemző formát, beszédmódot elemez: a tiszta és az „irányított”, „meggolgózt” monológot, illetve az általa legerőteljesebb verziónak gondolt formát, mely során „az elbeszélői szövegbe idézőjel nélkül szövődik bele mások beszéde, az elbeszélő mintegy átengedi magán mindazt,

arra, hogy a „megalázottak, megnyomorítottak és megszorítottak” írói szerepkörének tematikus vetületén túl annak formai megnyilvánulásait kellene vizsgálni, azt, „hogy [a szerző] a lecsúszás, széthullás 5, 10, 20 oldalas leírását milyen eszközökkel valósítja meg”.⁵¹ A recepció ilyen irányú, formai-narratológiai jegyeket elemző állítások egyfelől az általam is kiemelt fontosságúnak tekintett *elbeszélő helyzetére* vonatkoznak, a folyamatos háttérben maradására, amely által nem krónikás, tényfeltáró szerepet vesz fel; és a kettősségre, ami szerint az elbeszélő egyszerre résztvevő és tanú, mely „bravúr” által az azonosulás a reflektáltság jelenlétével társul,⁵² illetve helyzete a monológok esetén szociológusi-újságírói, vagyis közvetítő jellegű lehet, vagy médium szerepű, ha nem szólnak ki hozzá. A következő narratológiai tendencia a *monotóniát* érinti: a „monoton könyörtelenség”,⁵³ a szenvtelenség, a „szikár tárgyyszerűség”,⁵⁴ a „vérlázító tárgyilagosság”,⁵⁵ „a szenvtelennek tűnő elbeszélés, a száraz tényközlés” Mészáros Sándor szerint azt szolgálja és segíti, hogy „a történet kitérők, megrendültség nélkül végigmondható legyen”,⁵⁶ ahogy Nagy Gabriella szerint is „a tárgyilagos elbeszélésmód, stílus ellensúlyozza az elbeszélés tárgyát”.⁵⁷ Az egyszerű, puritán nyelv, és a pontosság, a „fesztes kompozíciós rend”⁵⁸ is ezt szolgálja: Földes Anna is kiemeli, hogy a „dísztelen puritanizmus a legalkalmasabb, legteherbíróbb”.⁵⁹ A recepció számos darabja hangsúlyozza a *lírai hangvételt*, ami azonban soha nem válik érzelgőssé – ugyanez nem mondható el a recepció egyes megfogalmazásairól, melyek ezt a témát érintik.⁶⁰ Több elemző szerint a szövegekben „a nyomorú élet átpoetizálódik”,⁶¹ aminek azonban hangsúlyosan az ellenkezője fogalmazódik meg Bombitz Attila kritikájában: „egzisztenciálisan érzékeny poetizálás, amely nem az úgynevezett nyomor átpoetizálására van beállítódva, csupán a súlyosabb és mélyebb láttatás és megértés akciójára”.⁶² Ezenkívül formai szempontból a *novella* és azon is belül a *monológ* áll kiemelt helyzetben. A „klasszikus szerkezetű, zárt novellákban” tartják jelentősnek.⁶³ Alexa Károly a „monológforma újjáélesztését” ünnepli az első kötet megjelenésekor,⁶⁴ Szilágyi Márton pedig egyenesen új novellatípusnak nevezi Tar írásmódját, amelynek nem

amit szereplői mondanak, így közel kerül ahhoz, hogy egygyé olvadjon velük.” (KÁLMÁN C., *Aki...*, i. m., 25.) Az *Ennyi volt* című kötet Bazsányi Sándor pedig hat elkülöníthető formát határoz meg: a szociografikus interjú, az E/3-as, általában közösségi „brigádnapló”, a függő beszéd-portré, a szabad beszéd, az értelmiségi satirikus monológ és a nem-értelmiségi tragikus monológ formáját. (BAZSÁNYI, i. m., 1192.)

51 N.N., *Tökéletesen átlátszatlan...*, i. m.

52 KERESZTURY, *Nekünk már...*, i. m., 104, 197.

53 VALASTYÁN Tamás, *A szenvedés narrációja. Móricz Zsigmond és Tar Sándor egy-egy novellájáról*, Alföld, 2005/9, 47.

54 CS. NAGY, i. m., 111.

55 DOMOKOS, i. m., 114.

56 MÉSZÁROS, i. m., 65.

57 NAGY, i. m., 1201.

58 KERESZTURY, *Tar Sándor...*, i. m., 104.

59 FÖLDES, i. m., 33.

60 Pl.: Tar „legjobb novelláiban a mocsokból így lesz költészet”. (SÜKÖSD Mihály, *Tar Sándor elbeszélései. Tar Sándor: Lassú teher*, Mozgó Világ, 1998/9., 128.)

61 NAGY, i. m., 1201.

62 BOMBITZ Attila, *Lassú terhek. Tar Sándor klasszikus tényformáiról*, Tiszatáj, 1998/12., 110.

63 pl MÁRTON, *De profundis...*, i. m., 71. és SÜTŐ, i. m., 94.

64 Alexa, i. m., 113.

célja a pontos rögzítés, egyéniesítés, ellenben a tudatábrázolásra törekszik, amely során a kronologikus történetet állapotszerűvé sűríti, és az életút folyamatát ok-okozati vagy időbeli alapozás helyett motivikusan idézi fel.⁶⁵ Kálmán C. György szavaival „Tar a maga számára a finoman befolyásolt monológot és montázsos, kívülálló elbeszélést választotta, küzdötte ki” a „megszóltatás” formáinak keresése során.⁶⁶ Végül az *ismétlés* („jócskán a grammatikai szint fölött, a cselekmény rétegében is (...). Sőt, (...) a sorsok és a szereplőket környező világok (...) sok vonásukban hasonlóak egymáshoz.”)⁶⁷ és a *filmszerű látásmód*⁶⁸ eszközeit is hangsúlyozzák a recepcióban.

Végül ki kell emelni négy innovatív, a későbbi elemzési megközelítésmódomhoz leginkább illeszkedő megfigyelést. Krusovszky Dénes szerint Tar „sajátosan egyéni prózaepikát” dolgozott ki, amelyben egyfelől a mellérendelői mondat szerkezeten belüli gyakori nézőpontváltogatás,⁶⁹ illetve a nézőpontok relativizációja jellemző, másfelől a szereplői dialógusnak és az írói [elbeszélői] narrációnak az egymásba montírozása. Ez a technika, amelyet én az elbeszélő szereplői tudathoz való közelítéseként fogalmaztam meg, táptalajul szolgálhat a terméketlen referenciális és moralizáló olvasatoknak.⁷⁰ Krusovszky megállapítása a szegénységábrázolás Tar Sándor-i módozatának elemzése szempontjából lényeges; ahogyan ebben a perspektívában válik fontossá az a recepcióelméleti fókuszpont is, amelyre Kálmán C. György hívja fel a figyelmünk: „fontosak a novellaindítások és -zárások, mert az ábrázolt világ brutális, indulatok fűtötte, szükséges, hogy az olvasó be- és kivezetődjék”.⁷¹ Mészáros Sándor és Szilágyi Márton érzékeny megfigyelése az ábrázolt világ zártságát és a szövegek zárt terét, leszűkített elbeszélői horizontját, zárt narratív világot hozza párhuzamba, vagyis a formai jegyeknek a témához, felépített szövegvilághoz való hasonulását emelik ki.⁷² Végül igen fontosnak tartom Kálai Sándor megállapítását, amely átvezet minket két újabb Tar-közhely, az „egyedülállóság” és a tényirodalom kérdéseire. Kálai meglepő módon a Tar Sándor-i próza szövegszerűségét emeli ki. A szövegeknek a szövegirodalomhoz képest hagyományosnak tűnő formáiban mintha nem lenne történetmesélési kétely,⁷³ holott a narratív és a leíró szekvenciák nem válnak el élesen, az egyes számú elbeszélővel dolgozó novellákra pedig még inkább igaz a szövegszerűség felé tolodás: „az elbeszélő akkor, amikor az elkezd beszélni, belép a nyelv rendjébe, s az sodorja őt. (...) az emlékezést inkább a nyelv és nem a szubjektum irányítja.”⁷⁴

A *szövegszerűség* fogalma a Tar-szövegek értelmezésekor ezt a kivételt leszámítva kizárólag ellenpontként jelenik meg, hiszen a szerző a szövegirodalom korában lépett be a maga egészen más működésű novelláival. Meglátásom szerint ennek egyik következménye a narratológiai megközelítést nagyban felülíró referenciális és moralizáló olvasatok

65 SZILÁGYI, *De profundis...*, i. m., 117.

66 KÁLMÁN C. György, *Aki a beszéd-nélküliekért beszél. Tar Sándor: A te országod, Beszélő*, 1993. június 5., 25.

67 KÁLMÁN C. György, *Szabad, függő. Tar Sándor: Lassú teher, Alföld*, 2000/1., 84.

68 DECZKI, *Vonat...*, I.m., 160.

69 Bengi László is az elbeszélés többszólamúságát emeli ki a *Nóra jön* c. kötetet elemezve, hozzátéve, hogy a kötet nyelvi világa ezzel együtt is egységes. BENGI, i. m., 958.

70 KOVÁCS Dezső, *Tar Sándor: Nóra jön*, *Kritika*, 2000/6., 40.

71 KÁLMÁN C., *Aki...*, i. m., 25.

72 MÉSZÁROS, I.m., 64. és SZILÁGYI, *De profundis...*, 116.

73 Ide (is) kapcsolhatjuk Cs. Nagy Ibolya megállapítását, mely szerint Tar „elhiteti velünk, hogy semmit nem tesz, csak lenyomatot készít”. Cs. NAGY, I.m., 110.

74 KÁLAI Sándor, *Az apa és a gyár. Tar Sándor prózájáról*, *Alföld*, 2000/3., 48.

uralma, a másik pedig a szerzői, illetve szövegvilág-/stílusbeli magány, egyedülállóság, kivételesség toposza.⁷⁵ A korábban idézett Lengyel Imre Zsolt bővebben így ír a Tart kivételként kanonizáló recepcióról:

„a pozícióját meghatározó írások igen jelentős hányada gyökerezett abban az előfeltevéns-rendszerben, mely a magyar irodalmat alapvetően egyvágányúnak és időben egyenesen előrehaladónak gondolta; a különböző prózanyelvekben tehát nem adott szemszögből többé vagy kevésbé problematikusnak látszó világszemléleti-ideológiai alternatívákat látott, hanem egy fejlődési sor temporális indexszel ellátható tagjait, ami ráadásul a nem e vágányra illeszkedő hagyományvonalak leértékelését (elfelejtését) is magával hozta. Így alakulhatott ki egy viszonylag homogén kortárs irodalom képzete, melynek *másik*jaként vált érzékelhetővé Tar Sándor prózája.”⁷⁶

Ennek a másiknak a meghatározásában hol a nehézség, hol a túl könnyedén vett megoldások figyelhetőek meg. A nehézség, nehézkesség a Tar-szövegek irodalomként való legitimizálásában mutatkozik meg, vagyis abban, ahogy a kritikusok igen gyakran annak bizonyításával küzdenek, hogy a novellákat valóságselemek ellenére irodalomként fogadtassák el.⁷⁷ Ebben a „kellemetlen” kérdésben ismét egyfajta kétosztatúságot láthatunk: számos írás a Tar-féle kettősségre utal, a dokumentatív és a szépirodalmi (vagy ennek variánsaként a korábban említett lírai) jelleg együttes jelenlétére, amely jellegek nem oltják ki egymást, hanem szokatlan egyensúlyban, összhangban érvényesülnek egymás mellett.⁷⁸ A diskurzus egyik domináns fogalmát, a *szociográfiát* pedig könnyed, elnagyolt, definiálatlan módon használja a recepció. A kritikák és tanulmányok szerzői nem határozzák meg, hogy adott szövegükben adott említéskor mit értenek szociográfián; hol a valóságselemek jelenlétét, a referencialitást, a hitelességet, a dokumentatív jelleget szándékoznak összefoglalni a kifejezéssel, hol a szépirodalom ellentétét képező műfajt értik rajta, a szociológia által alkalmazott írástechnikát.⁷⁹ Mindemellett azonban a szociografikus olvasat kritikája

75 Csak egy példa a sok közül: „...furcsa, becikkelyezhetetlen, rendkívül egyéni, ugyanakkor magányos önvállalás” (BOMBITZ, *i. m.*, 106.)

76 LENGYEL, *i. m.*, 877–878.

77 Vagy ahogy Bényei Tamás fogalmaz, a recepcióban a „megmenthető” vonásokat keresték a szövegszerűséget felértékelő irodalomszemlélet számára. (BÉNYEI Tamás, *Tar Sándor: A térkép szélén*, *Kritika*, 2005/10, 32.) Például: „minden látszólagos dokumentarista-szociologikus indíttatása ellenére mégis a legmagasabb rendű művészet ez”. (BÁN, *i. m.*, 1143.) Két példa a szövegek tágabban, ontológiai-egzisztenciális módon való értelmezhetőségére, legitimizációjára: Károlyi Csaba az *egzisztenciális tényirodalom* kifejezést használja, amely szerint a szövegekben a *szociográfia mellett* a szegénység és emberi kiszolgáltatottság antropológiai, ontológiai megközelítése történik (KÁROLYI, „*Hirtelen...*”, *Lm.*, 116.); Horváth Csaba *Az alkuról* azt írja, a *tények mögött* megmagyarázhatatlan, metafizikus réteg áll, a jó és rossz harca. (HORVÁTH, *i. m.*, 11.) Szilágyi Zsófia pedig érdekes eljárással a szépirodalomra általánosan jellemző működésmódot a Tar-próza egyedi vonásaként reprezentálja, amikor a szövegek világszerűségéről beszél, vagyis arról, hogy föltárul bennük egy világ – meglátásom szerint ez is egyfajta legitimizációs kísérlet. (N.N., *Gonosz történetek...*, *i. m.*)

78 Az első kötetéről Ördögh Szilveszter azt írja, avulhatatlan hitelű tudósítás valóságunkról, ugyanakkor megrendítő erejű szépirodalom is (ÖRDÖGH, *i. m.*, 478.). Nagy Gabriella a dokumentum és a poézis egyensúlyáról beszél, illetve arról, hogy „a társadalom és az irodalom elfelejtett párbeszéde helyreáll Tar Sándor írásaiban”. (NAGY, *i. m.*, 1198.) Bazsányi Sándornál pedig így jelenik meg az elemzői nehézséget érzékelő kétpólusú látásmód: „a szociografikus „helyzetjelentés” és a személyes tragédiák egyidejű jelenléte sajtóságot, irodalmi kategóriákkal nehezen körülhatárolható varázst ad a novellákban”. (BAZSÁNYI, *i. m.*, 1192.)

79 „Szociográfiai alapossággal megírt novelláskötet”, írja Pap Vera-Ágnes *A térkép széléről*, jó példát nyújtva az első esetre (PAP, *Lm.*, 477), vagy említhetjük Bazsányi Sándor gondolatmenetét Tar „kettős látásáról”, mely szerint a szociográfiai elemek inkább az individuális tragédiák tárgyi megalapozását,

is többször előkerül a recepcióban,⁸⁰ az egyik leghatározottabb hangvételben Krusovszky Dénesnél: „Ha tehát Tar prózáját a társadalmi viszonyok egyértelmű leképzéseként próbáljuk megérteni, éppen létjogosultságuktól, vagyis szépirodalmi mivoltuktól, fikciós arcélüktől fosztjuk meg e szövegeket (...)”⁸¹

Hasonlóan problematikus a realizmus fogalmának elhelyezése az életműben, amelyhez a *naturalista* és *szürrealista* kifejezések is társulnak.⁸² A számos állítás között az egyik legpontosabb realizmus- és szociográfia-megközelítésnek Kácsor Zsoltét tartom, aki azzal véli indokolhatónak Tar Sándor személyére a *realista* jelzőt használni, hogy „az irodalmat nem a poézis, nem a filozófia, s nem is a történelem, hanem a szociográfia felől közelíti”.⁸³ Alexa Károly szerint a klasszikus realizmustól Tar írásait az abszurd választja el.⁸⁴ A recepció nagy része kiemeli a szövegeket jellemző groteszk vagy szatirikus minőséget, az iróniát, a játékosságot, az anekdotikusságot, a szórakoztató jelleget; a Tar Sándor-i humort pedig számos jelzővel árnyalják: *mély, bornírt, fanyar, bizarr, sötét, morbid, száraz, szikár, visszafogott, szeretetteljes, híres, de rejtőzködő, fekete, sőt nagyon fekete, nagyon keserű, ugyanakkor nagyon együttérző*.⁸⁵ A moralizálásra való hajlam ezen felsorolásból is érzékelhető, de ennél lényegesebb az a kérdés, hogy a humor hogyan működik és mit ér el a szövegekben: egyes kritikák szerint az elbeszélés monotoniját, illetve az ábrázolt világ tragikumát oldja, míg máshol épp az a hangsúlyos, hogy a Tar Sándor-i humor nem old, hanem még inkább mélyíti a tragikumot.⁸⁶ Könnyen lehet, hogy a kettő egyszerre nyilvánul meg, mindenesetre a deprivációs irodalom elemzésének egy fontos és izgalmas

semmint társadalmi síkon történő általánosítását szolgálják, vagyis a környezetfestés mellékesen, a hőst övező világ megérzékesítéseként van jelen. (BAZSÁNYI, *i. m.*, 1193.) Nagy Gabriella szerint a szociográfiától a (néhol talán túlságosan is erős) írói rendezőelv érvényesülése távolítja el a szövegeket (NAGY, *i. m.*, 1201.); Deczki Sarolta zsaveival pedig a szövegek „szociográfia és szépirodalom határán billegnek” (DECZKI, *A mi országunk... i. m.*, 91.).

80 Például: „Sokan és sokszor olvassuk Tar írásait híradásokként, dokumentáris lenyomatokként, ilyenkor értelmezéseink legtöbbször a szociológia, a társadalomtörténet, a lélektan területén mozognak. Holott nyilvánvalóan irodalmi művekről, nem is akármilyenekről van szó, amelyek nemcsak megérdemlik, ki is hívják az »irodalmi« olvasást.” (KÁLMÁN C., *Aki a beszéd... i. m.*, 25.) Vagy „Tar művészetének szociografikus olvasata bizonyos mértékig elfedte azokat a jellegzetességeit, amelyeket a halála napján kezdődő újraolvasás előtérbe állíthat. A legjobb műveiben mindig jelen lévő agresszió és önagresszió költői szerepét. Az író durva férfítársaságaiban, munkahelyi kollektíváiban gyakran felbukkanó homoerotikus motívumokat. Vagy a minden Tar-novellára félreismerhetetlenül jellemző – s persze szociológiailag és/vagy egzisztenciálisan ugyanolyan joggal olvasható – végtelen reménytelenséget, kiúttalanságot, bánatot”. (RADNÓTI, *i. m.*, 242.)

81 Krusovszky Dénes, *Mi következik? Tar Sándor: Te következel, Múút*, 2009/12., 80.

82 Lásd pl Radics Viktória elemzését, melyben *A te országod* témaválasztásai és formakezelése terén a hihetetlen, az abszurd, a fantasztikus, a szürreális, az irreális minőséget elemzi. Radics, *i. m.*, 109.

83 KÁCSOR, *I. m.*, 48. És bár a szociográfia felőliség a domináns, fontos emlékeztetni magunkat a korábban részletezett poézis erőteljes jelenlétére is.

84 „...éppen a mániákus pontosságigény emeli be írásaiba a mai valóságnak – a klasszikus realizmustól „idegen” – abszurdításait.” (ALEXA, *i. m.*, 114. A. K. saját kiemelése.)

85 DOMOKOS, *i. m.*, 115.; MÁRTON, *i. m.*, 71.; GYÖRFFY Miklós, *Apokalipszis itt és ma. Tar Sándor: A mi utcánk, Magyar Napló*, 1995/10, 43.; FÖLDES, *i. m.*, 33.; BOMBITZ, *i. m.*, 108.; KÁLMÁN C., *Szabad, függő... i. m.*, 83.; KRUSOVSZKY, *i. m.*, 40.; N.N., *Gonosz történetek... i. m.* (Horváth Csaba megszólalása)

86 „Történeteiben sok helyütt humorral próbálja oldani, s feledtetni, de legalábbis árnyalni azokat a negatív tendenciákat, melyek a szakadék szélére sodorták hóseit.” (SÜTŐ, *i. m.*, 96.) „Ez a fajta humor azonban nem oldja, hanem még sötétebbé teszi a képet.” (DECZKI, *Vonat... i. m.*, 262.)

szempontjaként szolgálhat a humor, az irónia, a szatíra, a groteszk minőségének működés módja és hatása.⁸⁷

Végül érdemes kiemelni a Tar-recepció néhány elmarasztaló darabjának irányvonalait is. Az egyik vonulat arra vonatkozik, hogy a novellákban a társadalomnak szinte kizárólag csak egy rétege jelenik meg, ez pedig az egydimenziós szövegvilág vádját és a tágabb perspektíva hiányolását eredményezi: „a társadalmi változások bemutatása egysíkúnak tűnhet (vesztések, elesett, megcsúszó, szerencsétlen emberek)”,⁸⁸ „hiányoznak a nyertesek, akiknek sikerül megkapaszkodni”,⁸⁹ „a »valóságnak« csak egy-egy szilánkját tudja megírni, nincs nagyobb szerkezet, tágabb perspektíva”,⁹⁰ egyértelmű „az író etikus elszántsága, de adós marad a jelenségek társadalmi beágyazottságának feltárásával”.⁹¹ Ezen meglátásokkal egyfelől azért nem értek egyet, mert olyan gesztusokat kérnek számon a Tar-prózán, amelyek elvégzésére az író nem is vállalkozott: ennek a szövegüniverzumnak nem az a rendeltetése, hogy a 19. századi realista hagyományt követve teljes társadalmi látképet adjon, hanem hogy egy bizonyos társadalmi csoport lélektanát körbejárja, és ezt minőségi módon be is teljesíti; másfelől viszont sok olyan szöveghelyet találunk, amely a kritizált hiánynak ellentmond, és megmutatja a nyerteseket és a lecsúszás tágabb perspektíváját is. A másik, komolyabb vizsgálatra érdemes bíráló a formai egysíkúságra és a didaxisra vonatkozik: Halmi Tamás felveti az esztétikai monotonia veszélyét, de hozzáteszi, egy „megengedőbb olvasat” szerint – mely hasonlít a fönt írt zárt világ-zárt elbeszélés párhuzamhoz – ez a monotonia „mintha az ábrázolt-megalkotott világ működésének automatizmusára, jövő nélküli monotonijára utalna vissza”.⁹² Márton László szintén az „egyszerű, egyoldalú írói eszközök” jelenlétét emeli ki, ami szerinte egyenetlen színvonalat, időnkénti sablonos, görcsös megoldásokat hoz.⁹³ Bengi László szerint a szövegek esetenként a példázattá válás és az eszményítés hibájába esnek,⁹⁴ Krusovszky Dénes pedig az eddigi Tar-olvasatok egyik fő szólamaként nevezi meg azt a jelenséget, amely során a szociográfia lecsupaszított stílusára hivatkozva éppen annak hiányát emeli ki a recepció, ami szerinte korántsem biztos, hogy nincs jelen a novellákban: „egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy Tar prózájában nincsenek előre felkínált megoldások, írói ítéletek, didaktikus alakzatok, (felül)stilizált – rosszabb esetben giccsbe hajló – leírások vagy éppen érzelmesség és érzélgősség”.⁹⁵

„Közönségének ez a világ legfeljebb szociológiai példázatnak, egzotikumnak számított”, írja Horváth Csaba is, aki azon kevesek közé tartozik, akik a – Sütő Csaba által hiányzó szempontként kiemelt⁹⁶ befogadói aspektusra is reflektálnak. Az olvasó távoli

87 Az egyik lehetséges kiindulópont az az abszurditás, amiről Horváth Csaba így beszél: „[Tar] kialakít egy olyan nézőpontot, ahonnan humorosnak látszik az, ami egyébként egyáltalán nem az, és ez a váltás nagyon váratlanul tűnik. Azt mondja Kant – nem szó szerint idézve –, hogy az a komikum, amikor egy feszült várakozás hirtelen semmivé lesz. Ő mintha ezt nagyon tudatosan művelné: fölépít egy elvárást, aztán nem az történik, amit várunk. Ez a „főhős” életében általában hihetetlenül keserű következményekkel jár, de az olvasó mégis a humor egy fajtájának éli meg. Én azt gondolom, hogy nála a humor egyértelműen a világ keserőségének a kifejezése.” (N.N., *Gonosz történetek...*, i. m.)

88 SÜTŐ, i. m., 96.

89 FÖLDES, i. m., 34.

90 MÁRTON, i. m., 73.

91 VARGA, i. m., 91.

92 HALMAI Tamás, *Olyan mindegy. Tar Sándor: Az alku, Alföld, 2005/1., 100.*

93 MÁRTON, i. m., 71.

94 BENGI, i. m., 958.

95 KRUSOVSZKY, i. m., 80.

96 SÜTŐ, i. m., 92.

pozíciója, másság-identitása⁹⁷ mellett többször szóba kerül a lehetséges befogadói attitűd: a „vizolygással vegyes kíváncsiság”,⁹⁸ amit az „egyszerre vonzó és vizolygató”⁹⁹ Tar-világ okoz, az, hogy „nem szívesen olvasunk e jelenségekről, roncsolódásokról”¹⁰⁰ és az, hogy „az olvasó nincs felvértezve [a nyomorúság mitológiájára], ennyi kisszerű rémségre”.¹⁰¹ Végül pedig az író „tudósító” szerepének megfelelően az olvasó „szembesülő” feladata is kimondódik.¹⁰²

A recepcióban gyakori a korszerűtlenség fogalma, amely vád alól legtöbbször felmentik Tart, hogy úgy képes mozgósítani a realista prózapoétika eszközeit, hogy szövegei mégsem válnak idejétmúlttá. Azonban a kritikák és a tanulmányok elemzése közben is azt a paradox jelenséget fedezhetjük fel, hogy maga a korszerűtlenség kérdésével foglalkozó recepció hordozza magán a korszerűtlenség jegyeit: a túltárgyalt referencialitást és az indokolatlan moralizálás, esszencializálás gesztusát, melyek a szempontok sokféleségének ellenére is dominálnak a változatos státusú szövegekből álló recepcióban. Ahogyan Szilágyi Márton is hangsúlyozza (Lengyel Imre Zsolt, Krusovszky Dénes és még néhány szerzővel együtt): a leegyszerűsített ítéletek helyett alaposabb elemzésre volna szükség, amely a Tar-próza sokszínűségét feltárhatja.¹⁰³

97 „...azzal, hogy könyvet veszek a kezembe, máris kívülálló vagyok a Tar-világhoz képest”, mondja Simon Ádám. (N.N., *Gonosz történetek...*, i. m.)

98 VARGA, i. m., 91.

99 SÜTŐ, i. m., 95.

100 DOMOKOS, i. m., 115.

101 Ez okozza Földes Anna szerint, hogy „[i]zgalmas, fontos olvasmány *A mi utcánk*, mégsem lehetetlen”. FÖLDES, i. m., 33.

102 ÖRDÖGH, i. m., 480.

103 SZILÁGYI, *A sátán...*, i. m.

Bánki Éva

Vidékek, világok, bálványok

(Mohai V. Lajos: Szabadon és kötelezően)

Mohai V. Lajos egyre inkább kiteljesedő kritikai-értelmezői életműve rendkívül egységes és karakteres – és mint ilyen, folytonos vitára és önvizsgálatra ingerlő. A legutóbb megjelent *Szabadon és kötelezően* című esszékötetének már a tartalomjegyzéke is számos izgalmas kérdést vet fel. Hogy lehet, hogy egy ilyen nyitott, sokféle ízlést, irodalomszemléletet elfogadó, számtalan rezdülésre érzékeny, az irodalmi kánon befolyásolásának szándékával is megnyilatkozó „szenvedélyes olvasó” (a szerző Almási Miklósról alkalmazott kifejezése) ilyen elzárkózó a fiatalabbakkal szemben? Márpedig Mohai V. Lajos *Szabadon és kötelezően* című esszékötetében számos nemrég elhunyt klasszikusról vagy a szerző nemzedékébe tartozó, számos irányzatban megforduló íróról-költőről olvasunk, de fiatalabbakról nem. Én alig hiszem, hogy ennek valami ízlésbeli oka lenne, meglehet, csak a kritikai metódus, a szerző olvasószemüvege, a Kosztolányi-kultuszon edzett „szűrője” implikálja ezt.

Ha pedig így van, akkor ez annál érdekesebb.

A metódus mellett igen figyelemreméltó Mohai sajátos „tájérezékenysége”, filmes látásmódja, mikor is elemzéseiben a próza-univerzumok mögé megrajzol egy hangokkal, színekkel, szagokkal, zugokkal teli „hont”. A szerző vidékiség- vagy (világ)periféria-fogalmát nem is lehet nélkül a „térletés” vagy vizuális érzékenység nélkül élvezni. A Mohai-tájak közül nekem nem a romló-bomló Róma, a fülledt Bácska, a ködös-titokzatos Nyírség a legmegragadóbb, hanem Mándy Iván – Mohai által oly varázssosan interpretált – külvárosa. (Erre különös módon nem is egy kritikában, hanem egy varázslatosan személyes interjúban – *Szalvétapapír és ruhakefe*. Laik Eszter beszélgetése Mohai V. Lajossal a 100 éve született Mándy Ivánról – kerül sor.)

A különféle műfajú írásokban elrejtett kalandozás, ötletforgács mellett feltűnő, hogy milyen mélyen kidolgozott és átgondolt a kötetben található Kosztolányi- és a Tandori-blokk. Ennek talán személyes okai lehetnek. A Tandori- és Kosztolányi-szövegeket nem egy összeszikkasztó találkozás, egy meghatározó, de egyszeri olvasmányélmény ihlette, hanem hosszas kutatómunka, a szerzőkkel / szerzőkről való több évtizedes együttgondolkodás. Mohai V. Lajos Tandori szerkesztője volt (*Vigyázz magadra, ne törődj velem*, 1989), irodalomtörténeti pályáját pedig Kosztolányi-kutatóként kezdte

Annyi meghatározó Kosztolányi-tanulmány¹ után eljött annak is az ideje, hogy Mohai új szempontokat találjon az egész „Nyugat-korszak” értelmezéséhez. Igencsak feltűnő, hogy a botrányoktól sem mentes, az egész irodalmi életet izgalomban tartó Kosztolányi-Ady-viszonynál (háborúnál) Mohai V. Lajos mennyivel meghatározóbbnak tartja a *Nyugat* – és egyáltalán a két világháború közötti magyar irodalom – szempontjából a Babits-Kosztolányi-ellentétet. A hagyományos irodalomtörténet-írással szembeforduló, karakteres hangsúlyváltás ez. Leveleiben a fiatal Kosztolányi Babitsot nemzedéke egyik legígéretesebb tehetségének és egyben a világ egyik „legérdekesebb emberének” tartotta². De mintha az Esti Kornélt később oly szívtelenül ledorongoló Babits (a Mohai által oly szépen elemzett „halotti beszédét”, az 1936-os rádiós nekrológiáját kivéve) nem viszonzta volna ezt a feltétlen csodálatot. Később barátságuk ellanyhult. Az Ady-vitában – bár ifjan Babits sem értékelte sokra Ady költészetét – nem állt Kosztolányi mellé.

De sok minden más összeköthette és elválaszthatta az ifjúkori harcostársakat. A csatározásoknál nyilván sokkal érdekesebb az esztétikájuk, világirodalmi tájékozódásuk³ különbsége. Mohai egyik kedves kategóriája, a vidékiesség remekül vizsgálható lenne mindkét nyugatosnál, hiszen prózaíróként Babits is a „vidék” írója maradt – ezek a hasonló motívumok pedig könnyen felfedhetik a prózapoeitikák különbségeit is.

Az *Aranysárkány* majálisa, a regény híres nyitójelenete (ennek elemzését végzi el Mohai a *Majális a városerdőn* című fejezetben) mintha rímelve egy másik kisvárosi majálisra, az *Aranysárkány*nál jóval korábbi *Gólyakalifa* nyitójelenetére. A mozi iránt annyira vonzó Babits popkultúra iránti nagyobb nyitottságamár itt is megjelenik: egy Verne-utalás készíti elő Táborny Elemér másik világba való rendszeres kiruccanásait. A realizmuson nevelkedett olvasó persze „fejlettebbnek” érezheti a Kosztolányi-regény-narrációját: az *Aranysárkány* majálisán sokkal több nézőpont kapcsolódik egybe, a tanár- és diák-figurák jóval egyénitettebbek, és Kosztolányi mintha Babitsnál ügyesebben bontaná ki a címbe rejlő metaforikus lehetőségeket is. Ámde az én-elbeszélésen (és persze a romantikus prózahagyományon) alapuló Babits-próza nem kevésbé szuggesztív: itt a világ, a főhőst körülvevő kisvárosi milieu oly fojtogatóan tökéletes, hogy mindenféle pisztolylövés nélkül is érezzük, hogy okvetlenül valami szörnyűségnek kell történni. Kosztolányi és Babits egészen másféle prózahagyományt mozgósít (különös ez két ennyire hasonló hátterű és műveltségű szerzőnél), de a *Gólyakalifa* alapján mégcsak azt sem jelenthetjük ki,

1 A szerző talán legfontosabb három Kosztolányi-publikációja: *A vidéki élet kulisszái*. (Egy tematikus szál Kosztolányi korai költészetében), *Orpheus*, 20, 1997. 131–136., „Minden különködésben van valami vidékiesség”. *Kosztolányi vidékszemléletéhez*. *Kortárs*, 60, 2016., 116–119., *Az önámító költő és a rossz világa*. (Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő*). *Studia Litteraria*. 2018 1–2.

2 Kosztolányi 1906. június 24-én kelt levelére Bodrogi Csongor hívta fel a figyelmemet: „A Földön egy ember volt, ki szemembe mindenkor érdekes volt, s sohasem untatott – még az ásitása sem –: és ez ember – bocsásson meg – Ön volt.” (Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Budapest, 1996. Osiris Kiadó.)

3 Ez utóbbiról azért nagyon sok munka megjelent. Pl.: Szegedy-Maszák Mihály: *A nyugat és a világirodalom* – In: *Alföld* 50. évf. 5. sz. (1999. május) 54–69., Uő: *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram. Pozsony. 2008.

hogya a fiatal Babits konzervatívabb szerző lett volna. Mi indokolhatja hát a két író prózavilágának és természetesen későbbi pályafutásának oly markáns különbözőségét?

Mohai V. Lajos magas labdákat dob fel, és mi sem idegenebb tőle, hogy azokat valami szentenciózus közhellyel le- vagy agyoncsapja, hogy a lehetséges válaszokat rögtön a szánkba rágja.

De térjünk csak vissza a nyitó kérdésünkhöz! Miért nem olvasható Kosztolányi szemüvegen át a fiatal irodalom?

Véget ért volna a nagy Kosztolányi-varázslat? A magyar irodalom meghatározó „Kosztolányi-korszaka”? A kortárs magyar próza több képviselője „letévedt” volna a babitsi útra? A popkulturális műfajok felé nyitottabb (Babits, mint tudjuk, nemcsak horrort, hanem sci-fit is írt), Kosztolányinál kiegyensúlyozatlanabb (a *Halálfiái* nyilvánvalóan nem mérhető a *Pacsirta* vagy az *Aranysárkány* joggal dicsért tökéletességéhez), a romantikus hagyományhoz is bátrabban nyúló babitsi irány – meglehet – jobb kiindulópontul szolgálna a kortárs próza megértéséhez?

Mintha épp valami ilyenféle trendváltásra engedne következtetni a *Szabadon és kötelezően* igen gondosan szerkesztett Kosztolányi-ciklusa. Mohai először áttekinti Kosztolányi magyar klasszikusokhoz való viszonyát, aztán kapunk egy-egy nagyszerű elemzést a Kosztolányi-próza csúcspontjainak tekinthető prózai remekéről, a *Pacsirtáról* és *Aranysárkányról*, majd a „túlélő”, Babits „halotti beszédét” olvashatjuk, aki csodálatos esszéjében „eltemeti” Kosztolányit. Az egész blokk egy Kosztolányi nemzetfelfogását („európai magyar”, „nyelvünkben élünk”) taglaló, *Magyarnak lenni* címe esszével zárul.

Ma Kosztolányi nemzetfelfogása a „műveltek számára” amolyan közös nevező vagy útjelző. „Amikor nem vagyunk jó európaiak, akkor éppen nem vagyunk jó (Jól) magyarok”, mondta Kosztolányit visszhangozva Esterházy Péter a frankfurti könyvvásáron. Kosztolányi, mint az irodalmi modernizációt mindmáig irigylett eredmény-nyel megvalósító *Nyugat* első nemzedékének tagja büszkén hirdette, hogy „csak annyiban érték a munkánk, amennyiben a világ versenyében is érték”. De ez az európaiság leginkább irodalmi lényegű volt, ráadásul a világirodalom (vagyis amit a nyugatosok „világirodalomnak” neveztek) a húszas-harmincas években még nem tűnt olyan nehezen definiálhatónak, mint manapság. Ma persze Európáról és „nyugatról” leginkább eszmei és politikai, nem pedig esztétikai kiindulópontból beszélünk – miközben egyáltalán nem világos, melyik Európához is kéne hűnek lennünk? A görög-római hagyomány latin nyelvű kereszténység, a felvilágosodás vagy az Európai Unió (meglehetősen bürokratizált, szinte már bizáncias) Európájához?

Ráadásul Kosztolányi nemzetfogalma is többször változott az ifjúkori radikális liberalizmuson, a Trianon keltette meghasonlason át a ma széleskörűen elterjedt „európai, mert magyar” eszméjének kidolgozásáig. Az álláspontja ugyan változott – de ő maga szenvedélyesen önzonos maradt. Az Örmény szigetről írott, az 1916-os *Tinta* című válogatásban megjelent esszéjében Kosztolányi még »bús csiricsárénak« tekinti a kis népek kulturális útkeresését. Minek »különcödni«, (»örménykedni«), ha ott vannak a nagy kultúrák, melyekben boldogan feloldódhatunk...? Kosztolányi az örményekről ír – de a magyarokról beszél, az esszé utolsó szava is a „magyar”. Trianon persze gyökeresen megváltoztatja Kosztolányi kis népekhez és a saját kultúráról való viszonyát. De ezek nélkül a meghasonlások, kitérők, útkeresések nélkül vajon hitelesnek éreznénk-e Kosztolányi nemzetfogalmát?

Egy életművet a kultusz is leegyszerűsíthet, nemcsak az (el)hallgatás. Könnyen lehet, hogy az utóbbi évtizedekben túlszerettük Kosztolányit. Maga a Nyugat-hagyomány is változatosabb, ellentmondásosabb, mint ami a Kosztolányi-kultusz szemüvegén át látszik.

Persze mi mindannyian Kosztolányi köpenyegéből bújtunk elő. De talán ideje lenne már más köpenyt is felpróbálni.

Mohai V. Lajos: *Szabadon és kötelezően. Esszék, szorgalmi feladatok.* Savaria University Press Alapítvány. Szombathely. 2020.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és

a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

2021 FEBRUÁR

forrás

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 1002